

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

WYTYCZNE W ZAKRESIE STOSOWANIA ARTYKUŁU 6

PRAWO DO RZETELNEGO PROCESU SĄDOWEGO
(aspekty cywilny)

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Wydawcy i organizacje pragnące opublikować niniejszy raport (lub jego tłumaczenie) drukiem lub w Internecie proszeni są kontakt z publishing@echr.coe.int celem uzyskania dalszych instrukcji.

© Rada Europy / Europejski Trybunał Praw Człowieka, 2013

Niniejszy Przewodnik jest dostępny pod adresem www.echr.coe.int (Orzecznictwo – Analiza orzecznictwa – Wskazówki wynikające z orzecznictwa)

Niniejszy Przewodnik został przygotowany przez Dział Badań, i nie jest on dla Trybunału wiążący. Prace nad tekstem zostały ukończone na początku 2013 roku. Odniesienia do orzecznictwa zostały zaktualizowane do dnia 1 maja 2013 r.

Tłumaczenie zostało opublikowane przy współpracy z Radą Europy oraz Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeczypospolitej Polskiej dokonało tłumaczenia dokumentu na język polski.

SPIS TREŚCI

WSTĘP	4
I. ZAKRES: POJĘCIE "PRAW I OBOWIĄZKÓW OBYWATELSKICH"	5
1. <i>Ogólne wymogi dotyczące stosowania Artykułu 6 ust. 1</i>	5
(a) POJĘCIE "SPORU"	5
(b) ISTNIENIE PODNOSZONEGO PRAWA W PRZEPISACH KRAJOWYCH	6
(c) "CYWILNY" CHARAKTER PRAWA.....	7
(d) PRAWA PRYWATNE: WYMIAR FINANSOWY	8
2. <i>Rozszerzenie zakresu na inne rodzaje sporów</i>	8
3. <i>Stosowanie Artykułu 6 w postępowaniach innych niż postępowania główne</i>	10
4. <i>Wylączenia</i>	11
II. PRAWO DO SĄDU.....	12
1. <i>Prawo i dostęp do sądu</i>	12
(a) PRAWO JEDNOCZEŚNIE PRAKTYCZNE I SKUTECZNE	13
(b) OGRANICZENIA	14
2. <i>Zrzeczenie się</i>	16
(a) ZASADA	16
(b) WARUNKI	16
3. <i>Pomoc prawna</i>	17
(a) PRYZYCNANIE POMOCY PRAWNEJ	17
(b) SKUTECZNOŚĆ PRYZYCNANEJ POMOCY PRAWNEJ	18
III. WYMOGI INSTYTUCJONALNE	18
1. <i>Pojęcie "sądu"</i>	18
(a) POJĘCIE AUTONOMICZNE	18
(b) POZIOM JURYSDYKCJI	19
(c) OCENA SĄDU POSIADAJĄCEGO PEŁNĄ JURYSDYKCJĘ	20
(d) WYKONYWANIE WYROKÓW	23
2. <i>Ustanowienie ustawą</i>	25
3. <i>Niezawisłość i bezstronność</i>	26
(a) WARUNKOWANIA OGÓLNE.....	26
(b) NIEZAWISŁY SĄD	27
(c) BEZSTRONNY SĄD.....	29
VI. WYMOGI PROCEDURALNE	32
1. <i>Rzetelny proces</i>	32
(a) ZASADY OGÓLNE.....	32
(b) ZAKRES	34
(c) CZWARTA INSTANCJA	38
(d) POSTĘPOWANIE KONTRADYKTORYJNE	41
(e) RÓWNOŚĆ BRONI	42
(f) ZARZĄDZANIE DOWODAMI	44
(g) UZASADNIENIA ORZECZEŃ SĄDOWYCH	45
2. <i>Publiczne rozpatrzenie sprawy</i>	46
(a) ROZPRAWA	46
(b) WYDANIE ORZECZENIA	49
3. <i>Czas trwania postępowania</i>	50
(a) OKREŚLENIE CZASU TRWANIA POSTĘPOWANIA	51
(b) OCENA WYMOGU ROZSĄDNEGO	52
INDEKS WYROKÓW I ORZECZEŃ	56

WSTĘP

Artykuł 6 ust. 1 – Prawo do rzetelnego procesu sądowego:

"Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym Wyrok ogłasza się publicznie, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości."

1. Intencją niniejszego przewodnika jest dostarczenie osobom zawodowo zajmującym się stosowaniem prawa informacji dotyczących najważniejszych wyroków wydanych w tym zakresie przez Trybunał w Strasburgu, począwszy od jego powstania do chwili obecnej¹. Tym samym przewodnik wyznacza najważniejsze zasady wypracowane przez Trybunał w ramach swojego orzecznictwa, włącznie z odpowiednimi precedensami. Powołane orzecznictwo ma charakter wybiórczy: są to wyroki i orzeczenia o wiodącym znaczeniu, wydane w ostatnim czasie².

2. Wyroki Trybunału w rzeczy samej służą nie tylko rozstrzygnięciu wniesionych do Trybunału spraw, ale – w znaczeniu bardziej ogólnym – objaśnianiu, ochronie i rozwijaniu przewidzianych w Konwencji zasad, przyczyniając się tym samym do przestrzegania przez Państwa zobowiązań podjętych w charakterze Umawiających się Stron ([Irlandia p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 154). Misją systemu Konwencji jest zatem rozstrzygnięcie kwestii zgodnie z zasadami polityki społecznej, prowadzonej we wspólnym interesie, przy jednoczesnym podnoszeniu standardów ochrony praw człowieka oraz poszerzaniu wiedzy prawniczej na temat praw człowieka w ramach całej społeczności Państw Konwencji ([Konstantin Markin p-ko Rosji](#) [GC], § 89).

I. ZAKRES: POJĘCIE "PRAW I OBOWIĄZKÓW O CHARAKTERZE CYWILNYM"³

Artykuł 6 ust. 1

"Każdy ma prawo do ... rozpatrzenia jego sprawy ... przez ... sąd ... przy rozstrzygnięciu o jego

¹ Odwołania do orzecznictwa aktualne do dnia 1 maja 2013 r.

² Hiperłącza do powołanych wyroków i postanowień umożliwiają dotarcie do oryginalnego tekstu w językach angielskim i francuskim (dwa oficjalne języki Trybunału). Czytelnicy mogą zapoznać się z bazą danych orzecznictwa Trybunału HUDOC, zapewniającą dostęp do wyroków i orzeczeń w języku angielskim i/lub francuskim oraz do tłumaczeń na około dwadzieścia innych języków.

³ Jest to uaktualniona wersja odpowiedniego fragmentu Wytycznych dotyczących dopuszczalności.

1. Ogólne wymogi dotyczące stosowania Artykułu 6 ust. 1

3. Pojęcia "*praw i obowiązków o charakterze cywilnym*" nie można interpretować wyłącznie w odniesieniu do prawa wewnętrznego Państwa pozwanego; jest to bowiem pojęcie "*autonomiczne*", wywodzące się z Konwencji. Artykuł 6 ust. 1 Konwencji ma zastosowanie niezależnie od statusu stron, rodzaju ustawodawstwa stosowanego dla rozstrzygnięcia "*sporu*", oraz charakteru organu posiadającego jurysdykcję w danej kwestii ([Georgiadis p-ko Grecji](#), § 34).

4. Jednakże zasada stanowiąca, że autonomiczne pojęcia zawarte w Konwencji muszą być interpretowane w świetle aktualnie panujących warunków nie daje Trybunałowi prawa do interpretowania Artykułu 6 ust. 1 w sposób pomijający istnienie w tekście Artykułu przymiotnika "*cywilny*" (z wszelkimi ograniczeniami, jakie przymiotnik ten nieuchronnie nakłada na kategorię "*praw i obowiązków*" objętych zakresem tego Artykułu) ([Ferrazzini p-ko Włochom](#) [GC], § 30).

5. Stosowanie Artykułu 6 ust. 1 w sprawach cywilnych uzależnione jest po pierwsze od zaistnienia "*sporu*". Po drugie, spór ten musi dotyczyć "*praw i obowiązków*", co do których można stwierdzić – przynajmniej na poziomie debaty – że uznawane są na podstawie prawa wewnętrznego. I wreszcie, takie "*prawa i obowiązki*" muszą mieć charakter "*cywilny*" w rozumieniu Konwencji, chociaż Artykuł 6 sam w sobie nie nadaje im konkretnej treści w ramach systemów prawnych Umawiających się Państw ([James i inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 81).

(a) POJĘCIE "SPORU"

6. Słowu "*spór*" (w języku francuskim "*contestation*") należy nadać znaczenie raczej materialne niż formalne ([Le Compte, Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii](#), § 45). Niezbędne jest tutaj spojrzenie wykraczające poza jego powierzchowne znaczenie i użyty język, trzeba się bowiem skoncentrować na realiach danej sytuacji, w zależności od okoliczności przedmiotowej sprawy ([Gorou p-ko Grecji \(nr 2\)](#) [GC], § 29; oraz [Boulois przeciwko Luksemburgowi](#) [GC], § 92). Artykuł 6 nie ma zastosowania w odniesieniu do jednostronnego i bezspornego postępowania, które nie angażuje przeciwstawnych stron, prowadzonego jedynie w sytuacji gdy nie ma sporu dotyczącego praw ([Alaverdyan p-ko Armenii](#), (dec.), § 35).

7. "*Spór*" musi być autentyczny i mieć poważny charakter ([Sporrong i Lönnroth p-ko Szwecji](#), § 81). Wyklucza to, w charakterze przykładu, postępowanie cywilne wszczęte przeciwko administracji więziennej jedynie z powodu obecności w zakładzie karnym osadzonych zakażonych wirusem HIV ([Skorobogatykh p-ko Rosji](#) (dec.)). Na przykład, za rzeczywisty Trybunał uznał "*spór*" w sprawie skierowanego do prokuratora wniosku o wniesienie apelacji w kwestii prawnej, ponieważ stanowiła ona integralną część całego postępowania, do którego skarżący przyłączył się jako strona cywilna z zamiarem uzyskania odszkodowania ([Gorou p-ko Grecji \(nr. 2\)](#) [GC], § 35).

8. Spór może dotyczyć nie tylko faktycznego istnienia jakiegoś prawa, lecz także jego zakresu lub sposobu wykonywania ([Bentham przeciwko Holandii](#), § 32). Może on także dotyczyć kwestii faktycznych.

9. Wynik postępowania w sposób bezpośredni musi rozstrzygać o spornym prawie (na przykład [Ulyanov p-ko Ukrainie](#) (dec.)). Dlatego też wąty związek lub odległe konsekwencje nie stanowią wystarczających przesłanek dla powołania Artykułu 6 ust. 1 ([Boulois p-ko Luksemburgowi](#) [GC], § 90). Na przykład, Trybunał uznał, że postępowanie kwestionujące zgodność z prawem przedłużenia licencji na działanie elektrowni atomowej nie wchodzi w zakres Artykułu 6 ust. 1, ponieważ związek pomiędzy decyzją o przedłużeniu licencji a ochroną życia, integralności cielesnej i majątku był "zbyt wąty i odległy", a skarżący nie wykazali, by osobiście zostali narażeni na niebezpieczeństwo o charakterze nie tylko szczególnym, lecz przede wszystkim bezpośrednim ([Balmer-Schafroth i Inni p-ko Szwajcarii](#), § 40; [Athanassoglou i Inni p-ko Szwajcarii](#) [GC], §§ 46-55); patrz ostatnio sprawa [Sdruzeni Jihoceske Matky p-ko Czechom](#) (dec.); jeżeli chodzi o hipotetyczny wpływ zakładu utylizacji odpadów kopalnianych na środowisko – patrz [Ivan Atanasov p-ko Bułgarii](#), §§ 90-95. Podobnie, postępowanie wszczęte przez dwóch pracowników sektora publicznego, kwestionujących awans służbowy ich kolegi mogło mieć jedynie bardzo odległy wpływ na ich prawa o charakterze cywilnym (w szczególności prawo do awansu: patrz [Revel i Mora p-ko Francji](#) (dec.)).

10. W przeciwieństwie do spraw powołanych wyżej, Trybunał uznał, że Artykuł 6 ust. 1 ma zastosowanie w sprawie dotyczącej budowy zapory, która miała spowodować zalanie wioski skarżących ([Gorraiz Lizarraga i Inni p-ko Hiszpanii](#), § 36) oraz do sprawy dotyczącej zezwolenia na stosowanie przez kopalnię złota metody ługowania cyjankowego w pobliżu wiosek skarżących ([Taşkin i Inni p-ko Turcji](#), § 133; patrz również [Zander p-ko Szwecji](#), §§ 24-25). Ostatnio zaś, w sprawie skargi wniesionej przez lokalne stowarzyszenie na rzecz ochrony środowiska, które wnioskowało o sądowe rozstrzygnięcie kwestii zezwolenia planistycznego, Trybunał uznał, że istniał wystarczający związek pomiędzy kwestią sporną a prawem powołanym przez wspomnianą jednostkę prawną, w szczególności w świetle statusu stowarzyszenia i jego założycieli oraz faktu, że cel, jaki sobie stowarzyszenie stawiało był ograniczony w swoim zakresie i w przestrzeni ([L'Erablière A.S.B.L. p-ko Belgii](#), §§ 28-30). Ponadto, postępowanie o przywrócenie osobie jej zdolności prawnej w sposób bezpośredni rozstrzyga o jej prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym ([Stanev p-ko Bułgarii](#) [GC], § 233).

(b) ISTNIENIE PODNOSZONEGO PRAWA W PRZEPISACH PRAWA KRAJOWEGO

11. Skarżący musi być w stanie dochodzić – z powołaniem się na uzasadnione podstawy – prawa uznawanego przez przepisy prawa krajowego ([Masson i Van Zon p-ko Holandii](#), § 48; [Gutfreund p-ko Francji](#), § 41; oraz [Boulois p-ko Luksemburgowi](#) [GC], §§ 90-94). Artykuł 6 nie precyzuje żadnej szczególnej treści jakiegoś "prawa" w przepisach prawa wewnętrznego Umawiających się Państw, tak więc realizując zadanie stwierdzenia, czy takie prawo istnieje – Trybunał, co do zasady, musi odwołać się do prawa krajowego. To, czy władze krajowe – przy rozstrzyganiu o przyznaniu środka wnioskowanego przez danego skarżącego – korzystały z marginesu uznaniowości – może zostać uwzględnione, co więcej, może być nawet czynnikiem decydującym. Niemniej jednak fakt, że sformułowanie danego przepisu prawnego umożliwia wprowadzenie elementu uznaniowości – sam w sobie nie wyklucza istnienia danego prawa. Do innych kryteriów, jakie Trybunał może tutaj uwzględnić należy zaliczyć uznanie podnoszonego prawa przez sądy krajowe w podobnych okolicznościach lub fakt, że

sądy te badały meritum wniosku skarżącego ([Boulois p-ko Luksemburgowi](#) [GC], §§ 91-101).

12. Trybunał może uznać, że prawa takie jak prawo do życia, zdrowia, zdrowego środowiska oraz poszanowanie dla własności uznawane są przez prawo krajowe ([Athanassoglou i Inni p-ko Szwajcarii](#) [GC], § 44)

13. Przedmiotowe prawo musi posiadać podstawę prawną w przepisach prawa krajowego ([Szücs p-ko Austrii](#), § 33).

14. Należy wszakże podkreślić, że to, czy dana osoba posiada możliwości dochodzenia roszczenia w swoim kraju – może zależeć nie tylko, ściśle mówiąc, od treści odpowiedniego prawa o charakterze cywilnym w postaci zdefiniowanej w przepisach prawa krajowego, lecz również od istnienia przeszkód natury proceduralnej, uniemożliwiających lub ograniczających możliwości wniesienia ewentualnych roszczeń do sądu. W przypadku tej drugiej kategorii spraw, zastosowanie może mieć Artykuł 6 ust. 1 ([Al-Adsani p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) [GC], §§ 47; [McElhinney p-ko Irlandii](#) [GC], §25). Co do zasady jednakże, nie może on mieć zastosowania w odniesieniu do materialnych ograniczeń danego prawa, istniejących w przepisach prawa krajowego ([Roche p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) [GC] § 119). Instytucje Konwencji, poprzez interpretację Artykułu 6 ust. 1, nie mogą tworzyć materialnego prawa cywilnego, nie mającego podstawy prawnej w danym Państwie (*ibid.*, § 117).

15. Przy stwierdzaniu istnienia "prawa" o charakterze cywilnym i rozstrzyganiu, czy dane ograniczenie ma charakter materialny czy proceduralny – w pierwszej kolejności należy uwzględnić treść przepisów prawa krajowego oraz sposób ich interpretacji przez sądy miejscowe ([Masson i Van Zon p-ko Holandii](#), § 49). Należy przy tym wyjść poza ich zewnętrzną treść, i – badając, jak prawo wewnętrzne klasyfikuje dane ograniczenie – skoncentrować się na realiach ([Van Droogenbroeck p-ko Belgii](#), § 38). I wreszcie, ostateczne orzeczenie sądu niekoniecznie wstecznie pozbawia wniesione przez skarżących skargi ich spornego charakteru ([Le Calvez p-ko Francji](#), § 56). Na przykład, ograniczony zakres sądowej kontroli aktu z zakresu polityki zagranicznej (naloty bombowe NATO na Serbię) nie może wstecznie powodować bezdyskusyjności roszczeń wnoszonych przez skarżących przeciwko Państwu, ponieważ sądy krajowe rozpatrywały tę kwestię po raz pierwszy ([Markovic i Inni p-ko Włochom](#) [GC], §§ 100-02).

16. Dokonując w świetle powyższych kryteriów rozdzielenia pomiędzy ograniczeniami o charakterze materialnym a przeszkodami proceduralnymi, Trybunał uznał na przykład, że powództwa cywilne przeciwko policji ([Osman p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#)) oraz przeciwko władzom lokalnym ([Z i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) [GC]), wniesione z powodu zaniedbania z ich strony – wchodzi w zakres Artykułu 1 ust. 1, a następnie badał, czy konkretne ograniczenie (wyłączenie ścigania lub wykluczenie odpowiedzialności) miało charakter proporcjonalny z punktu widzenia Artykułu 6 ust. 1. Z drugiej zaś strony Trybunał uznał, że wyłączenie cywilnej odpowiedzialności Korony w stosunku do członków jej sił zbrojnych wywodzi się z ograniczenia o charakterze materialnym, oraz że przepisy prawa wewnętrznego konsekwentnie nie uznają "prawa" w rozumieniu Artykułu 6 ust. 1 Konwencji ([Roche p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) [GC], § 124; patrz również [Hotter p-ko Austrii](#) (dec.), oraz [Andronikashvili p-ko Gruzji](#) (dec.)).

17. Trybunał uznał, że stowarzyszenia również podlegają ochronie na podstawie Artykułu 6 ust. 1 w przypadku, gdy występują o uznanie konkretnych

praw i interesów swoich członków (*Gorraiz Lizarraga i Inni p-ko Hiszpanii*, § 45), a nawet konkretnych praw przysługujących im jako osobom prawnym (takich jak prawo "społeczeństwa" do informacji i uczestnictwa w podejmowaniu decyzji dotyczących środowiska (*Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox p-ko Francji* (dec.)), lub w sytuacji, gdy działań stowarzyszenia nie można uznać za *actio popularis* (*L'Erablière A.S.B.L. p-ko Belgii*).

18. W sytuacji, gdy przepisy prawa określają warunki, jakie należy spełnić by zostać przyjętym do jakiegoś zawodu lub profesji, to kandydat, który je spełnia ma prawo zostać przyjętym do tego zawodu lub profesji (*De Moor p-ko Belgii*, § 43). Na przykład, jeżeli skarżący ma podstawy by twierdzić, że spełnia wymogi prawne uzasadniające wpisanie go listę lekarzy, wówczas Artykuł 6 ma zastosowanie (*Chevrol p-ko Francji*, § 55; przeciwnie – patrz *Bouilloc p-ko Francji* (dec.)). W każdym razie, w sytuacji gdy kwestionowana jest zgodność z prawem postępowania dotyczącego prawa o charakterze cywilnym przy użyciu przez skarżącego środka sądowego – w pierwszej kolejności należy stwierdzić zaistnienie "sporu" dotyczącego "prawa o charakterze cywilnym" – nawet wówczas, gdy ostatecznie zostanie stwierdzone, że skarżący nie spełnił odpowiednich wymogów prawnych (prawo do kontynuowania praktyki w zakresie specjalizacji lekarskiej podjętej przez skarżącego zagranicą: patrz *Kök przeciwko Turcji*, § 37).

(c) "CYWILNY" CHARAKTER PRAWA

19. To, czy w świetle Konwencji dane prawo ma zostać uznane za prawo o charakterze cywilnym należy stwierdzić poprzez odwołanie się do materialnej treści oraz skutków tego prawa, a nie jego klasyfikacji na podstawie prawa wewnętrznego danego Państwa. Trybunał, wykonując swoje funkcje nadzorcze, musi również uwzględniać cele i zadania Konwencji oraz krajowe systemy prawne innych Umawiających się Państw (*König p-ko Niemcom*, § 89).

20. Co do zasady, stosowanie Artykułu 6 ust. 1 w odniesieniu do sporów pomiędzy osobami prywatnymi – kwalifikowanych jako spory cywilne na podstawie prawa krajowego – przed Trybunałem jest bezsporne (w sprawie separacji sądowej, patrz *Airey p-ko Irlandii*, § 21).

(d) PRAWA PRYWATNE: WYMIAR FINANSOWY

21. Za objęte zakresem Artykułu 6 ust. 1 Trybunał uznaje postępowania, które w ramach prawa krajowego wchodzą w zakres "prawa publicznego", a których wynik rozstrzyga o prawach i obowiązkach o charakterze prywatnym. Postępowania takie mogą dotyczyć, między innymi, zezwoleń na sprzedaż gruntów (*Ringeisen p-ko Austrii*, § 94), prowadzenia prywatnej kliniki (*König p-ko Niemcom*, §§ 94-95), zezwoleń budowlanych (patrz, między innymi, *Sporrong i Lönnroth p-ko Szwecji*, § 79), prawa własności i wykorzystania budynku o charakterze religijnym (*Sâmbata Bihor Parafia Greko-Katolicka p-ko Rumunii*, § 65), zgody administracyjnej związanej z wymogami dotyczącymi wykonywania zawodu (*Bentham p-ko Holandii*, § 36), zezwolenia na podawanie napojów alkoholowych (*Tre Traktörer Aktiebolag p-ko Szwecji*, § 43), lub sporu dotyczącego wypłaty odszkodowania z tytułu choroby albo wypadku przy pracy (*Chaudet p-ko Francji*, § 30).

22. Na tej samej zasadzie Artykuł 6 stosuje się w odniesieniu do postępowania dyscyplinarnego przed organami samorządu zawodowego, gdzie w grę wchodzi prawo do wykonywania zawodu (*Le Compte, Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii*; *Philis p-ko Grecji (Nr 2)*, § 45), w przypadku roszczenia przeciwko Państwu z tytułu zaniedbania (*X. p-ko Francji*), w sprawie powództwa o uchylenie decyzji administracyjnej naruszającej prawa skarżącego (*De Geouffre de la Pradelle p-ko Francji*), w postępowaniu administracyjnym dotyczącym zakazu połowów w wodach skarżącego (*Alatulkkila i Inni p-ko Finlandii*, § 49) oraz w postępowaniu o przyznanie kontraktu, w którym w grę wchodzi prawo o charakterze cywilnym, takie jak prawo do niedyskryminacji z powodu przekonań religijnych lub opinii politycznych przy ubieganiu się o kontrakty na roboty publiczne (*Tinnelly & Sons Ltd i Inni oraz McElduff i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 61; na zasadzie kontrastu – *I.T.C. Ltd p-ko Malcie* (dec.)).

23. Artykuł 6 ust. 1 ma zastosowanie w odniesieniu do skargi strony cywilnej w postępowaniu karnym (*Perez p-ko Francji* [GC], §§ 70-71), za wyjątkiem przypadku powództwa cywilnego wniesionego wyłącznie w celu dokonania prywatnej zemsty lub wymierzenia kary (*Sigalas p-ko Grecji*, § 29; *Mihova p-ko Włochom* (dec.)). Konwencja nie nadaje żadnego prawa – jako takiego – do ścigania czy skazywania osób trzecich za przestępstwa karne. Aby wejść w zakres Konwencji takie prawo musi być nierozzerwalnie związane z wykonywaniem przez poszkodowanego prawa do wszczęcia postępowania cywilnego na podstawie prawa krajowego, choćby tylko dla uzyskania symbolicznego zadośćuczynienia lub wykonania prawa o charakterze cywilnym, takiego jak prawo do ochrony "czci" (*Perez p-ko Francji* [GC], § 70; w kwestii symbolicznego zadośćuczynienia patrz również *Gorou p-ko Grecji (nr 2)* [GC], § 24. Dlatego też w odniesieniu do postępowań obejmujących skargi osób trzecich, Artykuł 6 ma zastosowanie z chwilą włączenia skarżącego do postępowania w charakterze strony cywilnej, chyba że w sposób jednoznaczny zrzekł się on prawa do zadośćuczynienia.

24. Artykuł 6 ust. 1 ma również zastosowanie w odniesieniu do powództwa cywilnego opartego na zarzucie znęcania się ze strony funkcjonariuszy Państwa (*Aksoy p-ko Turcji*, § 92).

2. Rozszerzenie zakresu na inne rodzaje sporów

25. Trybunał uznał, że Artykuł 6 ust. 1 ma zastosowanie w odniesieniu do sporów obejmujących kwestie socjalne, w tym postępowania dotyczącego zwolnienia pracownika przez prywatną firmę (*Bucholz p-ko Niemcom*), postępowania dotyczącego świadczeń z zakresu ubezpieczeń społecznych (*Feldbrugge p-ko Holandii*), nawet na podstawie nieskładkowej (*Salesi p-ko Włochom*), a także postępowania dotyczącego obowiązkowych składek na ubezpieczenie społeczne (*Schouten i Meldrum p-ko Holandii*). (Odnosnie do kwestionowania przez pracodawcę twierdzenia, że choroba pracownika była związana z wykonywaniem zawodu – patrz *Eternit p-ko Francji* (dec.), § 32). W tych sprawach Trybunał przyjął pogląd, że aspekty prawa prywatnego przeważały nad kwestiami z zakresu prawa publicznego. Ponadto, Trybunał uznał, że istniały podobieństwa pomiędzy uprawnieniem do świadczeń socjalnych a uprawnieniem do otrzymania z fundacji prawa prywatnego odszkodowania za nazistowskie prześladowania wojenne (*Woś p-ko Polsce*, § 76).

26. Spory dotyczące pracowników służby cywilnej wchodzą w zakres Artykułu 6 ust. 1. W sprawie [Pellegrin p-ko Francji](#) [GC], §§ 64-71, Trybunał przyjął kryterium "funkcjonalne". W orzeczeniu w sprawie [Vilho Eskelinen i Inni p-ko Finlandii](#) [GC], §§ 50-62, Trybunał postanowił przyjąć inne podejście. Obecnie zasadą jest, że istnieje domniemanie stosowania Artykułu 6, natomiast to pozwany rząd ma wykazać: po pierwsze, że skarżący będący pracownikiem służby cywilnej nie ma prawa do sądu na podstawie prawa krajowego, po drugie zaś, że wyłączenie praw wynikających z Artykułu 6 w odniesieniu do pracownika służby cywilnej jest uzasadnione (patrz w szczególności § 62). W przypadku jeżeli skarżący posiadał dostęp do sądu na podstawie prawa krajowego, wówczas Artykuł 6 ma zastosowanie (nawet w odniesieniu do czynnych oficerów wojska i ich roszczeń przed sądami wojskowymi: patrz [Pridatchenko i Inni p-ko Rosji](#), § 47). Pozasądowy według prawa krajowego organ może zostać zakwalifikowany jako "sąd", w materialnym znaczeniu tego terminu, w sytuacji jeżeli w sposób wyraźny realizuje funkcje sędziowskie ([Oleksandr Volkov p-ko Ukrainie](#), §§ 88-91). Gdy chodzi o drugie kryterium, wyłączenie musi być uzasadnione "przyczynami obiektywnymi, leżącymi w interesie Państwa"; nakłada to na Państwo obowiązek wykazania, że przedmiot sporu związany jest ze sprawowaniem przez Państwo władzy, lub że kwestionuje on szczególną więź istniejącą pomiędzy pracownikiem służby cywilnej a Państwem. Stąd też, co do zasady, nie ma uzasadnienia dla wyłączenia spod gwarancji Artykułu 6 zwykłych sporów pracowniczych, takich jak spory dotyczące wynagrodzeń, świadczeń lub temu podobnych uprawnień z powołaniem się na szczególny charakter relacji pomiędzy danym pracownikiem służby cywilnej a Państwem (patrz, na przykład, spór dotyczący uprawnień personelu policyjnego do specjalnych dodatków w sprawie [Vilho Eskelinen i Inni p-ko Finlandii](#) [GC]. W świetle kryteriów określonych w wyroku wydanym w sprawie [Vilho Eskelinen](#), Trybunał uznał, że Artykuł 6 ust. 1 ma zastosowanie w odniesieniu do postępowania w sprawie nieuzasadnionego zwolnienia, wniesionej przez pracownika ambasady (sekretarka i obsługa centrali telefonicznej w polskiej ambasadzie: patrz [Cudak p-ko Litwie](#) [GC], §§ 44-47); oraz, z podobnym skutkiem, zwolnienia głównego księgowego: [Sabeh El Leil p-ko Francji](#) [GC], § 39), wyższego oficera policji ([Šikić p-ko Chorwacji](#), §§ 18-20) oraz oficera armii w sądach wojskowych ([Vasilchenko p-ko Rosji](#), §§ 34-36), a także w odniesieniu do postępowania dotyczącego prawa do objęcia stanowiska asystenta parlamentarnego ([Savino i Inni p-ko Włochom](#)), do postępowania dyscyplinarnych wobec sędziego ([Olujic p-ko Chorwacji](#)), do odwołania się przez prokuratora od prezydenckiego rozporządzenia nakazującego przeniesienie go ([Zalli p-ko Albanii](#) (dec.) wraz z zawartymi tam odwołaniami), oraz w odniesieniu do postępowania dotyczącego przebiegu kariery zawodowej urzędnika służby celnej (prawo do ubiegania się o awans wewnętrzny: patrz [Fiume p-ko Włochom](#), §§ 33-36).

27. Spory konstytucyjne również mogą wchodzić w zakres Artykułu 6 w sytuacji, jeżeli postępowanie konstytucyjne posiada decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia sporu (dotyczącego prawa "o charakterze cywilnym") w sądach powszechnych ([Ruiz-Mateos p-ko Hiszpanii](#)). Zasada ta nie ma zastosowania w przypadku sporów dotyczących prezydenckiego postanowienia przyznającego osobie obywatelstwo na zasadzie wyjątku, ani też w odniesieniu do rozstrzygnięcia kwestii, czy Prezydent złamał swoją przysięgę konstytucyjną – z uwagi na to, że tego rodzaju postępowania nie dotyczą praw i obowiązków o charakterze cywilnym ([Paksas p-ko Litwie](#) [GC], §§ 65-66). Kryteria rządzące stosowaniem Artykułu 6

ust. 1 w odniesieniu do środka o charakterze tymczasowym dotyczą również Trybunału Konstytucyjnego ([Kübler p-ko Niemcom](#), §§ 47-48).

28. I wreszcie, Artykuł 6 stosuje się również w odniesieniu do innych zasadniczo pozafinansowych kwestii, takich jak środowisko naturalne, gdzie pojawiać się mogą spory dotyczące prawa do życia, zdrowia lub zdrowego środowiska ([Taşkin i Inni p-ko Turcji](#)); wychowywanie adoptowanych dzieci ([McMichael p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#)); ustalenia dotyczące edukacji dzieci ([Ellès i Inni p-ko Szwajcarii](#), §§ 21-23); prawo do ustalenia ojcostwa ([Alaverdyan p-ko Armenii](#) (dec.), § 33); prawo do wolności ([Laidin p-ko Francji \(nr 2\)](#)); pobyt osadzonych w zakładzie karnym (na przykład spory dotyczące ograniczeń nakładanych na więźniów w wyniku osadzenia ich w zakładzie o zastrzyżonym rygorze ([Enea p-ko Włochom](#) [GC], §§ 97-107) lub w celi o zastrzyżonym rygorze ([Stegarescu i Bahrin p-ko Portugalii](#))), lub postępowania dyscyplinarne skutkujące ograniczeniami w widzeniach rodzinnych w zakładzie karnym ([Gülmez p-ko Turcji](#), § 30) albo innymi temu podobnymi ograniczeniami ([Ganci p-ko Włochom](#), § 25); prawo do ochrony czci ([Helmers p-ko Szwecji](#)); prawo do dostępu do dokumentów administracyjnych ([Loiseau p-ko Francji](#) (dec.)), lub skarga na wpis do kartoteki policyjnej mająca wpływ na prawo do ochrony czci, prawo do ochrony własności i możliwości znalezienia zatrudnienia, a tym samym zarabiania na życie ([Pocius p-ko Litwie](#), §§ 38-46, oraz [Užukauskas p-ko Litwie](#), §§ 32-40); prawo do członkostwa w stowarzyszeniu ([Sakellaropoulos p-ko Grecji](#) (dec.) – podobnie, postępowania dotyczące zgodnego z prawem istnienia stowarzyszenia dotyczą praw o charakterze cywilnym tego stowarzyszenia, nawet wówczas jeśli zgodnie z ustawodawstwem krajowym kwestia wolności zrzeszania się wchodzi w zakres prawa publicznego; patrz [APEH Üldözötteinek Szövetsége i Inni p-ko Węgrom](#), §§ 34-35); i wreszcie, prawo do kontynuowania studiów wyższych ([Emine Araç p-ko Turcji](#), §§ 18-25), stanowisko mające zastosowanie *a fortiori* w kontekście edukacji na poziomie podstawowym ([Oršuš i Inni p-ko Chorwacji](#) [GC], § 104). A zatem zakres stosowania Artykułu 6 rozciąga się na postępowania, które bezsprzecznie w sposób znaczący i bezpośredni mogą wpływać na życie prywatne osoby ([Alexandre p-ko Portugalii](#), §§ 51 i 54).

3. Stosowanie Artykułu 6 w postępowaniach innych niż postępowania główne

29. Postępowania wstępne, podobnie jak te dotyczące zastosowania środka o charakterze tymczasowym, takiego jak zakaz – dotąd zazwyczaj nie były uznawane za "rozstrzygające" o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym, i dlatego nie wchodziły w zakres ochrony na podstawie Artykułu 6 (patrz, między innymi [Verlagsgruppe News GmbH p-ko Austrii](#) (dec.) oraz [Libert p-ko Belgii](#) (dec.)). Ostatnio jednakże Trybunał odszedł od swojego wcześniejszego orzecznictwa i przyjął nowe podejście w tej materii.

30. W sprawie [Micallef p-ko Malcie](#) [GC], §§ 83-86, Trybunał stwierdził, że stosowanie Artykułu 6 w odniesieniu do środków o charakterze tymczasowym zależeć będzie od tego, czy spełnione zostaną określone warunki. Po pierwsze, przedmiotowe prawo, zarówno w postępowaniu głównym jak i nakazowym, musi mieć charakter "cywilny" w rozumieniu Konwencji. Po drugie, charakter środka o charakterze tymczasowym, jego cel i zadania, jak również skutki wywierane przez ten środek na przedmiotowe prawo – muszą zostać dokładnie zbadane. Ilekroć środek o charakterze tymczasowym można uznać za skuteczną determinantę prawa

lub obowiązku o charakterze cywilnym, niezależnie od okresu jego obowiązywania – Artykuł 6 będzie miał zastosowanie.

31. Wyrok wstępny można uznać za równoważny środkiem i postępowaniom tymczasowym lub przejściowym, a zatem te same kryteria stosuje się dla stwierdzenia, czy Artykuł 6 ma zastosowanie w jego aspekcie cywilnym ([Mercieca i Inni p-ko Malcie](#), § 35).

32. Podobnie, w świetle zasad ustanowionych w sprawie [Micallef p-ko Malcie](#) [GC], Artykuł 6 może mieć zastosowanie w odniesieniu do zawieszenia postępowania egzekucyjnego, zgodnie z wyżej wymienionymi kryteriami ([Central Mediterranean Development Corporation Limited p-ko Malcie \(nr 2\)](#), §§ 21-23).

33. Artykuł 6 ma zastosowanie w odniesieniu do postępowania o charakterze tymczasowym, prowadzonego w tym samym celu co planowane postępowanie główne, w sytuacji jeżeli tymczasowy nakaz podlega niezwłocznej egzekucji i wywodzi się z orzeczenia dotyczącego tego samego prawa ([RTBF p-ko Belgii](#), §§ 64-65).

34. Gdy chodzi o następujące po sobie postępowania karne i cywilne, to jeśli prawo wewnętrzne danego Państwa przewiduje postępowanie dwuetapowe – pierwsze, w którym sąd orzeka o istnieniu uprawnienia do odszkodowania, oraz drugie, w którym ustala jego kwotę – to dla celów Artykułu 6 ust. 1 rozsądnym jest uznać, że istnienie prawa o charakterze cywilnym nie zostaje "stwierdzone" do czasu określenia dokładnej kwoty odszkodowania; stwierdzenie prawa oznacza nie tylko orzeczenie o jego istnieniu, lecz także orzeczenie dotyczące jego zakresu i sposobu wykonywania, co oczywiście obejmuje określenie wysokości odszkodowania ([Torri p-ko Włochom](#), § 19).

35. Jeżeli chodzi o wykonywanie postanowień sądowych, Artykuł 6 ust. 1 ma zastosowanie w odniesieniu do wszystkich etapów postępowania prawnego przy "rozstrzygnięciu o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym", nie wyłączając etapów następujących po wydaniu wyroku dotyczącego meritum sprawy. Wykonanie wyroku wydanego przez jakikolwiek sąd musi być zatem traktowane jako integralna część "procesu" dla celów Artykułu 6 (sprawy [Hornsby p-ko Grecji](#), § 40; [Romańczyk p-ko Francji](#), § 53, dotyczące wykonania wyroku uprawniającego do odzyskania długów). Niezależnie od tego, czy Artykuł 6 ma zastosowanie w odniesieniu do postępowania o charakterze wstępnym, tytuł egzekucyjny rozstrzygający o prawach cywilnych niekoniecznie musi wynikać z postępowania, do którego Artykuł 6 ma zastosowanie ([Buj p-ko Chorwacji](#), §19). *Exequatur* nakazu przepadku mienia wydanego przez zagraniczny sąd wchodzi w zakres Artykułu 6 jedynie w jego aspekcie cywilnym ([Saccoccia p-ko Austrii](#) (dec.)).

36. Wnioski o wznowienie postępowania: Artykuł 6 nie ma zastosowania w odniesieniu do postępowania dotyczącego wniosku o wznowienie postępowania cywilnego zakończonego ostatecznym postanowieniem ([Sablón p-ko Belgii](#), § 86). Zasada ta stosuje się również w odniesieniu do wniosku o wznowienie postępowania po stwierdzeniu przez Trybunał naruszenia Konwencji ([Verein gegen Tierfabriken Schweiz \(VgT\) p-ko Szwajcarii \(nr 2\)](#) §24). Rozpatrywano jednak sprawę o szczególnie wyjątkowym charakterze, w której procedura określona w krajowym systemie prawnym jako wniosek o wznowienie postępowania była jedynym dostępnym środkiem prawnym dochodzenia odszkodowania z tytułu roszczeń cywilnych, jej wynik został zatem uznany za rozstrzygający o "prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym" skarżącego ([Melis p-ko Grecji](#), §§ 19-20).

37. Artykuł 6 uznaje się także za możliwy do zastosowania w odniesieniu do wniesionej przez osobę trzecią apelacji, która wywarła bezpośredni wpływ na prawa i obowiązki skarżącego o charakterze cywilnym ([Kamamoukas i Inni p-ko Grecji](#) [GC], § 32).

4. Wyłączenia

38. Samo w sobie wykazanie tylko, że spór ma charakter "finansowy" nie wystarczy by powstała możliwość zastosowania Artykułu 6. ust. 1 w jego aspekcie cywilnym ([Ferrazzini p-ko Włochom](#)) [GC], § 25).

39. Do kwestii pozostających poza obszarem działania Artykułu 6 należą postępowania podatkowe: kwestie podatkowe nadal stanowią część niezwykłych prerogatyw władzy publicznej, a publiczny charakter relacji pomiędzy podatnikiem a społeczeństwem pozostaje tu czynnikiem dominującym (*ibid.*, § 29). Podobnym wyłączeniom podlegają przyspieszone postępowania nakazowe dotyczące ceł lub opłat ([Emesa Sugar N.V. p-ko Holandii](#) (dec.)).

40. Ta sama zasada obowiązuje w obszarze imigracji w odniesieniu do wjazdu, pobytu oraz wydalania obcokrajowców, w stosunku do postępowań dotyczących udzielania azylu politycznego lub deportacji (wniosek o wydania nakazu uchylającego nakaz deportacji: patrz [Maaouia p-ko Francji](#) [GC] § 38; ekstradycja: patrz [Peñafiel Salgado p-ko Hiszpanii](#) (dec.) oraz [Mamatkulov i Askarov p-ko Turcji](#) [GC], §§ 81-83; oraz powództwa o odszkodowanie wniesionego przez osobę ubiegającą się o azyl z powodu odmowy udzielenia azylu: patrz [Panjeheighalehei p-ko Danii](#) (dec.)), pomimo możliwych poważnych konsekwencji dla życia prywatnego lub rodzinnego albo perspektyw zatrudnienia. Ta niestosowalność Artykułu 6 obejmuje swoim zasięgiem również włączenie obcokrajowca do Systemu Informacyjnego Schengen ([Dalea p-ko Francji](#) (dec.)). Prawo do posiadania paszportu oraz prawo do narodowości nie są prawami cywilnymi dla celów Artykułu 6 ([Smirnov p-ko Rosji](#) (dec.)). Jednakże, prawo obcokrajowca do ubiegania się o pozwolenie na pracę może wchodzić w zakres Artykułu 6, zarówno w odniesieniu do pracownika jak i pracodawcy, nawet wówczas jeśli na podstawie prawa krajowego pracownik nie posiada *locus standi* do występowania o nie, pod warunkiem jednakże, iż przedmiotem sporu jest po prostu przeszkoda natury proceduralnej, nie mająca wpływu na istotę przedmiotowego prawa ([Jurisic i Collegium Mehrerau p-ko Austrii](#), §§ 54-62).

41. Zgodnie z orzeczeniem w sprawie [Vilho Eskelinen i Inni p-ko Finlandii](#) [GC], spory dotyczące pracowników służby cywilnej nie wchodzi w zakres Artykułu 6 gdy spełnione są dwa kryteria: Państwo w swoim prawie wewnętrznym musiało w sposób wyraźny wyłączyć dostęp do sądu dla danego stanowiska lub danej kategorii pracowników; wyłączenie takie musi być uzasadnione na podstawach obiektywnych i leżeć w interesie Państwa (§ 62). Sytuacja taka miała miejsce w przypadku żołnierza zwolnionego z wojska z powodu naruszenia dyscypliny, który nie był w stanie podważyć przed sądami swojego zwolnienia, a którego "szczególna więź zaufania i lojalności" z Państwem została zakwestionowana ([Suküt p-ko Turcji](#) (dec.)). Dla uzasadnienia takiego wyłączenie nie wystarczy, by Państwo stwierdziło, że dany pracownik służby cywilnej uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej lub istnieje – posługując się słowami Trybunału w sprawie *Pellegrin* – "szczególna więź zaufania i lojalności" pomiędzy pracownikiem służby cywilnej a Państwem jako pracodawcą. Państwo musi również wykazać, że przedmiot sporu ma związek

z wykonywaniem władzy państwowej, lub że Państwo zakwestionowało wspomnianą wyżej szczególną więź. Co do zasady jednak, nie ma uzasadnienia dla wyłączenia spod gwarancji Artykułu 6 zwykłych sporów pracowniczych, takich jak spory dotyczące wynagrodzeń, świadczeń lub temu podobnych uprawnień z powołaniem się na szczególny charakter relacji pomiędzy danym pracownikiem służby cywilnej a jego Państwem ([Vilho Eskelinen i Inni p-ko Finlandii](#) [GC], § 62).

42. I wreszcie, *prawa polityczne*, takie jak prawo do kandydowania w wyborach i zachowania swojego mandatu (spór wyborczy: patrz: [Pierre-Bloch p-ko Francji](#), § 50), prawo do emerytury z tytułu wcześniejszego zasiadania w Parlamencie ([Papon p-ko Francji](#) (dec.)), czy też prawo partii politycznej do prowadzenia swojej działalności (w sprawie dotyczącej rozwiązania partii patrz [Refah Partisi \(Partia Dobrobytu\) i Inni p-ko Turcji](#) (dec.)) – nie mogą być traktowane jako prawa cywilne w rozumieniu Artykułu 6 ust. 1. Podobnie, postępowanie, w którym organizacji pozarządowej monitorującej przebieg wyborów parlamentarnych odmówiono dostępu do dokumentów niezawierających informacji dotyczących teje skarżącej organizacji – nie wchodziło w zakres Artykułu 6 ust. 1 ([Geraguyun Khorhurd Patgamavorakan Akumb p-ko Armenii](#) (dec.)).

43. Ponadto, Trybunał ostatnio ponownie potwierdził, że prawo do relacjonowania kwestii ogłoszonych na otwartym posiedzeniu sądu nie jest prawem o charakterze cywilnym ([Mackay i BBC Scotland p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 20-22).

44. *Konkluzja*: W sytuacji gdy istnieje "spór" dotyczący "praw i obowiązków o charakterze cywilnym", zgodnie z definicją na podstawie powyższych kryteriów – Artykuł 6 ust. 1 zapewnia danej osobie prawo do wniesienia do sądu lub trybunału każdego roszczenia dotyczącego jej praw i obowiązków o charakterze cywilnym. Tym sposobem Artykuł ten urzeczywistnia "prawo do sądu", w ramach którego prawo dostępu, to jest prawo do wszczęcia przed sądem postępowania w sprawach cywilnych stanowi jeden z aspektów. Do tego należy dodać gwarancje określone w Artykule 6 ust. 1, dotyczące zarówno organizacji jak i składu sądu oraz sposobu prowadzenia postępowania. W sumie, całość ta tworzy prawo do "rzetelnego procesu sądowego" ([Golder p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 36).

II. PRAWO DO SĄDU

Artykuł 6 ust. 1

"Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym "

1. Prawo i dostęp do sądu

45. Prawo do rzetelnego procesu sądowego, gwarantowane w Artykule 6 ust. 1, należy interpretować w świetle zasady rządów prawa, która wymaga by strony sporu miały dostęp do skutecznego środka prawnego, umożliwiającego im dochodzenie swoich praw o charakterze cywilnym ([Beles i Inni p-ko Czechom](#), § 49).

Każdy posiada prawo wniesienia do sądu lub trybunału jakiegokolwiek roszczenia związanego z jego "prawami i obowiązkami o charakterze cywilnym". W ten sposób Artykuł 6 ust. 1 urzeczywistnia "prawo do sądu", którego jednym z aspektów jest prawo dostępu, tj. prawo do wszczęcia przed sądami postępowania w sprawach cywilnych ([Golder p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 36). "Prawo do sądu" i prawo dostępu nie mają charakteru absolutnego. Mogą one podlegać ograniczeniom, jednakże ograniczenia te nie mogą zmniejszyć ani okroić pozostałego obszaru dostępu w sposób lub w zakresie naruszającym samą istotę tego prawa ([Philis p-ko Grecji](#), § 59; [De Geouffre de la Pradelle p-ko Francji](#), § 28, oraz [Stanev p-ko Bułgarii](#) [GC], § 229).⁴

(a) PRAWO JEDNOCZEŚNIE PRAKTYCZNE I SKUTECZNE

46. Prawo dostępu do sądu musi być jednocześnie "praktyczne i skuteczne" ([Bellet p-ko Francji](#), §38). Aby prawo dostępu było skuteczne, jednostka musi "posiadać wyraźną i praktyczną możliwość zakwestionowania czynności stanowiącej ingerencję w jej prawa" ([Bellet p-ko Francji](#), §36; [Nunes Dias p-ko Portugalii](#) odnośnie do przepisów dotyczących zawiadomienia o stawiennictwie). Celem zasad regulujących formalne kroki, jakie należy podjąć oraz terminy, jakich należy przestrzegać przy wnoszeniu apelacji lub składaniu wniosku o rewizję sądową – jest zapewnienie prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz przestrzegania, w szczególności, zasady pewności prawnej ([Cañete de Goñi p-ko Hiszpanii](#), § 36). Tak więc wspomniane zasady, a także ich stosowanie – nie mogą uniemożliwiać stronie skorzystania z dostępnego środka prawnego ([Miragall Escolano p-ko Hiszpanii](#); [Zvolsky i Zvolska p-ko Czechom](#), § 51).

47. W szczególnych okolicznościach danej sprawy, praktyczny i skuteczny charakter tego prawa może zostać osłabiony, **na przykład** przez:

- zaporowy koszt postępowania w stosunku do finansowych możliwości jednostki:
 - wygórowany koszt zabezpieczenia na poczet kosztów w kontekście wniosku o przystąpienie do postępowania karnego w charakterze strony cywilnej ([Aït-Mouhoub p-ko Francji](#), §§ 57-58; patrz również [Garcia Manibardo p-ko Hiszpanii](#), §§ 38-45;
 - wygórowane koszty sądowe ([Kreuz p-ko Polsce \(nr 1\)](#), §§ 60-67); [Podbielski i PPU PolPure p-ko Polsce](#), §§ 65-66; [Weissman i Inni p-ko Rumunii](#), § 42; patrz również, na zasadzie przeciwieństwa, [Reuther p-ko Niemcom](#) (dec.));
- kwestie związane z terminami:
 - przedział czasu przeznaczony na rozpatrzenie apelacji, prowadzący do uznania jej za niedopuszczalną ([Melnyk p-ko Ukrainie](#), § 26);
 - sytuacja gdy "fakt, że skarżących poinformowano, iż ich podjęte przez nich czynności uległy przedawnieniu na tak późnym etapie postępowania, w ramach którego działali z należytą starannością i w dobrej wierze – pozbawił ich definitywnie jakiegokolwiek

⁴ Patrz również rozdział *Rzetelność*

możliwości dochodzenia swojego prawa" ([Yagtzilar i Inni p-ko Grecji](#), § 27);

- istnienie przeszkód natury proceduralnej, uniemożliwiających lub ograniczających możliwości wystąpienia do sądu:
 - szczególnie rygorystyczna interpretacja przez sądy krajowe jakiejś reguły proceduralnej (nadmierny formalizm) może pozbawić skarżących ich prawa do sądu ([Perez de Rada Cavanilles p-ko Hiszpanii](#), § 49; [Miragall Escolano p-ko Hiszpanii](#), § 38; [Société anonyme Sotiris i Nikos Koutras ATTEE p-ko Grecji](#), § 20; [Beles i Inni p-ko Czechom](#), § 50; [RTBF p-ko Belgii](#), §§ 71, 72, 74);
 - wymogi związane z wykonaniem wcześniejszego orzeczenia mogą ograniczać prawo dostępu do sądu, na przykład w sytuacji, gdy brak środków pieniężnych uniemożliwia skarżącemu choćby rozpoczęcie stosowania się do wcześniejszego wyroku ([Annoni di Gussola i Inni p-ko Francji](#), § 56; porównaj z [Arvanitakis p-ko Francji](#) (dec.)).
 - zasady proceduralne uniemożliwiające niektórym podmiotom prawa podejmowanie postępowań sądowych ([Święte Klasztory p-ko Grecji](#) § 83; [Philis p-ko Grecji](#), § 65; patrz również [Lupas i Inni p-ko Rumunii \(nr 1\)](#), §§ 64-67; odnośnie do małoletnich nieposiadających zdolności prawnej: [Stanev p-ko Bułgarii](#) [GC], §§ 241-245)⁵.

Jednakże, ponownie w przedmiocie formalizmu – warunki dopuszczalności skargi kasacyjnej całkiem zasadnie mogą być bardziej rygorystyczne niż w przypadku zwykłej apelacji. Mając na względzie szczególną rolę pełnioną przez Sąd Kasacyjny, stosowana przez ten sąd procedura postępowania może mieć charakter bardziej formalny, zwłaszcza gdy postępowanie przed Sądem Kasacyjnym następuje po rozpatrzeniu sprawy przez sąd pierwszej instancji, a następnie przez sąd apelacyjny – każdy z nich posiadający pełen zakres jurysdykcji ([Levages Prestations Services p-ko Francji](#), §§ 44-48; [Brualla Gomez de la Torre p-ko Hiszpanii](#), §§ 34-39).

48. Ponadto, prawo do sądu obejmuje nie tylko prawo do wszczęcia postępowania, ale także prawo do rozstrzygnięcia sporu przez sąd ([Kutic p-ko Chorwacji](#), § 25 i § 32, dotycząca zawieszenia postępowania; [Acimovic p-ko Chorwacji](#), § 41; [Beneficio Cappella Paolini p-ko San Marino](#), § 29, dotycząca odmowy wymierzenia sprawiedliwości). Prawo do sądu może zostać również naruszone w sytuacji, gdy sąd nie dochowa ustawowego terminu do rozpoznania środka odwoławczego od kilku rozstrzygnięć o ograniczonym okresie obowiązywania ([Musumeci p-ko Włochom](#), §§ 41-43) lub w przypadku braku postanowienia ([Ganci p-ko Włochom](#), § 31). "Prawo do sądu" obejmuje również wykonywanie wyroków⁶.

⁵ Patrz również rozdział *Pomoc prawna*

⁶ Patrz również rozdział *Egzekucja*.

(b) OGRANICZENIA

49. Prawo dostępu do sądów nie ma charakteru absolutnego i może podlegać dorozumianym ograniczeniom ([Golder p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 38; [Stanev p-ko Bułgarii](#) [GC], §§ 230). Zasada ta ma zastosowanie w szczególności, gdy chodzi o warunki dopuszczalności apelacji, ponieważ kwestia ta z natury podlega regulacjom ze strony Państwa, które posiada pewien margines swobody w tym zakresie ([Luordo p-ko Włochom](#), § 85).

50. Niemniej jednak, zastosowane ograniczenia nie mogą ograniczać ani zawężyć pozostawionego jednostce obszaru dostępu w sposób lub w zakresie naruszającym samą istotę tego prawa. Ponadto, zastosowane ograniczenie nie będzie zgodne z Artykułem 6 ust. 1, o ile nie realizuje ono "uprawnionego celu" i nie istnieje "rozsądna relacja proporcjonalności pomiędzy zastosowanymi środkami a zamierzonym celem" ([Ashingdane p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 57; [Fayed p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 65; [Markovic i Inni p-ko Włochom](#) [GC], § 99).

51. Prawo dostępu do sądu może też w pewnych okolicznościach podlegać *uprawnionym ograniczeniom*, takim jak ustawowe okresy przedawnienia ([Stubblings i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 51-52), zabezpieczenie na poczet nakazu obciążenia kosztami ([Tolstoy Miloslavsky p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 62-67) lub wymóg reprezentacji prawnej ([R.P. i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 63-67).

52. W sytuacji gdy dostęp do sądu jest ograniczony prawnie lub w praktyce, Trybunał bada, czy ograniczenie takie narusza istotę tego prawa oraz, w szczególności, czy realizuje ono uprawniony cel, a także czy istnieje rozsądna proporcja pomiędzy zastosowanymi środkami a zamierzonym celem: [Ashingdane p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 57. Nie stwierdza się naruszenia Artykułu 6 ust. 1 w sytuacji, gdy przedmiotowe ograniczenie zgodne jest z zasadami określonymi przez Trybunał.

53. Immunitet wyłączający organizacje międzynarodowe spod jurysdykcji krajowej: ta zasada traktatowa – realizująca uprawniony cel ([Waite i Kennedy p-ko Niemcom](#) [GC], § 63) – jest dopuszczalna z punktu widzenia Artykułu 6 ust. 1 jedynie wówczas, gdy wynikające z niej ograniczenie nie jest nieproporcjonalne. A zatem będzie ona zgodna z Artykułem 6 ust. 1 o ile objęte nią osoby posiadają dostęp do rozsądnych, alternatywnych środków dla ochrony swoich praw na podstawie Konwencji ([Waite i Kennedy p-ko Niemcom](#) [GC], §§ 68-74; [Książę Lichtensteinu Hans-Adam II p-ko Niemcom](#) [GC] § 48; [Chapman p-ko Belgii](#) (dec.), §§ 51-56).

54. Immunitet Państwa: doktryna immunitetu Państwa jest powszechnie akceptowaną zasadą wśród społeczności międzynarodowej. Podejmowane przez Państwo członkowskie środki, które odzwierciedlają powszechnie uznane zasady prawa międzynarodowego publicznego automatycznie nie stanowią nieproporcjonalnego ograniczenia prawa dostępu do sądu ([Fogarty p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) [GC], § 36; [McElhinney p-ko Irlandii](#) [GC], § 37; [Sabeh El Leil p-ko Francji](#) [GC], §49).

- immunitet Państwa wyłączający jurysdykcję: W sprawach, w których zastosowanie zasady immunitetu Państwa wyłączającego jurysdykcję skutkuje ograniczeniem w wykonywaniu prawa dostępu do sądu, należy rozstrzygnąć, czy okoliczności sprawy uzasadniają takie ograniczenie.

Ograniczenie musi realizować uprawniony cel i pozostawać w proporcji do tego celu (*Cudak p-ko Litwie* [GC], § 59; *Sabeh El Leil p-ko Francji* [GC], §§ 51-54). Przyznanie suwerennego immunitetu Państwu w postępowaniu cywilnym realizuje "uprawniony cel" w postaci stosowania się do prawa międzynarodowego dla promowania zasady wzajemnego poszanowania i dobrych relacji pomiędzy Państwami (*Fogarty p-ko Zjednoczonemu Królestwu* [GC], § 34 i *Al-Adsani p-ko Zjednoczonemu Królestwu* [GC], § 54; *Treska p-ko Albanii i Włochom*, (dec.)). Odnośnie do kwestii, czy dany środek jest proporcjonalny, to w niektórych przypadkach może on naruszać samą istotę prawa jednostki do dostępu do sądu (*Cudak p-ko Litwie* [GC], § 74; *Sabeh El Leil p-ko Francji* [GC], § 49), podczas gdy w innych przypadkach taka sytuacja może nie mieć miejsca (*Al-Adsani p-ko Zjednoczonemu Królestwu* [GC], § 67; *Fogarty p-ko Zjednoczonemu Królestwu* [GC], § 39; *McElhinney p-ko Irlandii* [GC], § 38).

Immunitet Państwa wyłączający jurysdykcję został poddany pewnym ograniczeniom wraz z rozwojem zwyczajowego prawa międzynarodowego: na przykład, zasada immunitetu nie ma zastosowania w odniesieniu do umów o pracę zawieranych przez Państwo z personelem jego misji dyplomatycznych zagranicą, za wyjątkiem sytuacji enumeratywnie i wyczerpująco określonych (*Sabeh El Leil p-ko Francji* [GC], §§ 53-54 i §§ 57-58). Ograniczające podejście do immunitetu może również występować w odniesieniu do transakcji handlowych zawieranych przez Państwo z zagranicznymi osobami prywatnymi (*Oleynikov p-ko Rosji*, §§ 61 i 66). Z drugiej jednak strony, w 2001 roku Trybunał stwierdził, że podczas gdy w prawie międzynarodowym i porównawczym wydawała się występować tendencja zmierzająca do ograniczenia immunitetu Państwa w odniesieniu do uszkodzeń ciała spowodowanych czynem lub zaniechaniem w Państwie sądenia, to praktyka ta w żadnym razie nie była powszechna (*McElhinney p-ko Irlandii* [GC], § 38).

- Immunitet Państwa wyłączający egzekucję sam w sobie nie jest sprzeczny z Artykułem 6 ust. 1. W 2005 r. Trybunał stwierdził, że wszelkie międzynarodowe instrumenty prawne regulujące immunitet Państwa określają generalną zasadę, że – z zastrzeżeniem niektórych, ściśle określonych wyjątków – obce Państwa posiadają immunitet wyłączający egzekucję na terytorium Państwa sądenia (*Manoilescu i Dobrescu p-ko Rumunii i Rosji* (dec.), § 73). Na przykład, w 2002 r. Trybunał stwierdził, że "choć sądy greckie nakazały Państwu niemieckiemu wypłacenie skarżącemu odszkodowania, to nie nakładało to na Państwo greckie obowiązku zapewnienia skarżącemu możliwości odzyskania swojego długu w drodze postępowania egzekucyjnego w Grecji" (*Kalogeropoulou i Inni p-ko Grecji i Niemcom* (dec.)). Postanowienia te obowiązują w odniesieniu do stanu prawa międzynarodowego w danym czasie, i nie w wykluczają innego kierunku rozwoju tego prawa w przyszłości.

55. Immunitet parlamentarny: długotrwałą i powszechnie stosowaną praktyką Państw jest przyznawanie parlamentarzystom immunitetu o zróżnicowanym zakresie w celu zagwarantowania reprezentantom narodu wolności słowa oraz zapobiegania ingerencjom stronnicych skarg w wykonywanie przez nich funkcji

parlamentarnych (*C.G.I.L. i Cofferati (nr 2) p-ko Włochom*, § 44). Dlatego też immunitet parlamentarny może pozostawać w zgodzie z Artykułem 6, pod warunkiem, że:

- służy realizacji uprawnionych celów: ochronie wolności słowa w Parlamencie oraz utrzymaniu podziału władz na władzę ustawodawczą i sądowniczą (*A. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, §§ 75-77 i § 79);
- nie jest nieproporcjonalny do zamierzonych celów (jeżeli dana osoba posiada rozsądne alternatywne środki dla skutecznej ochrony swoich praw (*A. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 86) a immunitet obejmuje tylko wykonywanie funkcji parlamentarnych (*A. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 84; *Zollman p-ko Zjednoczonemu Królestwu* (dec.)). Brak wyraźnego związku z działalnością parlamentarną wymaga zawężonej interpretacji pojęcia proporcjonalności pomiędzy zamierzonym celem a zastosowanymi środkami (*Cordova p-ko Włochom (nr 2)* § 64; *Syngelidis p-ko Grecji*, § 44). Prawo jednostki do dostępu do sądu nie może zostać ograniczone w sposób niezgodny z Artykułem 6 ust. 1 w sytuacji, jeżeli kwestionowane uwagi zostały wygłoszone przez członka Parlamentu (*Cordova p-ko Włochom (nr 1)*, § 63; *C.G.I.L. i Ciofferati (nr 2) p-ko Włochom*, §§ 46-50, a przy tym osoby poszkodowane nie posiadały jakichkolwiek alternatywnych środków dla ochrony swoich praw).

56. *Wyłączenie sędziów spod jurysdykcji* również nie jest niezgodne z Artykułem 6 ust. 1, o ile służy uprawnionemu celowi, tj. prawidłowemu wymierzaniu sprawiedliwości (*Ernst i Inni p-ko Belgii*, § 50) i pozostaje w zgodzie z zasadą proporcjonalności w takim sensie, że skarżący posiadają rozsądne, alternatywne środki dla skutecznej ochrony swoich praw wynikających z Konwencji (*Ernst i Inni p-ko Belgii*, § 53-55).

57. *Immunitety przysługujące pracownikom służby cywilnej*: ograniczenia możliwości wszczynania przez indywidualne osoby postępowań mających na celu zakwestionowanie stwierdzeń i ustaleń pracowników służby cywilnej, naruszających cześć tych osób – mogą służyć uprawnionemu celowi i leżeć w interesie publicznym (*Fayed p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 70); jednakże musi przy tym istnieć relacja proporcjonalności pomiędzy zastosowanymi środkami a uprawnionym celem (*Fayed p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, §§ 75-82).

58. *Granice immunitetu*: byłoby niezgodne z zasadą rządów prawa w demokratycznym społeczeństwie oraz podstawową zasadą leżącą u podstaw Artykułu 6 ust. 1 – tj., że musi istnieć możliwość przedstawienia roszczeń cywilnych sędziemu do rozstrzygnięcia – gdyby Państwo mogło, bez ograniczeń ani kontroli ze strony organów wykonawczych Konwencji, wyłączać spod jurysdykcji sądów cały obszar roszczeń cywilnych lub nadawać immunitety, wyłączające odpowiedzialność cywilną dużym grupom lub kategoriom osób (*Fayed p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 65; *McElhinney p-ko Irlandii* [GC], §§ 23-26; *Sabeh El Leil p-ko Francji* [GC], § 50).

2. Zrzeczenie się

(a) ZASADA

59. W wewnętrznych systemach prawnych Umawiających się Państw zrzeczenie się przez osobę prawa do rozpatrzenia jej sprawy przez sąd lub trybunał jest często spotykane w sprawach cywilnych, zwłaszcza w postaci klauzul arbitrażowych w umowach. Wspomiane zrzeczenie się, posiadające niezaprzeczone zalety zarówno dla zainteresowanej osoby, jak i wymiaru sprawiedliwości – co do zasady nie narusza Konwencji ([Deweer p-ko Belgii](#), § 49).

(b) WARUNKI

60. Osoby mogą zrzec się swojego prawa do sądu na rzecz arbitrażu, pod warunkiem jednakże, iż takie zrzeczenie się zostanie dokonane w sposób dobrowolny i jednoznaczny ([Suda p-ko Czechom](#), §§ 48-49). W społeczeństwie demokratycznym zbyt duże znaczenie przyznaje się prawu do sądu, by wynikające stąd korzyści zostały utracone wyłącznie z uwagi na fakt, że jednostka jest stroną ugody osiągniętej w postępowaniu podrzędnym do postępowania sądowego (ibid.)⁷.

3. Pomoc prawna

(a) PRYZNANIE POMOCY PRAWNEJ

61. Z Artykułu 6 ust. 1 nie wynika, że Państwo musi zapewnić pomoc prawną w każdym sporze dotyczącym "prawa o charakterze cywilnym" ([Airey p-ko Irlandii](#), § 26). Istnieje wyraźna różnica pomiędzy Artykułem 6 ust. 3 (c) – który pod pewnymi warunkami gwarantuje prawo do bezpłatnej pomocy prawnej w postępowaniach cywilnych – a Artykułem 6 ust. 1, który nie wspomina o pomocy prawnej ([Essaadi p-ko Francji](#), § 30).

62. Jednakże, intencją Konwencji jest ochrona praw, które są praktyczne i skuteczne, w szczególności zaś prawa dostępu do sądu. Stąd też Artykuł 6 ust. 1 może niekiedy zobowiązywać Państwo do zapewnienia pomocy adwokata w sytuacji, gdy taka pomoc okaże się niezbędna dla skutecznego dostępu do sądu ([Airey p-ko Irlandii](#), § 26).

63. Rozstrzygnięcie kwestii, czy Artykuł 6 przewiduje wymóg zapewnienia prawnej reprezentacji indywidualnej stronie sporu – będzie zależało od szczególnych okoliczności danej sprawy ([Airey p-ko Irlandii](#), § 26; [McVicar p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 48; [Steel i Morris p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 61). Kwestią, jaką należy ustalić w świetle wszystkich okoliczności sprawy, jest odpowiedź na pytanie, czy brak pomocy prawnej pozbawiłby skarżącego możliwości rzetelnego procesu sądowego ([McVicar p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 51).

64. To, czy z Artykułu 6 wynika wymóg zapewnienia pomocy prawnej będzie zależało, między innymi, od:

- wagi przedmiotu sporu dla skarżącego ([Steel i Morris p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 61);
- stopnia skomplikowania odpowiedniego prawa lub procedury ([Airey p-ko Irlandii](#), § 24);

⁷ Patrz również rozdział *Publiczna rozprawa*

- możliwości skarżącego skutecznego podjęcia się obrony swojej osoby (*McVicar p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, §§ 48-62; *Steel i Morris p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 61; *P., C. i S. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, §100);
- istnienia ustawowego wymogu prawnej reprezentacji (*Airey p-ko Irlandii*, § 26; *Gnahoré p-ko Francji*, § 41 *in fine*).

65. Jednakże przedmiotowe prawo nie ma charakteru absolutnego, a zatem możliwe jest nałożenie warunków na przyznanie pomocy prawnej w oparciu, w szczególności, o następujące względy, niezależne od tych wymienionych w poprzednim akapicie:

- sytuacja finansowa strony sporu (*Steel i Morris p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 62);
- perspektywy jej wygranej w postępowaniu (*Steel i Morris p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 62).

A zatem może istnieć system pomocy prawnej, który selekcjonuje sprawy kwalifikujące się do jej udzielenia. Jednakże, ustanowiony przez ustawodawcę system musi zapewniać jednostkom podstawowe gwarancje ochrony przed arbitralnością (*Gnahoré p-ko Francji*, § 41; *Essaadi p-ko Francji*, § 36; *Del Sol p-ko Francji*, § 26; *Bakan p-ko Turcji*, §§ 76 i 75 z odniesieniem do wyroku w sprawie *Aerts p-ko Belgii*, dotyczącej naruszenia samej istoty prawa do sądu). Ważne jest zatem, by mieć należyty wzgląd na jakość systemu udzielania pomocy prawnej w danym Państwie (*Essaadi p-ko Francji*, § 35) i ustalić, czy wybrana przez władze metoda jest zgodna z Konwencją (*Santambrogio p-ko Włochom*, §52; *Bakan p-ko Turcji*, §§ 74-78; *Pedro Ramos p-ko Szwajcarii*, §§ 41-45).

66. Kwestią kluczową jest, by sąd przedstawiał powody odmowy przyznania pomocy prawnej i rozpatrywał wnioski o pomoc prawną z należyłą starannością (*Tabor p-ko Polsce*, §§ 45-46; *Saoud p-ko Francji*, §§ 133-136).

67. Ponadto, odmowa przyznania pomocy prawnej zagranicznym osobom prawnym nie jest sprzeczna z Artykułem 6 (*Granos Organicos Nacionales S.A. p-ko Niemcom*, §§ 48-53).

(b) SKUTECZNOŚĆ PRYZNANEJ POMOCY PRAWNEJ

68. Państwo nie odpowiada za działania adwokata ustanowionego z urzędu. Z zasady niezależności zawodu prawniczego od Państwa wynika (*Staroszczyk p-ko Polsce*, § 133), że prowadzenie obrony jest zasadniczo sprawą pomiędzy oskarżonym lub pozwanym a jego pełnomocnikiem, niezależnie od tego czy pełnomocnik został ustanowiony w ramach systemu pomocy prawnej, czy też finansowany jest prywatnie. Prowadzenie obrony jako takiej, poza wyjątkowymi okolicznościami, nie może pociągać za sobą odpowiedzialności na podstawie Konwencji (*Tuziński p-ko Polsce* (dec.)).

69. Jednakże przydzielenie adwokata do reprezentowania strony samo w sobie nie gwarantuje skutecznej pomocy (*Siałkowska p-ko Polsce*, §§ 110 i 116). Adwokat ustanowiony dla celów pomocy prawnej może nie mieć możliwości działania lub uchylać się od wykonywania swoich obowiązków. Właściwe organy

krajowe, będąc poinformowane o zaistnieniu takiej sytuacji muszą dokonać jego zmiany; gdyby tego nie uczyniły, strona sporu – pomimo zapewnienia jej bezpłatnej pomocy prawnej – zostałaby pozbawiona skutecznej pomocy w praktyce ([Bertuzzi p-ko Francji](#), § 30).

70. To przede wszystkim na Państwie spoczywa obowiązek zapewnienia wymaganej równowagi pomiędzy skutecznym korzystaniem z dostępu do wymiaru sprawiedliwości z jednej strony, a niezależnością zawodu prawniczego z drugiej. Trybunał wyraźnie podkreślał, że każda odmowa ze strony adwokata ustanowionego w ramach pomocy prawnej musi spełniać pewne kryteria jakościowe. Wymogi te nie zostaną spełnione w sytuacji, jeżeli braki w systemie pomocy prawnej pozbawiają jednostkę "praktycznego i skutecznego" dostępu do sądu, do czego mają prawo ([Staroszczyk p-ko Polsce](#), § 135; [Siałkowska p-ko Polsce](#), § 114 – naruszenie).

III. WYMOGI INSTYTUCJONALNE

Artykuł 6 ust. 1

"Każdy ma prawo do ... rozpatrzenia jego sprawy ... przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym"

1. Pojęcie "sądu"

(a) POJĘCIE AUTONOMICZNE

71. Organ formalnie nie kwalifikujący się jako jeden z sądów Państwa może jednakże – dla celów Artykułu 6 ust. 1 – wchodzić w zakres pojęcia "sądu" w prawnym znaczeniu tego terminu ([Sramek p-ko Austrii](#), § 36).

72. Sąd lub trybunał, w prawnym znaczeniu tego terminu, charakteryzowany jest na podstawie pełnionej funkcji orzekającej, tj. rozstrzygania spraw w ramach swojej właściwości, na podstawie przepisów prawa, po przeprowadzeniu w nakazany sposób odpowiedniego postępowania ([Sramek p-ko Austrii](#), § 36; [Cypr p-ko Turcji](#) [GC], § 233).

73. Moc decyzyjna jest nierozdzielnie związana z samym pojęciem "sądu". Postępowanie musi zapewnić "rozstrzygnięcie przez sąd spraw będących przedmiotem sporu", czego wymaga Artykuł 6 ust. 1 ([Bentham p-ko Holandii](#), § 40).

74. Prawo wydawania opinii o charakterze jedynie doradczym, bez ich mocy wiążącej, nie jest zatem uprawnieniem wystarczającym, nawet wówczas gdy opinie te uwzględniane są w olbrzymiej większości spraw (*ibid.*).

75. Dla celów Artykułu 6 ust. 1 "sąd" nie musi być sądem funkcjonującym w ramach standardowej maszyny sądowej danego kraju. Może on zostać ustanowiony dla potrzeb zajmowania się konkretnymi zagadnieniami, które można właściwie rozstrzygać poza ramami zwykłego systemu sądowego. Ważne dla zapewnienia zgodności z Artykułem 6 ust. 1 jest istnienie odpowiednich gwarancji, zarówno prawnymaterialnych, jak i tych o charakterze proceduralnym ([Rolf Gustafson p-ko Szwecji](#), § 45).

76. A zatem pojęcie "sądu" może obejmować organ ustanowiony do rozstrzygnięcia ograniczonej liczby konkretnych kwestii, pod warunkiem jednakże, iż zawsze zapewnia on odpowiednie gwarancje ([Lithgow i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 201 – w kontekście trybunału arbitrażowego).

77. Fakt, że jakaś instytucja pełni wiele funkcji (administracyjne, regulacyjne, orzekające, doradcze i dyscyplinarne) *sam w sobie* nie może wykluczać bycia przez nią "sądem" ([H. p-ko Belgii](#), § 50).

78. Prawo do wydania wiążącej decyzji, która nie może zostać zmieniona na niekorzyść indywidualnej strony przez organ pozasądowy – jest nierozdzielnie związane z samym pojęciem "sądu" ([Van de Hurk p-ko Holandii](#), § 45). Jednym z fundamentalnych aspektów rządów prawa jest zasada pewności prawnej, która między innymi wymaga, by w sytuacji, gdy jakaś kwestia została w sposób ostateczny rozstrzygnięta przez sądy, ich orzeczenie nie było następnie podważane. (Podobnie, w sprawie wniosków o umożliwienie wniesienia apelacji ([Brumarescu p-ko Rumunii](#) [GC], § 61).⁸

79. "Sąd" musi również spełniać szereg dalszych wymogów – niezawisłość, w szczególności od władzy wykonawczej; bezstronność; kadencyjność stanowisk jego członków; zapewnienie gwarancji proceduralnych – z których kilka pojawia się w treści Artykułu 6 ust. 1 ([Le Compte, Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii](#), § 55; [Cypr – p-ko Turcji](#) [GC], § 233). W rzeczy samej, zarówno niezawisłość jak i bezstronność stanowią kluczowe komponenty pojęcia "sądu".⁹

80. **Przykłady** organów uznawanych za posiadające status "sądu" w rozumieniu Artykułu 6 ust. 1 Konwencji:

- regionalny urząd ds. obrotu nieruchomościami: [Sramek p-ko Austrii](#), § 36
- rada ds. odszkodowań z tytułu przestępstw karnych: [Rolf Gustafson p-ko Szwecji](#), § 48;
- komitet ds. rozstrzygania sporów w leśnictwie: [Argyrou i Inni p-ko Grecji](#), § 27.

(b) POZIOM JURYSDYKCJI

81. Chociaż Artykuł 6 ust. 1 nie nakłada na Umawiające się Państwa obowiązku ustanawiania sądów apelacyjnych ani kasacyjnych, to jednak Państwo, które takie sądy ustanowi, zobowiązane jest zapewnić osobom występującym przed tymi sądami fundamentalne gwarancje zawarte w Artykule 6 ust. 1 ([Platakou p-ko Grecji](#), § 38):

- ocena in concreto: sposób stosowania Artykułu 6 ust. 1 w odniesieniu do sądów apelacyjnych lub kasacyjnych będzie wszakże zależał od szczególnego charakteru danego postępowania. Warunki dopuszczalności apelacji w kwestii prawnej mogą być bardziej rygorystyczne niż w przypadku normalnej apelacji ([Levages Prestations Services p-ko Francji](#), § 45);

⁸ Patrz również rozdział *Wykonywanie orzeczeń*.

⁹ Patrz rozdział *Niezawisłość i bezstronność*.

- ocena in globo: należy uwzględnić całokształt postępowania prowadzonego w ramach krajowego porządku prawnego ([Levages Prestations Services p-ko Francji](#), §§ 44-45). Dlatego też, w pewnych okolicznościach, sąd wyższej instancji lub sąd najwyższy może przyznać odszkodowanie z tytułu początkowego naruszenia jednego z postanowień Konwencji ([De Haan p-ko Holandii](#), § 54).

82. Żądania elastyczności i skuteczności, w pełni zgodne z zasadą ochrony praw człowieka, mogą uzasadniać wcześniejszą interwencję organów administracyjnych lub samorządu zawodowego oraz, *a fortiori*, organów sądowych, która nie spełnia wymogów Artykułu 6 w każdym aspekcie ([Le Compte, Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii](#), § 51). Nie można stwierdzić naruszenia Konwencji, jeżeli postępowanie przed tymi organami "podlega późniejszej kontroli przez organ sądowy posiadający pełną jurysdykcję", i zapewnia gwarancje Artykułu 6 ([Zumtobel p-ko Austrii](#), §§ 29-32; [Bryan p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 40).

83. Podobnie, fakt, że ograny dyscyplinarne samorządu zawodowego mają obowiązek orzekania – sam w sobie nie narusza Konwencji. Niemniej jednak, w takich okolicznościach przestrzeganie Konwencji wymaga zaistnienia przynajmniej jednego z następujących dwóch systemów: albo ograny dyscyplinarne samorządu zawodowego same zastosują się do wymogów tego Artykułu, albo nie zastosowawszy się, będą podlegać późniejszej ocenie ze strony "organu sądowego, posiadającego pełną jurysdykcję" i zapewniającego gwarancje Artykułu 6 ust. 1 ([Albert i Le Compte p-ko Belgii](#), § 29; [Gautrin i Inni p-ko Francji](#), § 57).

84. Stosownie do powyższego, Trybunał konsekwentnie powtarzał, że zgodnie z Artykułem 6 ust. 1 niezbędne jest, by decyzje organów administracyjnych, które same nie spełniają wymogów tego Artykułu podlegały późniejszej kontroli ze strony "organu sądowego posiadającego pełną jurysdykcję" ([Ortenberg p-ko Austrii](#), § 31).¹⁰

(c) OCENA SĄDU POSIADAJĄCEGO PEŁNĄ JURYSDYKCJĘ

85. Jedynie instytucja posiadająca pełną jurysdykcję zasługuje na miano "sądu" w rozumieniu Artykułu 6 ust. 1 ([Beaumartin p-ko Francji](#), § 38). Artykuł 6 ust. 1 nakłada na sądy wymóg dokonania skutecznej sądowej oceny sprawy ([Obermeier p-ko Austrii](#), § 70). Zasada, że sąd powinien sprawować pełną jurysdykcję pociąga za sobą wymóg nierezygnowania przez sądy z żadnego elementu składowego ich funkcji orzekającej ([Chevrol p-ko Francji](#), § 63).

86. Rozpatrujący sprawę "sąd" musi posiadać jurysdykcję do zbadania wszystkich kwestii faktycznych i prawnych mających istotne znaczenie dla przedstawionego mu do rozstrzygnięcia sporu ([Terra Woningen B.V. p-ko Holandii](#), § 52).

87. Istnieją wszakże pewne wyspecjalizowane obszary prawa (na przykład w sferze krajowych i miejskich planów zagospodarowania przestrzennego), gdzie sądy posiadają ograniczoną jurysdykcję w zakresie faktów, ale mogą uchylić decyzję organów administracyjnych w przypadku, jeżeli wynika ona z wniosku irracjonalnego lub opartego na zniekształconych faktach. W kategoriach bardziej ogólnych, rodzi to kwestie dotyczące zakresu oceny decyzji administracyjnych

¹⁰ Patrz również rozdział *Rzetelność*

([Bryan p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 44-47; [Crompton p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 70-73).

88. W orzecznictwie wypracowano pewne kryteria, stosowane dla stwierdzenia, czy oceny dokonał organ posiadający "pełną jurysdykcję" dla celów Konwencji ([Sigma Radio Television Ltd p-ko Cypru](#), §§ 151-157). Tak więc w celu stwierdzenia, czy dany organ sądowy zapewnił wystarczający zakres oceny, rozpatrzyć należy łącznie następujące trzy kryteria:

- *przedmiot zaskarżonej decyzji:*
 - jeżeli decyzja administracyjna dotyczyła prostej kwestii faktycznej, jej badanie przez sąd musi być bardziej dokładne niż w przypadku gdyby dotyczyła ona wyspecjalizowanego obszaru, wymagającego fachowej wiedzy technicznej;
 - istniejące w Europie systemy zazwyczaj ograniczają uprawnienia sądów w zakresie oceny kwestii faktycznych, nie zabraniając im przy tym uchylania decyzji na różnych podstawach. Orzecznictwo tego nie kwestionuje.
- *sposób podjęcia decyzji:* jakie zabezpieczenia o charakterze proceduralnym stały przed danym organem administracyjnym?
 - jeżeli w trakcie wcześniejszego postępowania administracyjnego skarżącemu zapewniono zabezpieczenia proceduralne spełniające wiele z wymogów Artykułu 6, może to uzasadniać zastosowanie łagodniejszej formy późniejszej kontroli sądowej ([Bryan p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 46-47; [Holding and Barnes plc p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) (dec.)).
- *przedmiot sporu, w tym pożądane i rzeczywiste podstawy apelacji* ([Bryan p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 45):
 - wyrok musi zakładać zbadanie wszystkich twierdzeń skarżącego dotyczących meritum sprawy, punkt po punkcie, bez odmowy badania któregośkolwiek z nich, z podaniem jasnych powodów w przypadku ich odrzucenia. Jeżeli chodzi o fakty, sąd musi mieć możliwość ponownego zbadania tych, które są *kluczowe dla sprawy skarżącego*. Dlatego też, jeżeli skarżący podnosi zarzuty natury jedynie proceduralnej, to nie może następnie krytykować sądu za pominięcie faktów ([Potocka i Inni p-ko Polsce](#), § 75).

89. Na **przykład**, odmowa sądu wydania odrębnego orzeczenia dotyczącego pewnych kwestii natury faktycznej, które są kluczowe dla rozstrzygnięcia sporu – może stanowić naruszenie Artykułu 6 ust. 1 ([Terra Woningen B.V. p-ko Holandii](#), §§ 53-55). Ta sama zasada ma zastosowanie w przypadku, jeżeli sąd nie posiada jurysdykcji do rozstrzygnięcia centralnej kwestii sporu ([Tsfayo p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 48). W tego rodzaju sprawach kwestia decydująca dla rozstrzygnięcia sprawy nie zostaje poddana ocenie niezawisłego sądu.

90. W przypadku uznania podstaw odwołania, sąd dokonujący oceny musi mieć możliwość uchylecia zakwestionowanej decyzji i – albo wydać nową decyzję samodzielnie, albo przekazać sprawę do ponownej decyzji tego samego lub innego organu ([Kingsley p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) [GC], §§ 32, 34).

91. W sytuacji, jeżeli fakty zostały wcześniej ustalone przez organ administracyjny w trakcie quasi-sądowego postępowania spełniającego wiele z wymogów określonych w Artykule 6 ust. 1, jeżeli nie ma sporu co do tak ustalonych faktów ani wniosków z nich wyciągniętych przez organ administracyjny, a sąd punkt po punkcie zajął się innymi podstawami odwołania strony sporu – zakres dokonanej przez sąd apelacyjny oceny zostanie uznany za wystarczający dla spełnia wymogów Artykułu 6 ust. 1 (*Bryan p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, §§ 44-47).

92. Poniżej podano **przykłady** organów, co do których stwierdzono, że nie posiadają "pełnej jurysdykcji":

- sąd administracyjny, który był uprawniony jedynie do stwierdzenia, czy zakres uznaniowości przysługujący organom administracyjnym został wykorzystany w sposób zgodny z celem i zadaniami prawa (*Obermeier p-ko Austrii*, § 70);
- sąd, który rozpatrywał odwołania w kwestiach prawnych od decyzji wydziałów dyscyplinarnych stowarzyszeń zawodowych, nie posiadając przy tym prawa do oceny, czy kara była proporcjonalna do wykroczenia (*Diennet p-ko Francji*, § 34, w kontekście stowarzyszenia lekarzy, oraz *Merigaud p-ko Francji*, § 69, w kontekście stowarzyszenia geodetów);
- Trybunał Konstytucyjny, który mógł badać kwestionowane postępowanie wyłącznie z punktu widzenia jego zgodności z Konstytucją, co tym samym uniemożliwiało mu badanie odpowiednich faktów (*Zumtobel p-ko Austrii*, §§ 29-30);
- *Conseil d'Etat*, która, zgodnie z własnym orzecznictwem, rozstrzygając przedłożoną jej kwestię dotyczącą stosowania traktatów, zobowiązana była zastosować się do opinii ministra – organu zewnętrznego, będącego również przedstawicielem władzy wykonawczej – bez poddawania tej opinii jakiegokolwiek krytyce lub dyskusji stron. Włączenie do sprawy ministra, decydujące dla wyniku postępowania prawnego, nie podlegało podważeniu przez skarżącą, która nadto nie miała jakiegokolwiek możliwości spowodowania zbadania podstaw dla jej własnej odpowiedzi adresowanej do ministra (*Chevrol p-ko Francji*, §§ 81 – 82).

93. Na zasadzie kontrastu:

- *Chaudet p-ko Francji*: *Conseil d'État* rozstrzygnęła wniosek o sądową ocenę sprawy jako sąd pierwszej i ostatniej instancji. W tym przypadku *Conseil d'État* nie posiadała "pełnej jurysdykcji", która skutkowałaby zastąpieniem decyzji rady lekarskiej lotnictwa cywilnego – jej decyzją. Tym niemniej z akt sprawy jasno wynikało, że *Conseil d'État* rozpatrzyła, na podstawach faktycznych i prawnych, wszystkie argumenty przedstawione jej przez skarżącego oraz oceniła wszystkie dowody znajdujące się w dokumentacji medycznej, uwzględniając przy tym wnioski z wszystkich opinii lekarskich omawianych przed nią przez strony. Trybunał uznał zatem, że sprawa skarżącego została rozpatrzona zgodnie z wymogami Artykułu 6 ust. 1 (§§ 37-38);
- *Zumtobel p-ko Austrii*: Trybunał uznał, że Sąd Administracyjny Austrii spełnił wszystkie wymogi Artykułu 6 ust. 1 w odniesieniu do kwestii nie leżących w wyłącznej gestii organów administracyjnych, oraz rozpatrzył

wszystkie argumenty dotyczące meritum sprawy, punkt po punkcie, bez konieczności odmawiania jurysdykcji przy udzielaniu na nie odpowiedzi lub stwierdzaniu różnych faktów (§§ 31-32) – również [Ortenberg p-ko Austrii](#), §§ 33-34; [Fischer p-ko Austrii](#), § 34.

- [McMichael p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#): w tej sprawie nakaz szkockiego Sądu Szeryfa (szkockiego Sądu Okręgowego – przyp. tł.), umożliwiający adopcję dziecka podlegał apelacji do Najwyższego Sądu Cywilnego. Ten ostatni posiadał pełną jurysdykcję w tym względzie; normalnie procedował na podstawie ustaleń faktycznych dokonanych przez Szeryfa, ale nie był do tego zobowiązany. W odpowiednich okolicznościach, Najwyższy Sąd Cywilny mógł przeprowadzić dowody samodzielnie lub przekazać sprawę do ponownego rozpoznania Sądowi Szeryfa z instrukcją dalszego postępowania (§ 66). Ponadto, przy rozstrzygnięciu apelacji od decyzji o przesłuchaniu dziecka, Sąd Szeryfa również posiadał pełną jurysdykcję, będąc uprawnionym do badania zarówno meritum sprawy, jak i zarzutów nieprawidłowości o charakterze proceduralnym (§ 82);
- [Potocka i Inni p-ko Polsce](#): zakres jurysdykcji Naczelnego Sądu Administracyjnego, określony w Kodeksie postępowania administracyjnego, ograniczał się do oceny zgodności z prawem kwestionowanej decyzji administracyjnej. Jednakże sąd ten miał również prawo uchylić przedmiotową decyzję, w całości lub w części, w przypadku stwierdzenia, że wymogi proceduralne w zakresie rzetelności nie zostały spełnione w postępowaniu prowadzącym do jej wydania. Argumentacja Naczelnego Sądu Administracyjnego wykazała, że faktycznie badał on praktyczny aspekt sprawy. I chociaż sąd mógł ograniczyć swoją analizę do stwierdzenia, że kwestionowane decyzje musiały zostać utrzymane w świetle uchybień proceduralnych i merytorycznych podniesionych w skardze wniesionej przez skarżących, to jednak sąd rozważył wszystkie ich argumenty od strony merytorycznej, punkt po punkcie, bez odmawiania jurysdykcji przy udzielaniu na nie odpowiedzi lub stwierdzaniu odpowiednich faktów. Sąd wydał orzeczenie, które było dokładnie uzasadnione, a argumenty skarżących istotne dla rozstrzygnięcia sprawy zostały drobiazgowo rozpatrzone. Stosownie do tego, zakres oceny dokonanej przez Naczelną Sąd Administracyjny był wystarczający by spełnić wymogi Artykułu 6 ust. 1 (§§ 56-59).

(d) WYKONYWANIE WYROKÓW

- **Prawo do niezwłocznego wykonania ostatecznego i wiążącego orzeczenia sądu**

94. Artykuł 6 ust. 1 chroni wykonywanie ostatecznych i wiążących orzeczeń sądu (w odróżnieniu od wykonywania orzeczeń, które mogą podlegać rozpatrzeniu przez sąd wyższej instancji) ([Ouzounis i Inni p-ko Grecji](#), § 21).

95. Prawo do wykonania takich orzeczeń, wydanych przez jakikolwiek sąd, stanowi integralną część "*prawa do sądu*" ([Hornsby p-ko Grecji](#), § 40; [Scordino p-ko Włochom \(nr 1\)](#) [GC], § 196). W przeciwnym bowiem wypadku postanowienia

Artykułu 6 ust. 1 pozbawione byłyby jakiegokolwiek korzystnego efektu ([Burdov p-ko Rosji](#), §§ 35 i 37).

96. Zasada ta ma jeszcze większe znaczenie w kontekście postępowań administracyjnych. Składając wniosek o dokonanie sądowej oceny przez najwyższy sąd administracyjny Państwa, strona sporu dąży nie tylko do uchylecia kwestionowanej decyzji, ale także i przede wszystkim – do usunięcia jej skutków.

97. Skuteczna ochrona strony sporu i przywrócenie stanu zgodnego z prawem zakłada zatem obowiązek ze strony organów administracyjnych zastosowania się do wyroku ([Hornsby p-ko Grecji](#), § 41; [Kyriatos p-ko Grecji](#), §§ 31-32).

98. Tak więc, podczas gdy pewne opóźnienie w wykonaniu wyroku w określonych okolicznościach może być usprawiedliwione, to jednak opóźnienie takie nie może trwać na tyle długo, by naruszało prawo strony do wykonania wyroku ([Burdov p-ko Rosji](#), §§ 35-37).

99. Tak rozumiane wykonanie musi być pełne i wyczerpujące, a nie tylko częściowe ([Matheus p-ko Francji](#), § 58; [Sabin Popescu p-ko Rumunii](#), §§ 68-76), i nie może być uniemożliwione, unieważnione ani nadmiernie spóźnione ([Immobiliare Saffi p-ko Włochom](#) [GC], § 74).

100. Odmowa organu władzy uwzględnienia orzeczenia wydanego przez sąd wyższej instancji – prowadząca potencjalnie do szeregu wyroków w kontekście tego samego postępowania, kolejno uchylających wydane decyzje – również jest niezgodna z Artykułem 6 ust. 1 ([Turczanik p-ko Polsce](#), §§ 49-51).

101. Bezpodstawnie długie opóźnienie w wykonaniu wiążącego wyroku może naruszać Konwencję. Rozsądny wymiar takiego opóźnienia powinno się określić przy uwzględnieniu w szczególności stopnia skomplikowania postępowania egzekucyjnego, zachowania samego skarżącego i właściwych organów, oraz kwoty i rodzaju zasądanego odszkodowania ([Raylyan p-ko Rosji](#), § 31).

102. Na **przykład**, Trybunał uznał, że nie podejmując przez ponad pięć lat niezbędnych działań dla zastosowania się do podlegającego wykonaniu, ostatecznego wyroku sądowego – władze krajowe pozbawiły postanowienia Artykuł 6 ust. 1 wszelkiej użytecznej skuteczności ([Hornsby p-ko Grecji](#), § 45).

103. W innej sprawie, ogólny okres dziewięciu miesięcy potrzebny władzom na wykonanie wyroku został uznany za nieuzasadniony w świetle okoliczności sprawy ([Moroko p-ko Rosji](#), §§ 43-45).

104. Trybunał stwierdził, że prawo do sądu na podstawie Artykułu 6 ust. 1 zostało naruszone w wyniku trwającej przez okres około czterech lat odmowy władz skorzystania z pomocy policji w celu egzekucji tytułu własności w stosunku do lokatora ([Lunari p-ko Włochom](#), §§ 38-42), a także w wyniku zawieszenia egzekucji – przez okres ponad sześciu lat – wynikającego z interwencji władzy ustawodawczej, podważającej sądowy nakaz eksmisji, który tym samym został pozbawiony wszelkiej użytecznej skuteczności przez zakwestionowane przepisy ustawodawcze ([Immobiliare Saffi p-ko Włochom](#) [GC], §§ 70 i 74).

105. Od osoby, która w wyniku postępowania prawnego uzyskała wyrok niekorzystny dla Państwa nie można wymagać wszczynania odrębnego postępowania egzekucyjnego ([Burdov p-ko Rosji \(nr 2\)](#), § 68). Ciężar zapewnienia zastosowania się do wyroku skierowanego przeciwko Państwu spoczywa na władzach państwowych ([Yavorivskaya p-ko Rosji](#), § 25) począwszy od dnia, w

którym wyrok staje się wiążący i podlega wykonaniu ([Burdov p-ko Rosji \(nr 2\)](#), § 69).

106. Od wygranej strony można wymagać podjęcia pewnych czynności proceduralnych, mających na celu przyspieszenie wykonania wyroku. Wymóg współpracy ze strony wierzyciela nie może jednakże wychodzić poza ściśle określone ramy, i nie zwalnia władz państwowych z ich obowiązków ([Burdov p-ko Rosji \(nr 2\)](#), § 69).

107. Wynika stąd, że opóźniona płatność – po przeprowadzeniu postępowania egzekucyjnego – kwot należnych skarżącemu nie może naprawić długotrwałego niestosowania się przez władze państwowe do wyroku, i nie zapewnia odpowiedniego zaspokojenia ([Scordino p-ko Włochom \(nr 1\)](#) [GC], § 198).

108. Trybunał stwierdził również, że postawa władz polegająca na uznaniu skarżącego odpowiedzialnym za wszczęcie postępowania egzekucyjnego w stosunku do podlegającego wykonaniu orzeczenia na jego korzyść, z jednoczesnym brakiem zrozumienia dla jego sytuacji finansowej – stanowiły nadmierne obciążenie dla skarżącego i ograniczały jego prawo dostępu do sądu w stopniu naruszającym samą istotę tego prawa ([Apostol p-ko Gruzji](#), § 65).

109. Strona sporu nie może zostać pozbawiona, w rozsądnym okresie, korzyści wynikającej z ostatecznego orzeczenia przyznającego jej odszkodowanie z tytułu poniesionej szkody ([Burdov p-ko Rosji](#), § 35), lub warunków mieszkaniowych ([Teteriny p-ko Rosji](#), §§ 41-42), niezależnie od stopnia skomplikowania wewnętrznych procedur egzekucyjnych lub stanu budżetu Państwa. Państwo nie może powoływać się na brak funduszy lub innych środków dla usprawiedliwienia nieuznawania wynikającego z wyroku długu. ([Burdov p-ko Rosji](#), § 35; [Amat-G Ltd i Mebaghishvili p-ko Gruzji](#), § 47; [Scordino p-ko Włochom \(nr 1\)](#) [GC], § 199). Podobnie, powoływanie się na brak możliwości alternatywnego zakwaterowania nie może stanowić usprawiedliwienia dla nieuznawania wyroków ([Prodan p-ko Mołdawii](#), § 53).

110. Należy poczynić rozróżnienie pomiędzy długami Państwa ([Burdov p-ko Rosji \(nr 2\)](#), §§ 68 i 69 oraz §§ 72 *et seq.*) a długami osób indywidualnych: odpowiedzialności Państwa nie można angażować z powodu niezapłacenia podlegającego egzekucji długu przez niewypłacalnego "prywatnego" dłużnika ([Sanglier p-ko Francji](#), §39; [Ciprova p-ko Czechom](#) (dec.); [Cubănit p-ko Rumunii](#) (dec.)). Tym niemniej Państwo posiada jednak pozytywny obowiązek zorganizowania takiego systemu egzekucji ostatecznych orzeczeń w sporach pomiędzy osobami prywatnymi, który będzie skuteczny zarówno w aspekcie formalno-prawnym, jak i w praktyce ([Fuklev p-ko Ukrainie](#), § 84). Odpowiedzialność Państwa może zatem zostać uruchomiona w sytuacji, gdy władze publiczne zaangażowane w postępowanie egzekucyjne nie wykazują należytej staranności, a nawet uniemożliwiają wykonanie orzeczenia ([Fuklev p-ko Ukrainie](#), § 67). Działania podjęte przez organy krajowe dla zapewnienia wykonania orzeczenia muszą być odpowiednie i wystarczające dla realizacji tego celu ([Ruianu p-ko Rumunii](#), § 66), w świetle ich obowiązków w zakresie egzekucji, ponieważ to one właśnie sprawując władzę publiczną (*ibid.*, §§ 72-73).

111. Stąd na **przykład** Trybunał uznał, że odstępując od zastosowania sankcji w z powodu niepodjęcia przez osobę trzecią współpracy z władzami uprawnionymi do wykonania podlegającego egzekucji orzeczenia, władze krajowe pozbawiły

przepisy Artykułu 6 ust. 1 wszelkiej użytecznej skuteczności ([Pini i Inni p-ko Rumunii](#), §§ 186-188; w tej sprawie prywatna instytucja, będąca miejscem zamieszkania dwojga dzieci, przez ponad trzy lata uniemożliwiała wykonanie nakazu adopcji tych dzieci).

112. Niemniej jednak, w sytuacji, gdy Państwo podjęło wszelkie prawem przewidziane kroki mające na celu zapewnienie zastosowania się przez osobę prywatną do wydanego orzeczenia, Państwa nie można obciążać odpowiedzialnością za odmowę dłużnika wypełnienia swoich obowiązków ([Fociac p-ko Rumunii](#), §§ 74 i 78).

113. I wreszcie, prawo do sądu zapewnia również ochronę prawa dostępu do postępowania egzekucyjnego, tj. prawa do spowodowania wszczęcia postępowania egzekucyjnego ([Apostol p-ko Gruzji](#), § 56).

▪ Prawo do niepodważania ostatecznego orzeczenia sądu

114. Ponadto, prawo do rzetelnego procesu musi być interpretowane w świetle rządów prawa. Jednym z fundamentalnych aspektów rządów prawa jest zasada pewności prawnej, ([Okay i Inni p-ko Turcji](#), § 73), która przewiduje – między innymi – wymóg, by tam, gdzie sądy ostatecznie rozstrzygnęły jakąś kwestię ich orzeczenie nie było kwestionowane ([Brumarescu p-ko Rumunii](#) [GC], § 61; [Agrokompleks p-ko Ukrainie](#), § 148).

115. Systemy sądownicze charakteryzujące się tym, że ostateczne wyroki sądów podlegają niekończącym się ocenom, będąc tym samym narażone na ryzyko kolejnych uchyleń – naruszają Artykuł 6 ust. 1 ([Sovtransavto Holding p-ko Ukrainie](#), §§ 74, 77 i 82: sprawa ta dotyczyła procedury *protestu*, w ramach której Prezes Najwyższego Trybunału Arbitrażowego, Prokurator Generalny oraz jego zastępcy posiadają uznaniowe prawo zakwestionowania ostatecznego wyroku sądu w drodze wniesienia sprzeciwu, z tytułu przysługującego im prawa oceny i nadzoru).

116. Takie kwestionowanie orzeczeń sądowych jest nie do przyjęcia, niezależnie od tego czy dokonują tego sędziowie i przedstawiciele władzy wykonawczej ([Tregubenko p-ko Ukrainie](#), § 36), czy też organy pozasądowe ([Agrokompleks p-ko Ukrainie](#), § 150-151).

117. Ostateczne orzeczenie może zostać zakwestionowane jedynie wówczas, gdy jest to konieczne z uwagi na istotne i ważne okoliczności, takie jak pomyłka sądowa ([Ryabykh p-ko Rosji](#), § 52).

2. Ustanowienie ustawą

118. W świetle zawartej w systemie Konwencji zasady rządów prawa, Trybunał przyjmuje, że "sąd" zawsze musi być "ustanowiony ustawą", ponieważ w przeciwnym wypadku nie posiadałby prawnego umocowania, niezbędnego w demokratycznym społeczeństwie do rozpatrywania indywidualnych spraw ([Lavents p-ko Łotwie](#), § 81).

119. Wyrażenie "ustanowiony ustawą" obejmuje nie tylko podstawę prawną dla samego istnienia "sądu", lecz także stosowanie się przez sąd do poszczególnych, rządzących nim reguł ([Sokurenko i Strygun p-ko Ukrainie](#), § 24). Wymóg prawomocności sądu lub trybunału z definicji musi obejmować jego skład

([Buscarini p-ko San Marino](#) (dec.)). Praktyka milczącego przedłużania kadencji sędziów na nieokreślony czas po upływie ich ustawowej kadencji, w oczekiwaniu na ich ponowną nominację – została uznana za niezgodną z zasadą "sądu ustanowionego ustawą" ([Oleksandr Volkov p-ko Ukrainie](#), § 151). Procedury rządzące mianowaniem sędziów nie mogą być zdegradowane do statusu wewnętrznej praktyki (*ibid.*, §§ 154-156).

120. "Ustawa" w rozumieniu Artykułu 6 ust. 1 obejmuje zatem nie tylko ustawodawstwo przewidujące ustanowienie i zakres kompetencji organów sądowych, ale także każdy inny przepis prawa krajowego, który w przypadku jego naruszenia powodowałby nieprawidłowość uczestnictwa jednego lub większej liczby sędziów w rozpatrywaniu sprawy ([DMD Group, A.S. p-ko Słowacji](#), § 59). Dotyczy to w szczególności przepisów regulujących niezawisłość członków składu "sądu", czasu trwania ich kadencji, bezstronności, a także istnienia gwarancji proceduralnych ([Gurov p-ko Mołdawii](#), § 36).

121. W zasadzie, złamanie przez sąd wspomnianych przepisów prawa krajowego skutkuje naruszeniem Artykułu 6 ust. 1 ([DMD Group, A.S. p-ko Słowacji](#), § 61). Trybunał może zatem badać, czy prawo krajowe jest przestrzegane w tym względzie. Jednakże, mając na uwadze generalną zasadę, że w pierwszej kolejności to same sądy krajowe interpretują przepisy prawa wewnętrznego, Trybunał stwierdza, że nie może podważać ich interpretacji, o ile nie nastąpiło rażące naruszenie ustawodawstwa ([DMD Group, A.S. p-ko Słowacji](#), § 61). Sąd, który bez żadnego wyjaśnienia przekracza zwyczajowe granice swojej jurysdykcji, świadomie naruszając prawo, nie jest w prowadzonym postępowaniu "sądem ustanowionym ustawą" ([Sokurenko i Strygun p-ko Ukrainie](#), §§ 27-28).

122. Celem sformułowania "ustanowiony ustawą" w Artykule 6 ust. 1 jest zapewnienie, aby organizacja systemu sądowego nie zależała od uznaniowości władzy wykonawczej, ale była regulowana przez prawo wywodzące się z Parlamentu ([Savino i Inni p-ko Włochom](#), § 94).

123. W krajach, w których prawo jest skodyfikowane, organizacji systemu sądowego nie można też pozostawić do uznania organów sądowych, chociaż nie oznacza to bynajmniej, że sądy nie posiadają pewnego marginesu swobody w interpretowaniu stosownych przepisów prawa krajowego ([Savino i Inni p-ko Włochom](#), § 94).

124. Ponadto, delegowanie uprawnień w kwestiach dotyczących organizacji systemu sądowego jest dopuszczalne pod warunkiem, że możliwość taką zapisano w prawie wewnętrznym Państwa, w tym w odpowiednich przepisach Konstytucji (*ibid.*).

2. *Niezawisłość i bezstronność*

(a) UWARUNKOWANIA OGÓLNE

125. Prawo do rzetelnego procesu sądowego, wynikające z Artykułu 6 ust. 1 wymaga rozpatrzenia sprawy przez "niezawisły i bezstronny sąd". Istnieje ścisły związek pomiędzy gwarancjami "niezawisłego" i "bezstronnego" sądu. Z tego względu Trybunał najczęściej rozpatruje te dwa wymogi łącznie ([Kleyn i Inni p-ko Holandii](#) [GC], § 192).

126. Uczestnictwo w sprawie ławników samo w sobie nie jest niezgodne z Artykułem 6 ust. 1. Istnienie zespołu o składzie mieszanym, w skład którego wchodzi, pod przewodnictwem sędziego, pracownicy służby cywilnej oraz przedstawiciele zainteresowanych organów – samo w sobie nie stanowi dowodu stronniczości (*Le Compte, Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii*, §§ 57 i 58); nie ma też zastrzeżeń *per se* co do uczestnictwa "cywilnych" biegłych w procesie podejmowanie decyzji przez sąd (*Pabla Ky p-ko Finlandii*, § 32).

127. Utrwalone w orzecznictwie zasady, dotyczące bezstronności mają zastosowanie w odniesieniu do ławników w takim samym stopniu co do sędziów zawodowych (*Langborger p-ko Szwecji*, §§ 34-35; *Cooper p-ko Zjednoczonemu Królestwu* [GC], § 123).

128. Co do zasady, zarzutu naruszenia Artykułu 6 ust. 1 nie można opierać na braku niezawisłości lub bezstronności u wydającego orzeczenie sądu, lub złamaniu przez ten sąd podstawowych gwarancji proceduralnych w sytuacji, jeżeli wydane orzeczenie zostało następnie poddane kontroli organu sądowego posiadającego "pełną jurysdykcję" i zapewniającego poszanowanie odpowiednich gwarancji w drodze naprawienie podnoszonego braku. (*De Haan p-ko Holandii*, §§ 52-55).¹¹

129. Trybunał konsekwentnie podkreślał, że zakres obowiązku Państwa zapewnienia rozpatrzenia sprawy przez "niezawisły i bezstronny sąd" na podstawie Artykułu 6 ust. 1 Konwencji nie ogranicza się wyłącznie do władzy sądowniczej. Wymóg ten implikuje również obowiązek ze strony władzy wykonawczej, ustawodawczej oraz wszystkich innych organów Państwa, niezależnie od zajmowanej przez nie pozycji – przestrzegania i stosowania się do wyroków i orzeczeń sądów, nawet wówczas gdy się z nimi nie zgadzają. Tak więc poszanowanie przez Państwo autorytetu sądów jest nieodłącznym warunkiem wstępnym zaufania społeczeństwa do sądów, a szerzej do rządów prawa. Aby tak się stało, same konstytucyjne gwarancje niezawisłości i bezstronności władzy sądowniczej nie wystarczą. Muszą one zostać skutecznie włączone do codziennych postaw i praktyk administracyjnych (*Agrokompleks p-ko Ukrainie*, § 136).

(b) NIEZAWISŁY SĄD

130. Termin "niezawisły" odnosi się do niezawisłości w stosunku do pozostałych rodzajów władz (wykonawczej oraz ustawodawczej) (*Beaumartin p-ko Francji*, § 38) oraz w stosunku do stron (*Sramek p-ko Austrii*, § 42).

131. Chociaż pojęcie podziału władz pomiędzy politycznymi organami rządu a władzą sądowniczą nabiera coraz większego znaczenia w orzecznictwie Trybunału, to jednak ani Artykuł 6 ani żaden inny przepis Konwencji nie nakłada na Państwo wymogu stosowania się do jakichkolwiek teoretycznych, konstytucyjnych koncepcji dotyczących dopuszczalnych granic interakcji pomiędzy władzami. Zasadniczą kwestią do rozstrzygnięcia zawsze pozostaje odpowiedź na pytanie, czy w danej sprawie spełnione zostały wymogi Konwencji (*Kleyn i Inni p-ko Holandii* [GC], § 193). W rzeczywistości, pojęcie niezawisłego sądu zawiera w sobie założenie istnienia gwarancji proceduralnych dla oddzielenia władzy sądowniczej od pozostałych władz.

¹¹ Patrz również rozdział *Ocena sądu posiadającego pełną jurysdykcję oraz Rzetelność*.

▪ **Niezawisłość wobec władzy wykonawczej**

132. Niezawisłość sędziów zostaje podważona w sytuacji, jeżeli władza wykonawcza interweniuje w toczącej się przed sądami sprawie, z zamiarem wpłynięcia na jej wynik ([Sovtransavto Holding p-ko Ukrainie](#), § 80; [Mosteanu i Inni p-ko Rumunii](#), § 42).

133. Fakt, że sędziowie mianowani są przez władzę wykonawczą i są usuwalni – sam w sobie nie stanowi naruszenia Artykułu 6 ust. 1 ([Clarke p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) (dec.)). Mianowanie sędziów przez władzę wykonawczą jest dopuszczalne pod warunkiem, że nominaci wolni są od wpływów i nacisków przy sprawowaniu swojej funkcji orzeczniczej ([Flux p-ko Mołdawii \(nr 2\)](#), § 27).

134. Fakt, że Prezes Sądu Najwyższego mianowany jest przez władzę wykonawczą sam w sobie nie podważa jego niezawisłości pod warunkiem, że po nominacji nie podlega on jakimkolwiek naciskom, nie otrzymuje jakichkolwiek instrukcji, i wykonuje swoje obowiązki w pełni niezawisłe ([Zolotas p-ko Grecji](#), § 24).

135. Podobnie, sam fakt, że sędziowie Sądów Administracyjnych mianowani są przez lokalne władze administracyjne nie może podawać w wątpliwość ich niezawisłości ani bezstronności pod warunkiem, że po nominacji nie podlegają oni żadnym naciskom, nie otrzymują jakichkolwiek instrukcji, i sprawują swoje funkcje orzecznicze w pełni niezawisłe ([Majorana p-ko Włochom](#), (dec.)).

▪ **Niezawisłość wobec Parlamentu**

136. Fakt, że sędziowie mianowani są przez Parlament sam w sobie nie oznacza ich podporządkowania władzom, jeżeli po nominacji nie są wywierane na nich żadne naciski i nie otrzymują oni żadnych instrukcji przy wykonywaniu swoich obowiązków sędziowskich ([Sacilor-Lormines p-ko Francji](#), § 67). Ponadto, fakt, że ekspert wchodzący w skład Sądu Apelacyjnego, składającego się głównie z zawodowych sędziów, był jednocześnie członkiem Parlamentu – sam w sobie nie naruszał prawa do niezawisłego i bezstronnego sądu ([Pabla Ky p-ko Finlandii](#), §§ 31-35).

▪ **Niezawisłość wobec stron**

137. W sytuacji, jeżeli w składzie sądu znajduje się osoba – w kategoriach pełnionych przez nią obowiązków i organizacji służby – zajmująca pozycję podległą w stosunku do stron, wówczas strony sporu mogą powziąć uzasadnioną wątpliwość co do niezawisłości tej osoby. Taka sytuacja w sposób poważny narusza podstawy zaufania, jakie sądy muszą budzić w demokratycznym społeczeństwie ([Sramek p-ko Austrii](#), § 42).

▪ **Kryteria oceny niezawisłości**

138. Ustalając, czy dany organ można uznać za niezawisły, Trybunał uwzględnia, między innymi, następujące kryteria ([Langborger p-ko Szwecji](#), § 32; [Kleyn i Inni p-ko Holandii](#) [GC], § 190:

- sposób mianowania osób wchodzących w jego skład oraz czas trwania ich kadencji;
- istnienie gwarancji zabezpieczających przed naciskami z zewnątrz; oraz
- czy organ ten wykazuje zewnętrzne oznaki niezawisłości.

(i) sposób mianowania osób wchodzących w skład organu

139. Podniesione zostały kwestie dotyczące zasadności interwencji Ministra Sprawiedliwości przy mianowaniu i/lub usuwaniu z urzędu osób wchodzących w skład organu wydającego orzeczenia (*Sramek p-ko Austrii*, § 38; *Brudnicka i Inni p-ko Polsce*, § 41; *Clarke p-ko Zjednoczonemu Królestwu* (dec.)).

140. Co prawda kwestia przydzielania spraw konkretnemu sędziemu lub sądowni wchodzi w zakres uznania władz krajowych, to jednak Trybunał musi zostać przekonany, że odbyło się to w zgodzie z Artykułem 6 ust. 1, w szczególności z wymogami niezawisłości i bezstronności (*Bochan p-ko Ukrainie*, § 71).

(ii) Czas trwania kadencji osób wchodzących w skład organu

141. Trybunał nie określił żadnego konkretnego czasu trwania kadencji osób wchodzących w skład organu wydającego orzeczenia, tym niemniej, generalnie rzecz biorąc, naturalnym następstwem ich niezawisłości powinna być zasada nieusuwalności ze stanowiska w czasie trwania kadencji. Jednakże, formalny brak uznania tej zasady w przepisach prawa sam w sobie nie implikuje braku niezawisłości, pod warunkiem jednakże, iż jest ona uznawana fatycznie, oraz że stosowane są inne gwarancje w tym względzie (*Sacilor-Lormines p-ko Francji*, § 67; *Luka p-ko Rumunii*, § 44).

(iii) Gwarancje przed naciskami z zewnątrz

142. Zasada niezawisłości sędziowskiej wymaga, by poszczególni sędziowie byli wolni od nieuzasadnionych wpływów pochodzących zarówno z zewnątrz jak i z wewnątrz systemu władzy sądowniczej. Wewnętrzna niezawisłość sędziowska oznacza niepodleganie bezpośrednim naciskom i instrukcjom ze strony innych sędziów, w tym sprawujących w sądzie obowiązki administracyjne, takich jak prezes sądu lub prezes wydziału sądu. Brak wystarczających gwarancji zabezpieczających niezawisłość sędziów w sądownictwie, zwłaszcza wobec ich przełożonych w sądach, może prowadzić do uznania przez Trybunał wątpliwości skarżącego co do niezawisłości i bezstronności sądu – za obiektywnie uzasadnione (*Parlov-Tkalčić p-ko Chorwacji*, § 86; *Agrokompleks p-ko Ukrainie*, § 137).

143. Sędziowie jednego z Sądów Hrabstwa zostali uznani za wystarczająco niezawisłych od prezesa tego sądu, z uwagi na to, że prezes sprawował jedynie funkcje administracyjne (menedżerskie i organizacyjne), które były ściśle oddzielone od funkcji sędziowskich. Obowiązujący system prawny zapewniał wystarczające gwarancje, zabezpieczające przed arbitralnym wykonywaniem przez prezesa sądu swoich obowiązków w zakresie przydzielania spraw sędziom (*Parlov-Tkalčić p-ko Chorwacji*, §§ 88-95).

(iv) Zewnętrzne oznaki niezawisłości

144. Dla stwierdzenia, czy dany sąd można uznać za niezawisły zgodnie z wymogami Artykułu 6 ust. 1, zewnętrzne oznaki jego działania również mogą mieć swoje znaczenie (*Sramek p-ko Austrii*, § 42). Jeżeli chodzi o zewnętrzne oznaki sądowej niezawisłości, stanowisko strony jest tutaj ważne, ale nie decydujące;

decydującą kwestią jest rozstrzygnięcie, czy obawę danej strony można uznać za "obiektywnie uzasadnioną" ([Sacilor-Lormines p-ko Francji](#), § 63). Dlatego też problem braku niezawisłości nie pojawia się, gdy Trybunał uzna, że w konkretnych okolicznościach danej sprawy "obiektywny obserwator" nie widziałby powodów do zaniepokojenia w tym względzie ([Clarke p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), (dec.)).

(c) BEZSTRONNY SĄD

145. Artykuł 6 ust. 1 wymaga, by objęty jego zakresem sąd był bezstronny. Bezstronność oznacza zazwyczaj brak uprzedzeń i tendencyjności, a jej istnienie lub nie – można zweryfikować na różne sposoby ([Wettstein p-ko Szwajcarii](#), § 43; [Micallef p-ko Malcie](#) [GC], § 93). Pojęcia niezawisłości i bezstronności są ze sobą ściśle związane i mogą wymagać łącznego rozpatrywania ([Sacilor-Lormines p-ko Francji](#), § 62; [Oleksandr Volkov p-ko Ukrainie](#), § 107).

▪ Kryteria oceny bezstronności

146. Istnienie bezstronności musi zostać stwierdzone na następujących podstawach ([Micallef p-ko Malcie](#) [GC], §§ 93):

- test subiektywny, w którym należy uwzględnić osobiste przekonania i zachowanie danego sędziego, tj. określić, czy sędzia ten miał jakiegokolwiek uprzedzenia natury osobistej lub był w jakiejś sprawie stronniczy;
- a także zgodnie z testem obiektywnym, tj. stwierdzając, czy sam sąd oraz – pośród innych aspektów – jego skład zapewniał wystarczające gwarancje dla wyeliminowania jakiegokolwiek uzasadnionych wątpliwości co do jego bezstronności.

147. Nie da się jednak wytyczyć ścisłego rozgraniczenia pomiędzy bezstronnością subiektywną a obiektywną, ponieważ zachowanie sędziego może nie tylko rodzić obiektywnie odczuwane obawy co do jego bezstronności z punktu widzenia zewnętrznego obserwatora (test obiektywny), ale także może dotyczyć kwestii osobistych przekonań sędziego (test subiektywny).

148. Tak więc w tych sprawach, gdzie trudne może okazać się uzyskanie dowodów na obalenie domniemania subiektywnej bezstronności sędziego, wymóg obiektywnej bezstronności zapewnia drugą ważną gwarancję (patrz [Micallef p-ko Malcie](#) [GC], §§ 95 i 101).

(i) Podejście subiektywne

149. Stosując test subiektywny, Trybunał konsekwentnie stwierdzał, że "konieczne jest domniemanie osobistej bezstronności sędziego, o ile nie ma dowodów na to, że jest inaczej" ([Le Compte, Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii](#) § 58, *in fine*; [Micallef p-ko Malcie](#) [GC], § 94). Jeżeli chodzi o rodzaj wymaganych dowodów, to Trybunał dążył na przykład do ustalenia, czy sędzia okazywał wrogość wobec strony ([Buscemi p-ko Włochom](#), §§ 67-68). Fakt, że sędzia nie wyłączył się z rozpatrywania w apelacji powództwa cywilnego po swoim wcześniejszym udziale w innym, związanym z tą sprawą postępowaniu – nie stanowił wymaganego dowodu dla obalenia domniemania bezstronności ([Golubović p-ko Chorwacji](#), § 52).

150. Zasada domniemania, że sąd wolny jest od osobistych uprzedzeń lub stronniczości od dawna utrwalona jest w orzecznictwie Trybunału ([Le Compte, Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii](#), § 58; [Driza p-ko Albanii](#), § 75).

(ii) Podójście obiektywne

151. Przy tym podejściu należy stwierdzić, czy – zupełnie niezależnie od zachowania sędziego – istnieją dające się ustalić fakty, mogące podawać w wątpliwość jego bezstronność. W przypadku zastosowania tej zasady do ciała kolektywnego, oznacza ona wymóg stwierdzenia, czy – zupełnie niezależnie od osobistego zachowania któregośkolwiek z członków tego gremium – istnieją dające się ustalić fakty, mogące podawać w wątpliwość bezstronność samego ciała. Oznacza to, że przy rozstrzyganiu, czy w danej sprawie istnieje uzasadniona podstawa dla obawy, że konkretny sędzia ([Morel p-ko Francji](#), §§ 45-50; [Pescador Valero p-ko Hiszpanii](#), § 23) lub ciało kolektywne ([Luka p-ko Rumunii](#), § 40) nie są bezstronne – stanowisko danej osoby jest ważne, ale nie decydujące. Czynnikiem decydującym jest rozstrzygnięcie, czy taką obawę można uznać za obiektywnie uzasadnioną ([Wettstein p-ko Szwajcarii](#), § 44; [Pabla Ky p-ko Finlandii](#), § 30; [Micallef p-ko Malcie](#) [GC], § 96).

152. Test obiektywny najczęściej dotyczy związków o charakterze hierarchicznym lub innego rodzaju relacji pomiędzy sędzią a pozostałymi uczestnikami postępowania (patrz sprawy dotyczące podwójnej roli sędziego, na przykład [Mežnarić p-ko Chorwacji](#), § 36; [Wettstein p-ko Szwajcarii](#), § 47, w których odpowiednio: prawnik reprezentujący oponentów skarżącego sądził następnie skarżącego w innym postępowaniu oraz w zająbiających się z przedmiotową sprawą postępowaniach), która to okoliczność obiektywnie uzasadnia obawy co do bezstronności sądu, a tym samym nie spełnia standardów Konwencji w ramach testu obiektywnego.

153. Dlatego też w każdym indywidualnym przypadku należy rozstrzygnąć, czy dana relacja ma taki właśnie charakter i występuje w stopniu wskazującym na brak bezstronności ze strony sądu ([Micallef p-ko Malcie](#), [GC], §§ 97 i 102).

154. W tym względzie nawet zewnętrzne oznaki mogą mieć pewne znaczenie, innymi słowy "*sprawiedliwość musi być nie tylko wymierzana – jej wymierzanie musi być również widoczne*". Tak więc każdy sędzia, w stosunku do którego istnieje uzasadniona podstawa do obawy o brak bezstronności musi się wyłączyć ze sprawy ([Micallef p-ko Malcie](#) [GC], § 98).

155. Aby sądy mogły budzić w społeczeństwie niezbędne zaufanie, należy również poświęcić uwagę kwestiom z zakresu ich organizacji wewnętrznej. Istnienie krajowych procedur mających na celu zapewnienie bezstronności, tj. przepisów regulujących wyłączenie sędziów jest tutaj istotnym czynnikiem (patrz w szczególności przepisy dotyczące kwestionowania uczestnictwa sędziego w sprawie, [Micallef p-ko Malcie](#) [GC], § 99-100). Tego rodzaju przepisy są wyrazem troski krajowego ustawodawcy, zmierzającej do wyeliminowania wszelkich uzasadnionych wątpliwości co do bezstronności danego sędziego lub sądu, i stanowią próbę zapewnienia bezstronności poprzez wyeliminowanie powodów dla takich obaw. Niezależnie od gwarantowania braku faktycznej stronniczości, przepisy te mają na celu usunięcie jakichkolwiek zewnętrznych oznak stronniczości, tak więc służą promowaniu zaufania, jakie sądy powinny budzić w demokratycznym społeczeństwie ([Mežnarić p-ko Chorwacji](#), § 27).

- **Sytuacje w jakich pojawić się może kwestia braku sędziowskiej bezstronności**

156. Istnieją dwie możliwe sytuacje, w jakich pojawić się może kwestia braku sędziowskiej bezstronności:

- Pierwsza ma charakter funkcjonalny i dotyczy, na przykład, sprawowania różnych funkcji przez tę samą osobę w ramach procesu sądowego, lub istnienia związków natury hierarchicznej albo innego rodzaju relacji z innym uczestnikiem postępowania.
- Druga jest natury osobistej i jest następstwem zachowania sędziego w danej sprawie.

- **Sytuacje o charakterze funkcjonalnym**

- (i) Sprawowanie zarówno doradczej jak i orzekającej funkcji w tej samej sprawie

157. Następujące po sobie wykonywanie funkcji doradczych i orzekających w ramach jednego ciała może w pewnych okolicznościach budzić obawy – na podstawie Artykułu 6 ust. 1 – co do bezstronności tego ciała, postrzeganego z obiektywnego punktu widzenia ([Procola p-ko Luksemburgowi](#), § 45 – naruszenie).

158. Do rozstrzygnięcia pozostaje kwestia, czy miało miejsce wykonywanie funkcji orzekających i doradczych dotyczących "tej samej sprawy", "tej samej decyzji" lub "analogicznych kwestii" ([Kleyn i Inni p-ko Holandii](#) [GC], § 200; [Sacilor-Lormines p-ko Francji](#), § 74 – brak naruszenia).

- (ii) Wykonywanie sądowych i pozasądowych funkcji w tej samej sprawie

159. Przy ustalaniu obiektywnego uzasadnienia dla obaw skarżącego, można uwzględniać takie czynniki jak podwójna rola sędziego w postępowaniu, czas jaki upłynął pomiędzy dwoma przypadkami jego uczestnictwa w sprawie, jak również zakres zaangażowania sędziego w postępowanie ([McGonnell p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 52-57).

160. Każdy przypadek bezpośredniego zaangażowania w uchwalanie prawa lub przepisów wykonawczych może stanowić wystarczający powód by podać w wątpliwość sędziowską bezstronność osoby, która następnie została powołana do rozstrzygnięcia sporu w kwestii, czy istnieją podstawy dla zgody na odejście od literalnego brzmienia przedmiotowego prawa lub przepisów (patrz [McGonnell p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 55-58, gdzie Trybunał stwierdził naruszenie Artykułu 6 ust. 1 z uwagi na bezpośrednie zaangażowanie sędziego w przyjęcie planu zagospodarowania przestrzennego, będącego przedmiotem sporu w postępowaniu; porównaj [Pabla Ky p-ko Finlandii](#), § 34 – brak naruszenia).

161. W sytuacji, jeżeli toczą się dwa równoległe postępowania z tą samą osobą w podwójnej roli – sędziego z jednej strony i przedstawiciela prawnego strony przeciwnej z drugiej, skarżący może mieć uzasadnione podstawy do obaw, że sędzia nadal będzie traktował go jako stronę przeciwną ([Wettstein p-ko Szwajcarii](#), §§ 44-47).

162. Rozpatrywanie skargi konstytucyjnej przez sędziego, który na początku postępowania występował w roli adwokata przeciwnika skarżącego skończyło się stwierdzeniem naruszenia Artykułu 6 ust. 1 ([Mežnarič p-ko Chorwacji](#), § 36). Jeżeli chodzi o sędziego Trybunału Konstytucyjnego, który występował w roli eksperta prawnego na rzecz przeciwnika skarżącego w postępowaniu cywilnym w pierwszej instancji – patrz [Švarc i Kavnik p-ko Słowenii](#), § 44.

(iii) Wykonywanie różnych funkcji sądowych

163. Ocena, czy uczestnictwo tego samego sędziego na różnych etapach sprawy cywilnej jest zgodne z wymogiem bezstronności określonym w Artykule 6 ust. 1 powinna być dokonywana w każdym indywidualnym przypadku, przy uwzględnieniu okoliczności konkretnej sprawy.

164. Fakt wcześniejszego podejmowania przez sędziego decyzji przedprocesowych sam w sobie nie może być traktowany jako podstawa uzasadniająca obawy co do jego bezstronności. Istotny jest bowiem zakres i charakter działań podejmowanych przez sędziego przed rozprawą. Podobnie, z faktu, że sędzia posiada szczegółową wiedzę dotyczącą akt sprawy nie można wyciągać wniosku o uprzedzeniach z jego strony, które uniemożliwiłyby mu bezstronne orzekanie o meritum sprawy. Wstępna analiza dostępnych informacji nie przesądza też o wyniku analizy ostatecznej. Ważne jest, by przy wydawaniu wyroku finalna analiza została przeprowadzona w oparciu o przedstawione dowody i argumentację stron podczas rozprawy ([Morel p-ko Francji](#), § 45).

165. Konieczne jest rozpatrzenie, czy związek pomiędzy kwestiami merytorycznymi rozstrzyganymi na różnych etapach postępowania jest na tyle bliski, by rodził wątpliwości co do bezstronności sędziego uczestniczącego w orzekaniu na tych etapach postępowania ([Toziczka p-ko Polsce](#), § 36).

Na przykład:

- Nie można uznać za generalną zasadę, wynikającą z obowiązku zachowania bezstronności, że sąd wyższej instancji uchylający decyzję administracyjną lub sądową zobowiązany jest do ponownego odesłania sprawy do innego organu orzekającego lub do wydziału tego organu o innym składzie ([Ringelsen p-ko Austrii](#), *in fine* § 97);
- Kwestia sporna może pojawić się w sytuacji, jeżeli sędzia uczestniczy w dwóch postępowaniach dotyczących tych samych faktów ([Indra p-ko Słowacji](#), §§ 51-53);
- Sędzia będący przewodniczącym składu w sądzie apelacyjnym, wspomagany przez dwóch ławników, nie powinien rozpatrywać apelacji od swojego własnego orzeczenia ([De Haan p-ko Holandii](#), § 51);
- Sąd Apelacyjny, w którym sędziowie orzekający zostają powołani do stwierdzenia, czy sami popełnili błąd w interpretacji prawa lub jego zastosowaniu w swoim wcześniejszym orzeczeniu – może budzić wątpliwości co do swojej bezstronności ([San Leonard Band Club p-ko Malcie](#), § 64);
- Nie jest *prima facie* niezgodne z wymogiem bezstronności, jeżeli ten sam sędzia jest zaangażowany najpierw w wydanie orzeczenia dotyczącego meritum sprawy, a następnie w postępowanie, w którym badana jest

dopuszczalność apelacji od tego orzeczenia ([Warsicka p-ko Polsce](#), §§ 38-47);

- Sędzia występujący w podwójnej roli – jako adwokat reprezentujący stronę przeciwną wobec spółki skarżącego w pierwszym postępowaniu oraz jako sędzia Sądu Apelacyjnego w drugim postępowaniu: mając na uwadze w szczególności odległość czasową oraz odmienny przedmiot pierwszego postępowania w stosunku do drugiego oraz fakt, że funkcje sędziego i adwokata nie pokrywały się ze sobą w czasie – Trybunał stwierdził, że skarżący nie mogli powziąć jakichkolwiek obiektywnie uzasadnionych wątpliwości co do bezstronności sędziego ([Puolitaival i Pirttiaho p-ko Finlandii](#), §§ 46-54);
 - Trybunał stwierdził naruszenie zasady bezstronności w sprawie, w której niektórzy sędziowie orzekający wcześniej w tej samej sprawie musieli podjąć decyzję, czy mylili się w swoim wcześniejszym orzeczeniu, w sytuacji gdy trzech innych sędziów wyraziło już swoją opinię w przedmiotowej kwestii ([Driza p-ko Albanii](#), §§ 78-83 – naruszenie);
 - Jeden z sędziów zaangażowanych w postępowanie dotyczące apelacji w kwestii prawnej był wcześniej zaangażowany w tę sprawę jako sędzia Sądu Wyższej Instancji ([Peruš p-ko Słowenii](#), §§ 38-39).
- **Sytuacje natury osobistej**

166. Zasada bezstronności zostanie również naruszona, gdy sędzia posiada interes osobisty w sprawie ([Langborger p-ko Szwecji](#), § 35; [Gautrin i Inni p-ko Francji](#), § 59).

167. Związki o charakterze zawodowym lub osobistym pomiędzy sędzią a stroną lub adwokatem strony w sprawie mogą również rodzić kwestie sporne z zakresu bezstronności ([Pescador Valero p-ko Szwecji](#), § 27; [Tocono i Profesorii Prometeiști p-ko Mołdawii](#), § 31; [Micallef p-ko Malcie](#) [GC], § 102). Nawet czynniki o charakterze pośrednim mogą zostać tutaj uwzględnione ([Pétur Thór Sigurðn p-ko Islandii](#), § 45).

IV. WYMOGI PROCEDURALNE

1. Rzetelny proces sądowy

Artykuł 6 ust. 1:

"Każdy ma prawo do sprawiedliwego ... rozpatrzenia jego sprawy ...przez ...sąd ... przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym

(a) ZASADY OGÓLNE

168. Czołowe miejsce: Trybunał zawsze podkreślał wagę czołowego miejsca, jakie w demokratycznym społeczeństwie zajmuje prawo do rzetelnego procesu sądowego ([Airey p-ko Irlandii](#), § 24; [Stanev p-ko Bułgarii](#) [GC], § 231). Gwarancja ta "jest jedną z fundamentalnych zasad funkcjonowania każdego demokratycznego społeczeństwa w rozumieniu Konwencji" ([Pretto i Inni p-ko Włochom](#), § 21). Nie ma zatem uzasadnienia dla zawężającej interpretacji Artykułu 6 ust. 1 ([Moreira de Azevedo p-ko Portugalii](#), § 66). Wymóg rzetelności dotyczy całego postępowania,

nie ogranicza się tylko do rozprawy *inter partes* ([Stran Greek Refineries i Stratis Andreadis p-ko Grecji](#), § 49).

169. Treść: musi istnieć możliwość przedłożenia powództwa cywilnego sędziemu ([Fayed p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 65; [Sabeh El Leil p-ko Francji](#) [GC], § 46). Artykuł 6 ust. 1 szczegółowo opisuje gwarancje proceduralne przyznawane stronom w postępowaniu cywilnym. Jego celem jest przede wszystkim zabezpieczenie interesów stron oraz prawidłowego procesu wymiaru sprawiedliwości ([Nideröst-Huber p-ko Szwajcarii](#), § 30). Strony sporu muszą mieć zatem możliwość obrony swojej sprawy z niezbędną skutecznością ([H. p-ko Belgii](#), § 35).

170. Rola organów krajowych: Trybunał zawsze twierdził, że organy krajowe muszą zapewnić, w każdej indywidualnej sprawie, spełnienie wymogu "sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy" w rozumieniu Konwencji ([Dombo Beheer B.V. p-ko Holandii](#), § 33 *in fine*).

171. Roszczenia strony: co do zasady, przy rozstrzygnięciu o "jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym" – zgodnie z definicją orzecznictwa Trybunału w Strasburgu¹² - każdy ma prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia jego sprawy przez sąd. Do tego dochodzą gwarancje określone w Artykule 6 ust. 1, dotyczące organizacji i składu sądu, jak również sposobu prowadzenia postępowania. Łącznie, całość składa się na prawo do rzetelnego procesu sądowego ([Golder p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 36).

172. Zasady interpretacji:

- Zasada, zgodnie z którą musi istnieć możliwość przedstawienia powództwa cywilnego sędziemu stanowi jedną z powszechnie uznawanych fundamentalnych zasad prawnych; to samo odnosi się do zasady prawa międzynarodowego, zakazującej odmowy dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Artykuł 6 ust. 1 należy odczytywać w świetle tych zasad ([Golder p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 35);
- Prawo do rzetelnego procesu przed sądem, gwarantowane w Artykule 6 ust. 1, należy interpretować w świetle Preambuły do Konwencji, która uznaje rządy prawa za część wspólnego dziedzictwa Umawiających się Państw ([Brumarescu p-ko Rumunii](#), § 61; [Nejdet Şahin i Perihan Şahin p-ko Turcji](#) [GC], § 57);
- Zasada pewności prawnej stanowi jeden z podstawowych czynników składowych rządów prawa ([Beian p-ko Rumunii \(Nr 1\)](#), § 39);
- W demokratycznym społeczeństwie, w rozumieniu Konwencji, prawo do rzetelnego wymiaru sprawiedliwości zajmuje na tyle prominentne miejsce, że ograniczająca interpretacja Artykułu 6 ust. 1 nie korespondowałaby z celem i zadaniami tego przepisu ([Ryakib Biryukov p-ko Rosji](#), § 37);
- Ponadto, intencją Konwencji jest zagwarantowanie praw o charakterze nie tylko teoretycznym i iluzorycznym, lecz praw, które mają wymiar praktyczny i są skuteczne ([Airey p-ko Irlandii](#), § 24).

¹² Patrz następny rozdział: "Zakres"

173. Państwa mają większy zakres swobody w sprawach cywilnych: Trybunał stwierdził, że wymogi zawierające się w pojęciu "sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy" niekoniecznie są takie same w sprawach dotyczących rozstrzygnięcia o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym, jak w sprawach, w których rozstrzyga się o zarzutach karnych: "Umawiające się Państwa posiadają większy zakres swobody przy rozstrzygnięciu spraw cywilnych, dotyczących praw i obowiązków o charakterze cywilnym, niż przy rozstrzygnięciu spraw karnych" (Dombo Beheer B.V. p-ko Holandii, § 32; Levages Prestations Services p-ko Francji, § 46). Wymagania Artykułu 6 ust. 1 dotyczące spraw, w których rozstrzyga się o prawach o charakterze cywilnym są mniej obciążliwe niż te dotyczące zarzutów karnych (König p-ko Niemcom, § 96).

(b) ZAKRES

174. Prawo, które jest skuteczne: strony postępowania mają prawo do przedstawienia swoich uwag, uznanych przez siebie za istotne dla ich stanowiska w sprawie. Prawo to można uznać za skuteczne wówczas, jeżeli stanowiska stron rzeczywiście zostają "rozpatrzone", to znaczy należycie rozważone przez sąd rozpatrujący sprawę. Innymi słowy "sąd" ma obowiązek właściwego zbadania twierdzeń, argumentów i dowodów przedstawionych przez strony (Kraska p-ko Szwajcarii, § 30; Van de Hurk p-ko Holandii, § 59; Perez p-ko Francji, § 80). Aby prawo gwarantowane przez Artykuł 6 było skuteczne, władze muszą wykazać się "starannością": odnośnie do strony wnoszącej apelację, nie reprezentowanej przez adwokata – patrz Kerojärvi p-ko Finlandii, § 42, oraz Fretté p-ko Francji, § 49; odnośnie do strony reprezentowanej przez adwokata – patrz Göç p-ko Turcji [GC], § 57.

175. Wymóg prawidłowego uczestnictwa strony wnoszącej apelację w postępowaniu zakłada przekazanie przez sąd, z własnej inicjatywy, dokumentów znajdujących się w jego posiadaniu. Nie ma zatem znaczenia fakt, że skarżący nie podniósł zarzutu nieprzekazania mu odpowiednich dokumentów, czy też zapoznał się z aktami sprawy z własnej inicjatywy (Kerojärvi p-ko Finlandii, § 42). Wyłącznie sama tylko potencjalna możliwość zapoznania się przez stronę wnoszącą apelację z aktami sprawy i uzyskania ich kopii – nie stanowi wystarczającej gwarancji (Göç p-ko Turcji [GC], §57).

176. Obowiązek ciążący na organach administracyjnych: osoba odwołująca się od decyzji musi mieć dostęp do odpowiednich dokumentów znajdujących się w posiadaniu organów administracyjnych; jeżeli jest to konieczne – w ramach procedury ujawniania dokumentów (McGinley i Egan p-ko Zjednoczonemu Królestwu, §§ 86 i 90). W sytuacji gdy pozwane Państwo bez ważnego powodu uniemożliwia osobom odwołującym się uzyskanie dostępu do znajdujących się w jego posiadaniu dokumentów, które pomogłyby im w obronie swojej sprawy, lub gdy niezgodnie z prawdą zaprzecza ich istnieniu – jest to równoznaczne z odmówieniem tym osobom sprawiedliwego procesu, z naruszeniem Artykułu 6 ust. 1 (*ibid.*).

177. Ocena całości postępowania: to, czy postępowanie jest rzetelne rozstrzyga się w drodze badania jego całości (Ankerl p-ko Szwajcarii, § 38; Centro Europa 7 S.R.L. i di Stefano p-ko Włochom [GC], § 197).

178. Z uwagi na powyższe, wszelkie niedociągnięcia w rzetelnym charakterze postępowania w pewnych okolicznościach mogą zostać naprawione na etapie późniejszym – albo na tym samym poziomie (*Helle p-ko Finlandii*, § 54), albo przez sąd wyższej instancji (*Schuler-Zraggen p-ko Szwajcarii*, §52; w przeciwieństwie do: *Albert i Le Compte p-ko Belgii*, § 36; *Feldbrugge p-ko Holandii*, §§ 45-46).

179. W każdym razie, w sytuacji jeżeli mankament pojawia się na najwyższym poziomie sądowym – na przykład z uwagi na brak możliwości odniesienia się do konkluzji przedstawionych temu organowi – następuje naruszenie prawa do rzetelnego procesu sądowego (*Ruiz-Mateos p-ko Hiszpanii*, §§ 65-67).

180. Wada o charakterze proceduralnym może zostać naprawiona jedynie wówczas, gdy przedmiotowa decyzja zostanie poddana ocenie niezależnego organu sądowego, który posiada pełną jurysdykcję i sam zapewnia gwarancje wymagane w Artykule 6 ust. 1. Ważny jest tutaj zakres uprawnień sądu apelacyjnego, a to ocenia się w świetle okoliczności danej sprawy (*Obermeier p-ko Austrii*, § 70).¹³

181. *Wcześniejsze orzeczenia nie zapewniające gwarancji rzetelnego procesu:* w takich sprawach kwestia sporna nie pojawia się, jeżeli skarżący miał dostęp do środka odwoławczego przed niezależnym organem sądowym, posiadającym pełną jurysdykcję i samodzielnie zapewniającym gwarancje wymagane w Artykule 6 ust. 1 (*Oerlemans p-ko Holandii*, §§ 53-58; *British-American Tobacco Company Ltd p-ko Holandii*, § 78). Ważne, że taki zapewniający gwarancje środek istnieje (*Air Canada p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 62).

182. Przed *sądami apelacyjnymi*: Artykuł 6 nie zmusza Umawiających się Państw do ustanawiania sądów apelacyjnych ani kasacyjnych, jednakże tam, gdzie takie sądy istnieją Państwo zobowiązane jest zapewnić stronom sporu przed tymi sądami możliwość skorzystania z fundamentalnych gwarancji zawartych w Artykule 6 ust. 1 (*Andrejeva p-ko Łotwie* [GC], § 97). Jednakże sposób stosowania Artykułu 6 ust. 1 w odniesieniu do postępowań przed sądami apelacyjnymi zależy od szczególnego charakteru danego postępowania; należy przy tym uwzględnić całość postępowania toczącego się w ramach krajowego systemu prawnego oraz rolę odgrywaną w nim przez sąd apelacyjny (*Helmers p-ko Szwecji*, § 31) albo przez sąd kasacyjny (*Levages Prestations Services p-ko Francji*, §§ 44-45; *K.D.B. p-ko Holandii*, § 41).

183. Uwzględniając szczególny charakter roli Sądu Kasacyjnego, która ogranicza się do badania, czy przepisy prawa zostały zastosowane prawidłowo – obowiązująca tam procedura może mieć bardziej formalny charakter (*Levages Prestations Services p-ko Francji*, §§ 48). Wymóg reprezentacji strony przed Sądem Kasacyjnym przez wyspecjalizowanego prawnika sam w sobie nie jest niezgodny z Artykułem 6 (*G.L. i S.L. p-ko Francji* (dec.); *Tabor p-ko Polsce*, § 42).

184. *Granice:* generalną zasadą jest, że to sądy krajowe dokonują oceny faktów w sprawie: nie jest bowiem rolą Trybunału zastępowanie oceny faktów dokonanej przez sądy krajowe – swoją własną oceną (*Dombo Beheer B.V. p-ko Holandii*, § 31).¹⁴ Ponadto, chociaż skarżący posiadają pełne prawo do przedstawienia swoich uwag, uznanych przez siebie za istotne dla ich sprawy, to

¹³ Patrz również rozdział *Ocena sądu posiadającego pełną jurysdykcję*.

¹⁴ Patrz rozdział *Czwarta instancja*.

jednak Artykuł 6 ust. 1 nie gwarantuje stronie korzystnego wyniku procesu ([Andronicou i Constantinou p-ko Cyprowi](#), § 201).

185. Teoria oznak zewnętrznych: Trybunał zawsze podkreślał wagę oznak zewnętrznych w procesie wymierzania sprawiedliwości; ważne jest bowiem zapewnienie widoczności rzetelnego charakteru postępowania. Równie wyraźnie Trybunał stwierdzał jednak, że stanowisko osób zainteresowanych samo w sobie nie jest decydujące; obawy osób występujących przed sądami co do rzetelnego charakteru postępowania muszą dodatkowo podlegać obiektywnemu uzasadnieniu ([Kraska p-ko Szwajcarii](#), § 32). A zatem niezbędne jest badanie sposobu prowadzenia sprawy przez sądy.

186. W innych sprawach, rozpatrywanych przed Sądami Najwyższymi, Trybunał wskazywał, że rosnąca wrażliwość opinii publicznej na wymierzanie sprawiedliwości w sposób rzetelny uzasadnia przywiązywanie rosnącej wagi do zewnętrznych oznak tego procesu ([Kress p-ko Francji](#) [GC], § 82; [Martinie p-ko Francji](#) [GC], § 53; [Menschinskaya p-ko Rosji](#), § 32). W tych sprawach Trybunał przywiązywał wagę do oznak zewnętrznych (patrz również [Vermeulen p-ko Belgii](#), § 34; [Lobo Machado p-ko Portugalii](#), § 32).

187. Praktyka sądowa: badając zgodność prawa krajowego z Artykułem 6 ust. 1, w dążeniu do uwzględnienia realiów systemu prawnego danego kraju, Trybunał zawsze przywiązywał pewną wagę do praktyki sądowej ([Kerojärvi p-ko Finlandii](#), § 42; [Gorou p-ko Grecji \(Nr 2\)](#) [GC] § 32). W rzeczy samej, nie można pominąć ogólnego, faktycznego i prawnego tła sprawy przy dokonywaniu oceny, czy strony sporu miały zapewniony rzetelny proces ([Stankiewicz p-ko Polsce](#), § 70).

188. Organy Państwa nie mogą odstępować od skutecznej kontroli sądowej, powołując się na bezpieczeństwo narodowe i zagrożeniem terroryzmem: istnieją możliwe do zastosowania techniki, łączące w sobie zarówno uzasadnione obawy w zakresie bezpieczeństwa, jak i prawa proceduralne jednostek ([Dağtekin i Inni p-ko Turcji](#), § 34).

189. Zasada uniezależnienia od wyniku postępowania: gwarancje proceduralne Artykułu 6 ust. 1 mają zastosowanie w odniesieniu do wszystkich stron sporu – nie tylko zaś tych, które wygrały swojej sprawy w sądach krajowych ([Philis p-ko Grecji \(Nr 2\)](#), § 45).

- Przykłady: orzecznictwo obejmuje rozliczne sytuacje, m.in.:

190. Uwagi przedstawione przez sąd sądowi apelacyjnemu z wyraźnym zamiarem wywarcia wpływu na jego orzeczenie: strony muszą mieć możliwość odniesienia się do tych uwag, niezależnie od ich faktycznego wpływu na stanowisko sądu – nawet wówczas, gdy uwagi te nie przedstawiają żadnego faktu ani argumentu, który nie pojawiłby się już wcześniej w zakwestionowanym orzeczeniu, w opinii sądu apelacyjnego ([Nideröst-Huber p-ko Szwajcarii](#), §§ 26-32) lub w opinii pozwanego Rządu przed Trybunałem w Strasburgu ([APEH Üldözötteinek Szövetsége i Inni p-ko Węgrom](#), § 42).

191. Kwestie wstępne: tam, gdzie istnieje mechanizm przekazania danej kwestii do wstępnego rozpatrzenia, odmowa ze strony sądu krajowego uznania wniosku o takie przekazanie w pewnych okolicznościach może naruszać zasadę sprawiedliwego postępowania ([Ullens de Schooten i Rezabek p-ko Belgii](#), §§ 57-67, z kolejnymi odwołaniami). Tak się dzieje, a odmowa okazuje się arbitralna w sytuacji gdy:

- wydano decyzję odmowną pomimo tego, że stosowne przepisy nie przewidują żadnego wyjątku od zasady przekazania kwestii do wstępnego rozpatrzenia albo żadnej dla niej alternatywy;
- odmowa została oparta na podstawach innych niż przewidziane w obowiązujących przepisach;
- odmowa nie została właściwie uzasadniona, zgodnie z tymi przepisami.

192. Artykuł 6 ust. 1 nie gwarantuje zatem jakiegokolwiek prawa do tego, by sąd krajowy przekazał sprawę do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (*Dotta p-ko Włochom* (dec.)). Opierając się na powołanym wyżej orzecznictwie, Trybunał bada, czy odmowa wydaje się być arbitralna (*Canela Santiago p-ko Hiszpanii* (dec.)).

193. *Zmiany w orzecznictwie krajowym*: wymóg pewności prawnej i ochrona uprawnionych oczekiwań nie obejmują prawa do trwałości orzecznictwa (*Unédic p-ko Francji*, §74). Rozwój orzecznictwa sam w sobie nie jest sprzeczny z zasadą prawidłowego wymierzania sprawiedliwości, ponieważ rezygnacja z dynamicznego i ewolucyjnego podejścia do tej kwestii uniemożliwiłaby jakąkolwiek reformę i zmiany na lepsze (*Atanasovski p-ko "Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii"*, § 38). W tym wyroku Trybunał uznał, że istnienie utrwalonego orzecznictwa nakładało na Sąd Najwyższy obowiązek bardziej konkretnego uzasadnienia swojego odejścia od tego orzecznictwa, a nieuczynienie tego naruszało prawo jednostki do rzetelnie uzasadnionego orzeczenia. W niektórych przypadkach zmiany w orzecznictwie krajowym, mające wpływ na toczące się postępowanie cywilne mogą naruszać Konwencję (*Petko Petkov p-ko Bułgarii*, §§ 32-34).

194. W kwestii *rozbieżności w orzecznictwie*, Trybunał zawsze podkreślał znaczenie ustanowienia mechanizmów, mających na celu zapewnienie konsekwencji w praktyce sądowej oraz jednolitości orzecznictwa (*Frimu i Inni p-ko Rumunii* (dec.), §§ 43-44). Jednakże osiągnięcie konsekwencji w stosowaniu prawa może potrwać, dlatego też pewne okresy sprzecznego orzecznictwa mogą być tolerowane bez podważania zasady pewności prawnej (*Nejdet Şahin i Perihan Şahin p-ko Turcji* [GC], § 83; *Albu i Inni p-ko Rumunii*, §§ 36 i 40-43).¹⁵

195. *Wejście w życie prawa w czasie gdy sprawa, której stroną jest Państwo nadal jest w toku*: Trybunał jest szczególnie świadom niebezpieczeństw związanych z wykorzystywaniem działającego wstecz ustawodawstwa, skutkującym wpływaniem na sądowe rozstrzygnięcie sporu, którego stroną jest Państwo, włącznie z sytuacją, w której efektem jest uniemożliwienie wygrania toczącego się sporu. Każdy powód powołany dla uzasadnienia takich działań musi być dokładnie zbadany (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society i Yorkshire Building Society p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 112). Co do zasady, nie ma przeciwwskazań by ustawodawca mógł, w sprawach cywilnych, uchylać z mocą wsteczną nowe przepisy, regulujące uprawnienia wynikające z istniejącego prawa. Niemniej jednak Artykuł 6 wyklucza jakąkolwiek ingerencję ze strony ustawodawcy w wymierzanie sprawiedliwości, która miałaby na celu wywarcie wpływu na sądowe rozstrzygnięcie sporu – za wyjątkiem sytuacji, gdy dokonuje się tego "z powodów koniecznych dla ochrony interesu publicznego" (*Zieliński i Pradal i Gonzales i Inni p-ko Francji* [GC], § 57; *Scordino p-ko Włochom (Nr 1)* [GC], § 126).

¹⁵ Patrz również rozdział *Czwarta instancja*.

Trybunał stwierdził *naruszenia* m.in. w przypadku:

- interwencji organu ustawodawczego w czasie gdy postępowanie, którego Państwo było stroną toczyło się od dziewięciu lat, a skarżący mieli już ostateczny, podlegający wykonaniu wyrok przeciwko Państwu – w celu wywarcia wpływu na zbliżające się zamknięcie sprawy na korzyść Państwa (*Stran Greek Refineries i Stratis Andreadis p-ko Grecji*, §§ 49-50);
- prawa, które wywarło zdecydowany wpływ na bliski wynik sprawy na korzyść Państwa (*Zieliński i Pradal i Gonzales i Inni p-ko Francji*, [GC], § 59);
- uchwalenia, w kluczowym momencie postępowania przed Sądem Kasacyjnym, prawa, które w praktycznie rozstrzygnęło kwestie merytoryczne w sprawie i sprawiło, że kontynuowanie sporu sądowego stało się bezcelowe (*Papageorgiou p-ko Grecji*);
- orzeczenia sądu apelacyjnego opartego, choćby subsydiarnie, na prawie uchwalonym w trakcie postępowania, które wpłynęło na wynik postępowania (*Anagnostopoulos i Inni p-ko Grecji*, §§ 20-21).

Jednakże, Artykułu 6 ust. 1 nie można interpretować jako w ogóle uniemożliwiającego jakakolwiek ingerencję ze strony władz w toczące się postępowanie prawne, którego są one stroną. W innych sprawach Trybunał uznał, że względy powołane przez pozwane Państwo wynikały z ważnych pobudek ochrony interesu publicznego, uzasadniających wsteczne działanie prawa (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society i Yorkshire Building Society p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 112; *Forrer-Niedenthal p-ko Niemcom*, § 64; *OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X i Blanche de Castille i Inni p-ko Francji*, §§ 71-72; *EEG-Slachthuis Verbist Izegem p-ko Belgii* (dec.)).

196. Orzecznictwo to ma zastosowanie również w odniesieniu do *spraw*, w których Państwo, nie będąc stroną, wypacza postępowanie poprzez swoje uprawnienia ustawodawcze (*Ducret p-ko Francji*, §§ 33-42).

197. Inne rodzaje ingerencji ustawodawczej:

- prawa mogą zostać uchwalone przed rozpoczęciem postępowania (*Organisation nationale des syndicate d'infirmiers libéraux (O.N.S.I.L.) p-ko Francji* (dec.)) lub po jego zakończeniu (*Preda i Dardari p-ko Włochom* (dec.)) bez pojawienia się kwestii spornej na podstawie Artykułu 6;
- Uchwalenie ogólnego prawa może okazać się niekorzystne dla stron sporu bez faktycznego zamierzonego wpływu na toczące się postępowanie sądowe, stanowiąc tym samym obejście zasady rządów prawa (*Gorraiz Lizarraga i Inni p-ko Hiszpanii*, § 72);
- Prawo może zostać uznane za niekonstytucyjne w toku postępowania, bez zamierzonego wpływu na to postępowanie (*Dolca p-ko Rumunii* (dec.)).

198. Nieprzekazanie stronom sporu przed Sądem Najwyższym uwag "niezależnego przedstawiciela krajowej służby prawnej" (przedstawiciele prokuratury): *Vermeulen p-ko Belgii*, *Van Orshoven p-ko Belgii*; *K.D.B. p-ko*

Holandii – Prokurator Naczelny / Prokurator Generalny: Göç p-ko Turcji [GC]; Lobo Machado p-ko Portugalii – Komisarz Rządowy: Kress p-ko Francji; Martinie p-ko Francji [GC], oraz brak możliwości udzielenia odpowiedzi na te uwagi: wiele pozwanych Państw twierdziło, że ta kategoria przedstawicieli krajowej służby prawnej nie była ani stroną postępowania, ani sojusznikiem czy przeciwnikiem którejkolwiek ze stron, jednak Trybunał uznał, że należy uwzględnić rolę faktycznie odgrywaną w postępowaniu przez danego urzędnika, w szczególności zaś treść i skutki jego stanowiska (Vermeulen p-ko Belgii, § 31; Kress p-ko Francji [GC], § 71 *in fine*).

199. Trybunał zawsze podkreślał znaczenie postępowania kontradiktoryjnego w sprawach, w których stanowisko niezależnego przedstawiciela krajowej służby prawnej w sprawie cywilnej nie zostało z wyprzedzeniem zakomunikowane stronom, pozbawiając je tym samym możliwości udzielenia odpowiedzi na nie (Vermeulen p-ko Belgii, § 33; Lobo Machado p-ko Portugalii, § 31; Van Orshoven p-ko Belgii, § 41; Göç p-ko Turcji [GC], §§ 55-56; Kress p-ko Francji, § 76; Immeubles Groupe Kosser p-ko Francji, § 26).

200. Uczestnictwo, a nawet sama obecność tych przedstawicieli krajowej służby prawnej w rozprawie, niezależnie od tego, czy ma ona charakter "aktywny", czy też "pasywny", po wygłoszeniu przez nich swoich poglądów na sprawę – zostały poddane zdecydowanej krytyce (Vermeulen p-ko Belgii, § 34; Lobo Machado p-ko Portugalii, § 32; Kress p-ko Francji, § 87). Takie orzecznictwo w dużym stopniu opiera się na teorii oznak zewnętrznych¹⁶ (Martinie p-ko Francji [GC], § 53).

201. Z uwagi na powyższe, zbadać należy warunki, w jakich toczyło się postępowanie, w szczególności ustalić, czy było ono kontradiktoryjne i spełniało wymóg równości broni (porównaj Kress p-ko Francji, § 76, oraz Göç p-ko Turcji, §§ 55-57) – w celu stwierdzenia, czy problem wynikał z zachowania strony sporu, czy też z postawy Państwa albo stosowanego prawa (Fretté p-ko Francji, §§ 49-51).

Odnośnie do procedury przed CJEC¹⁷: Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. p-ko Holandii (dec.).

202. Granice:

- Zasada równości broni nie obejmuje prawa strony do ujawnienia jej – przed rozprawą – twierdzeń, które nie zostały ujawnione drugiej stronie postępowania lub sędziemu sprawozdawcy, alb sędziom wchodzącym skład ławy rozpatrującej sprawę (Kress p-ko Francji, § 73);
- Brak jest uzasadnienia dla uznawania prawa, które nie ma realnego znaczenia lub treści; taki przypadek miałby miejsce, gdyby prawo powołane na podstawie Konwencji nie miało żadnego wpływu na wynik sprawy, ponieważ przyjęte rozwiązanie prawne było prawnie niepodważalne (Stepinska p-ko Francji, § 18).

¹⁶ Patrz wyżej

¹⁷ Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich/Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

(c) CZWARTA INSTANCJA¹⁸

(i) Zasady ogólne

203. Szczególną kategorią skarg wnoszonych do Trybunału są – jak się to powszechnie określa – skargi "czwartej instancji". Termin ten – nie występujący w tekście Konwencji, który utrwalił się jednak w orzecznictwie jej instytucji (*Kemmache p-ko Francji (Nr 3)*, § 44) – ma nieco paradoksalny charakter, ponieważ akcentuje to, czym Trybunał nie jest: nie jest on bowiem sądem apelacyjnym ani sądem, który może uchylić orzeczenia wydane przez sądy w Państwach Stronach Konwencji, czy też ponownie rozpatrywać rozstrzygnięte przez nie sprawy; nie może on także ponownie badać spraw w sposób, jak czyni to Sąd Najwyższy. Skargi czwartej instancji wynikają zatem z częstych nieporozumień na dwóch poziomach.

204. Po pierwsze, u skarżących istnieje szeroko rozpowszechnione, aczkolwiek błędne pojęcie co do roli odgrywanej przez Trybunał oraz charakteru maszynierii sądowej ustanowionej przez Konwencję. Zadaniem Trybunału nie jest zastępowanie sądów krajowych; jego uprawnienia ograniczają się do weryfikacji zobowiązania przestrzegania praw człowieka, jakie wzięły na siebie Umawiające się Państwa, przystępując do Konwencji. Ponadto, nie mając uprawnień do bezpośredniej ingerencji w systemy prawne Umawiających się Państw, Trybunał musi respektować autonomię tych systemów. Oznacza to, że zadaniem Trybunału nie jest zajmowanie się błędami faktycznymi i prawnymi rzekomo popełnionymi przez sądy krajowe, chyba że odbywa się to w zakresie, w jakim błędy te mogły naruszać prawa i wolności chronione przez Konwencję. Trybunał samodzielnie nie może oceniać faktów, które doprowadziły sąd krajowy do podjęcia takiej, a nie innej decyzji. Gdyby miało być inaczej, Trybunał funkcjonowałby jako sąd trzeciej lub czwartej instancji, co stanowiłoby naruszenie ograniczeń nałożonych na jego działania (*Garcia Ruiz p-ko Hiszpanii* [GC], § 28).

205. Po drugie, pojawia się często nieporozumienie w kwestii dokładnego znaczenia terminu "rzetelny", użytego w Artykule 6 ust. 1 Konwencji. "Rzetelność", jakiej wymaga Artykuł 6 ust. 1 nie oznacza rzetelności "materialnej" (pojęcie mające charakter częściowo prawny, częściowo zaś etyczny, które może być stosowane jedynie przez sąd rozpoznający sprawę), lecz rzetelność "proceduralną". Artykuł 6 ust. 1 gwarantuje jedynie rzetelność "proceduralną", która w kategoriach praktycznych wyraża się w prowadzeniu postępowania kontradiktoryjnego, w ramach którego rozpatrywane są stanowiska stron, zajmujących jednakową pozycję przed sądem (*Star Cate Epilekta Geymata i Inni p-ko Grecji* (dec.)). Rzetelność danego postępowania zawsze ocenia się poprzez badanie go w całości, tak więc pojedyncze przypadki nieprawidłowości mogą nie dawać wystarczającej podstawy, by uznać postępowanie za nierzetelne w całości (*Mirolubovs i Inni p-ko Łotwie*, § 103).

206. Ponadto, Trybunał respektuje fakt zróżnicowania europejskich systemów prawnych i sądowych, i nie jest zadaniem Trybunału ich standaryzowanie. Tak jak nie jest zadaniem Trybunału badanie mądrości orzeczeń sądów krajowych tam, gdzie nie ma dowodów na ich arbitralność (*Nejdet Şahin i Perihan Şahin p-ko Turcji* [GC], §§ 68, 89 i 94).

(ii) Zakres i granice nadzoru ze strony Trybunału

¹⁸ Jest to uaktualniona wersja odpowiedniego rozdziału Przewodnika Dopuszczalności

207. Trybunał zawsze twierdził, że zasadniczo jego zadaniem nie jest zajmowanie się błędami faktycznymi ani prawnymi rzekomo popełnionymi przez sądy krajowe, chyba że – oraz w zakresie, w jakim – błędy te są oczywiste i naruszają prawa i wolności chronione Konwencją (*García Ruiz p-ko Hiszpanii* [GC], § 28; *Perez p-ko Francji* [GC], § 82; w sprawie *Dulaurans p-ko Francji* (§ 38) Trybunał stwierdził naruszenie Artykułu 6 ust. 1 z uwagi na "ewidentny błąd w ocenie"; w przeciwieństwie do sprawy *Société anonyme d'habitations à loyers modérés terre et famille p-ko Francji* (dec.)).

208. Oznacza to – co do zasady – że, Trybunał nie może kwestionować ustaleń i wniosków sądów krajowych dotyczących:

- (a) Ustalenia stanu faktycznego w sprawie: Trybunał nie może podważać ustaleń sądów krajowych, za wyjątkiem sytuacji gdy są one ewidentnie arbitralne (*García Ruiz p-ko Hiszpanii* [GC], §§ 28-29).
- (b) Interpretacji i stosowania prawa wewnętrznego: w pierwszej kolejności to sądy krajowe powinny rozstrzygać problemy związane z interpretacją ustawodawstwa krajowego (*Perez p-ko Francji* [GC], §8 2), a nie Trybunał w Strasburgu, którego rolą jest weryfikowanie, czy skutki takiej interpretacji są zgodne z Konwencją (*Nejdet Şahin i Perihan Şahin p-ko Turcji* [GC], § 49). W wyjątkowych przypadkach, Trybunał może wyciągnąć odpowiednie wnioski w sytuacji, gdy sądy krajowe Umawiającego się Państwa dokonały interpretacji prawa wewnętrznego w sposób ewidentnie arbitralny lub błędny (*Barac i Inni p-ko Czarnogórze*, §§ 32-34, z kolejnymi odwołaniami; *Andelković p-ko Serbii*, §§ 24-27 (odmowa wymierzenia sprawiedliwości); patrz również *Laskowska p-ko Polsce* § 61), jednak zasadniczo czyni to raczej na podstawie innych postanowień Konwencji niż powołując się na Artykuł 6 ust. 1 (*Kushoglu p-ko Bułgarii*, § 50; *Işyar p-ko Bułgarii*, § 48; *Fabris p-ko Francji* [GC], § 60).
- (c) Dopuszczalności i oceny dowodów¹⁹: gwarancje wynikające z Artykułu 6 ust. 1 obejmują jedynie zarządzanie dowodami na poziomie proceduralnym. *Dopuszczalność* dowodów oraz sposób ich merytorycznej oceny stanowią kwestie do rozstrzygnięcia przede wszystkim przez sądy krajowe, których zadaniem jest zważenie przedstawionych im dowodów (*García Ruiz p-ko Hiszpanii* [GC], § 28; *Farange S.A. p-ko Francji* (dec.)).

209. Tak więc Artykuł 6 ust. 1 nie daje Trybunałowi możliwości kwestionowania merytorycznej słuszności wyniku sporu cywilnego, gdzie najczęściej jedna ze stron wygrywa a druga przegrywa.

210. Skarga o charakterze czwarto-instancyjnym, wniesiona z powołaniem się na Artykuł 6 ust. 1 Konwencji zostanie przez Trybunał oddalona na tej podstawie, że skarżący miał możliwość skorzystania z prawa do postępowania kontradiktoryjnego; że mógł, na różnych etapach postępowania, przedstawić argumenty i dowody uznane przez siebie za istotne dla swojej sprawy; że miał możliwość skutecznego podważenia argumentów i dowodów przedstawionych przez stronę przeciwną; że wszystkie jego argumenty, które, obiektywnie rzecz biorąc, były istotne dla rozstrzygnięcia sprawy – zostały odpowiednio wysłuchane i zbadane przez sądy; że faktyczne i prawne podstawy dla kwestionowanego orzeczenia zostały

¹⁹ Patrz również rozdział *Zarządzanie dowodami*

szczegółowo przedstawione; oraz że – jak z tego wynika – postępowanie oceniane w całości było sprawiedliwe (*García Ruiz p-ko Hiszpanii* [GC], § 29). Większość skarg o charakterze czwarto-instancyjnym uznawanych jest za niedopuszczalne *de plano* przez jednego sędziego lub Komisję składającą się z trzech sędziów (Artykuły 27 i 28 Konwencji). Na zasadzie kontrastu – patrz, na przykład, *Donadze p-ko Gruzji*, § 35.

(iii) Konsekwentny charakter orzecznictwa krajowego

211. Artykuł 6 ust. 1 nie przyznaje nabytego prawa do konsekwencji w orzecznictwie. Rozwój orzecznictwa sam w sobie nie jest sprzeczny z prawidłowym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości, jako że brak dynamicznego i ewolucyjnego podejścia w tej kwestii skutkowałby ryzykiem hamowania reform i rozwoju (*Nejdet Şahin i Perihan Şahin p-ko Turcji* [GC], § 58).

212. Co do zasady, nie jest rolą Trybunału – nawet sprawach, które przy pierwszym oglądzie wydają się być porównywalne i powiązane ze sobą – porównywanie różnych orzeczeń wydanych przez sądy krajowe, których niezawisłość Trybunał musi respektować. Możliwość zaistnienia rozbieżności w orzecznictwie jest nieodłączną konsekwencją systemu sądowego opartego na sieci sądów pierwszej instancji i sądów apelacyjnych, posiadających jurysdykcję opartą na zasadzie właściwości terytorialnej. Rozbieżności mogą pojawić się nawet w ramach tego samego sądu. Sam fakt ich zaistnienia nie może zostać uznany za sprzeczny z Konwencją (*Santos Pinto p-ko Portugalii*, § 41). Ponadto, nie ma mowy o "rozbieżności" w sytuacji, gdy faktyczne sporne sytuacje są obiektywnie różne (*Uçar p-ko Turcji* (dec.)).

213. Mogą jednakże pojawić się sprawy, w których rozbieżności w orzecznictwie prowadzą do naruszenia Artykułu 6 ust. 1. W takim przypadku, podejście Trybunału jest zróżnicowane w zależności od tego, czy takie rozbieżności istnieją w tej samej kategorii sądów, czy też pomiędzy dwoma różnymi kategoriami całkowicie niezależnych od siebie sądów.

214. W pierwszym z wymienionych przypadków rozbieżne orzeczenia zostały wydane przez jeden krajowy Sąd Najwyższy, lub przez różne sądy tej samej kategorii w ramach systemu prawnego, orzekające w ostatniej instancji. W takim przypadku powtarzające się wydawanie sprzecznych wyroków może rodzić stan niepewności prawnej skutkujący zmniejszeniem zaufania publicznego do systemu sądownictwa, podczas gdy takie zaufanie stanowi jeden z kluczowych elementów Państwa opartego na rządach prawa. Istnienie tego rodzaju niepewności, w każdej indywidualnej sprawie, Trybunał stwierdza w oparciu o trzy podstawowe kryteria:

- (a) czy rozbieżności w orzecznictwie mają głęboki i trwały charakter;
- (b) czy prawo krajowe przewiduje mechanizmy umożliwiające rozstrzygnięcie takich niezgodności; oraz
- (c) czy takie mechanizmy zostały zastosowane, i z jakim skutkiem. Umawiające się Państwa mają obowiązek zorganizowania swoich systemów prawnych w sposób umożliwiający uniknięcie wydawania rozbieżnych orzeczeń oraz rozstrzygnięcie wszelkich istotnych sprzeczności przy zastosowaniu odpowiednich środków proceduralnych (*Beian p-ko Rumunii (Nr 1)*, §§ 37 i 39; *Nejdet Şahin i Perihan Şahin p-ko Turcji* [GC], §§ 56-57 i 80).

Dodatkowym kryterium uwzględnianym przez Trybunał jest odpowiedź na pytanie, czy taka niekonsekwencja stanowi odosobniony przypadek, czy też dotyczy ona większej liczby osób (*Albu i Inni p-ko Rumunii*, § 38).

215. W przypadku drugiej z wymienionych hipotez, sprzeczne orzeczenia zostały wydane w ostatniej instancji przez sądy umiejscowione w dwóch różnych działach systemu prawnego, każdy ze swoim własnym, niezawisłym Sądem Najwyższym, nie podlegającym jakiegokolwiek wspólnej hierarchii sądowej. Tutaj Artykuł 6 ust. 1 nie idzie na tyle daleko, by żądać wdrożenia pionowego mechanizmu oceny lub wspólnego organu regulacyjnego (jak np. sąd ds. sporów jurysdykcyjnych). W systemie sądowniczym posiadającym kilka różnych kategorii sądów, w którym Sądy Najwyższe istnieją obok siebie, będąc zobowiązane do wydawania interpretacji prawa równolegle i w tym samym czasie – osiągnięcie konsekwencji w orzecznictwie może nieco potrwać, a zatem okresy sprzecznego orzecznictwa mogą być tolerowane bez podważania zasady pewności prawnej. Tak więc dwa różne sądy, każdy w ramach swojego własnego obszaru jurysdykcji, badający różne sprawy mogą w sposób naturalny dojść do rozbieżnych, tym niemniej racjonalnych i uzasadnionych wniosków, dotyczących tej samej kwestii prawnej wynikającej z podobnych okoliczności faktycznych – bez naruszania Artykułu 6 ust. 1 (*Nejdet Şahin i Perihan Şahin p-ko Turcji* [GC], §§ 81-83 i 86).

(d) POSTĘPOWANIE KONTRADYKTORYJNE

216. Zasada kontrydiktoryjności: pojęcie rzetelnego procesu sądowego zawiera w sobie fundamentalne prawo do postępowania kontrydiktoryjnego.

217. Wymogi, wynikające z prawa do postępowania kontrydiktoryjnego, co do zasady, są takie same w sprawach cywilnych jak i w sprawach karnych (*Werner p-ko Austrii*, § 66).

218. Dążenie do zaoszczędzenia czasu i przyspieszenia postępowania nie uzasadnia nieposzanowania dla fundamentalnej zasady, jaką jest prawo do postępowania kontrydiktoryjnego (*Nideröst-Huber p-ko Szwajcarii*, § 30).

219. Treść: co do zasady, prawo do postępowania kontrydiktoryjnego oznacza możliwość posiadania wiedzy i wyrażania przez strony procesu karnego lub cywilnego stanowiska, dotyczącego wszelkich przedstawionych w sprawie dowodów lub zgłoszonych uwag, również przez niezależnego przedstawiciela krajowej służby prawnej – w celu wywarcia wpływu na orzeczenie sądu (*Ruiz-Mateos p-ko Hiszpanii*, § 63; *McMichael p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 80; *Vermeulen p-ko Belgii*, § 33; *Lobo Machado p-ko Portugalii*, § 31; *Kress p-ko Francji* [GC], § 74. Wymóg ten może mieć również zastosowanie w odniesieniu do postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (*Milatova p-ko Czechom*, §§ 63-66; *Gaspari p-ko Słowenii*, § 53).

- Nie ma tutaj istotnego znaczenia faktyczny wpływ na orzeczenie sądu (*Nideröst-Huber p-ko Szwajcarii*, § 27; *Ziegler p-ko Szwajcarii*, § 38);
- Wykonywania prawa do postępowania kontrydiktoryjnego musi odbywać się w odpowiednich warunkach: strona postępowania musi mieć możliwość zapoznania się z dowodami w sprawie, jak również możliwość przedstawienia swoich uwag co do ich istnienia, zawartości oraz autentyczności – w odpowiedniej formie i w odpowiednim czasie (*Krčmář i Inni p-ko Czechom*, §42; *Immeubles Groupe Kossier p-ko Francji*, § 26), przy

tym – jeżeli okaże się to konieczne – uzyskując stosowne odroczenie ([Yvon p-ko Francji](#), §39);

- Strony powinny mieć możliwość ujawnienia wszelkich dowodów, niezbędnych dla powodzenia ich roszczeń ([Clinique des Acacias i Inni p-ko Francji](#), § 37);
- Sam sąd musi respektować zasadę kontradiktoryjności, na przykład gdy orzeka, że prawo do apelacji w kwestiach prawnych zostało utracone z powodu niedopuszczalności, z góry sugerowanej przez sąd z własnej inicjatywy ([Clinique des Acacias i Inni p-ko Francji](#), § 38; porównaj [Andret i Inni p-ko Francji](#) (dec.), niedopuszczalna: w tej ostatniej sprawie Sąd Kasacyjny poinformował strony, że pojawiły się nowe argumenty, a skarżący mieli możliwość udzielenia odpowiedzi zanim Sąd Kasacyjny wydał wyrok);
- To strony sporu same decydują, czy dokument przedłożony przez drugą stronę lub przedstawione przez świadków dowody wymagają ich komentarza. Zaufanie stron do funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości opiera się na wiedzy, że miały one możliwość wyrażenia swojej opinii na temat każdego dokumentu znajdującego się w aktach sprawy (w tym dokumentów uzyskanych przez sąd z własnej inicjatywy: [K.S. p-ko Finlandii](#), § 22) ([Nideröst-Huber p-ko Szwajcarii](#), § 29; [Pellegrini p-ko Włochom](#), § 45).

220. **Przykłady** naruszenia prawa do postępowania kontradiktoryjnego w wyniku nieujawnienia następujących rodzajów dokumentów lub dowodów:

- w postępowaniu dotyczącym oddania dziecka po opiekę – opinii służb socjalnych, zawierających informacje na temat dziecka oraz szczegóły dotyczące historii sprawy i proponowanych zaleceń, pomimo tego, że w trakcie rozprawy rodzice zostali poinformowani o ich treści ([McMichael p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 80);
- dowodów przedstawionych przez prokuratora – niezależnie od tego, czy był on uznawany za "stronę", czy też nie – z uwagi na to, że był w stanie, przede wszystkim z racji uprawnień przysługujących mu z tytułu sprawowanej funkcji – wpłynąć na decyzję sądu, ze szkodą dla zainteresowanej osoby ([Ferreira Alves p-ko Portugalii \(Nr 3\)](#), §§ 36-39);
- notatki sądu niższej instancji skierowanej do sądu apelacyjnego, której celem było wpłynięcie na decyzję drugiego z wymienionych sądów, pomimo tego, że notatka nie przedstawiała żadnych nowych faktów ani argumentów ([Ferreira Alves p-ko Portugalii \(Nr 3\)](#), § 41);
- dokumentów uzyskanych bezpośrednio przez sędziów, zawierających opinie dotyczące meritum sprawy wraz z uzasadnieniem ([K.S. p-ko Finlandii](#), §§ 23-24).

221. **Granice:** Prawo do postępowania kontradiktoryjnego nie jest prawem absolutnym, i może się różnić w zależności od indywidualnego charakteru danej sprawy ([Hudakova i Inni p-ko Słowacji](#), §§ 26-27). Zasada kontradiktoryjności nie oznacza też wymogu, by każda strona musiała przekazywać stronie przeciwnej dokumenty przedłożone sądowi ([Yvon p-ko Francji](#), § 38). Zasada ta nie wymaga też przedstawiania memoriału, nie mogącego wpłynąć na wynik sprawy ([Asnar p-ko Francji \(nr 2\)](#), § 26).

(e) RÓWNOŚĆ BRONI

222. Zasada "równości broni" jest nierozzerwalnie związana z szerszym pojęciem rzetelnego procesu sądowego. Wymóg "równości broni", w sensie "sprawiedliwej równowagi" pomiędzy stronami, co do zasady ma zastosowanie zarówno w sprawach cywilnych, jak i karnych ([Feldbrugge p-ko Holandii](#), § 44).

223. *Treść: zachowanie "sprawiedliwej równowagi" pomiędzy stronami:* zasada równości broni implikuje wymóg zapewnienia każdej ze stron rozsądnej możliwości przedstawienia swojej sprawy – w tym posiadanych przez nią dowodów – w warunkach, nie stawiających jej w zasadniczo gorszej sytuacji w stosunku do drugiej strony: [Dombo Beheer B.V. p-ko Holandii](#), § 33.

- Niedopuszczalne jest przedstawienie swojego stanowiska przed sądem przez jedną stronę bez wiedzy o tym strony przeciwnej i braku możliwości odniesienia się przez nią do tego stanowiska. Kwestią do oceny zainteresowanych stron pozostaje, czy przedstawione stanowisko zasługuje na reakcję ([APEH Üldözötteinek Szövetsége i Inni p-ko Węgrom](#), § 42);
- Jednakże, w przypadku gdy przedstawione sądowi uwagi nie zostaną zakomunikowane żadnej ze stron, nie nastąpi wówczas naruszenie zasady równowagi broni jako takiej, lecz raczej szerszej zasady rzetelnego postępowania ([Nideröst-Huber p-ko Szwajcarii](#), §§ 23-24; [Clinique des Acacias i Inni p-ko Francji](#), §§ 36-37).

224. **Przykłady** nieprzestrzegania zasady równości broni: w następujących sprawach stwierdzono naruszenie tej zasady, z uwagi na to, że jedna ze stron znalazła się w zdecydowanie gorszym położeniu:

- Apelacja jednej ze stron nie została doręczona drugiej stronie, która w wyniku tego nie miała możliwości udzielenia odpowiedzi ([Beer p-ko Austrii](#), § 19);
- Bieg terminu ustał w stosunku do jednej tylko strony, stawiając drugą stronę w zdecydowanie gorszym położeniu ([Platakou p-ko Grecji](#), § 48; [Wynen p-ko Belgii](#), § 32);
- Tylko jeden z dwóch kluczowych świadków w sprawie został dopuszczony do złożenia zeznań ([Dombo Beheer B.V. p-ko Holandii](#); §§ 34-35);
- Strona przeciwna posiadała znaczącą przewagę w dostępie do odpowiednich informacji, zajmowała dominującą pozycję w postępowaniu, oraz miała istotny wpływ na oceny sądu ([Yvon p-ko Francji](#), § 37);
- Strona przeciwna zajmowała stanowiska lub funkcje stawiające ją w uprzywilejowanej pozycji, a sąd utrudniał drugiej stronie poważną rywalizację, uniemożliwiając jej przedstawienie odpowiednich dowodów z dokumentów lub zeznań świadków ([De Haes i Gijssels p-ko Belgii](#), §§ 54 i 58);
- W postępowaniu administracyjnym, uzasadnienie przedstawione przez organ administracyjny miało charakter zbyt doraźny i ogólny by umożliwić skarżącemu rozsądne zakwestionowanie przedstawionego

stanowiska; sądy natomiast faktycznie odmówiły skarżącemu przedstawienia argumentów na poparcie jego sprawy ([Hentrich p-ko Francji](#), § 56);

- Odmowa przyznania pomocy prawnej dla jednej ze stron pozbawiła ją możliwości skutecznego przedstawienia przed sądem swojego stanowiska wobec znacznie bardziej zamożnego przeciwnika ([Steel i Morris p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 72);
- W swoim wyroku w sprawie [Martinie p-ko Francji](#) [GC] (§ 50), Trybunał stwierdził, że nie zachowano równowagi ze szkodą dla stron sporu, zważywszy na pozycję Pełnomocnika Państwa w postępowaniu przed Sądem Audytorskim: w przeciwieństwie do strony przeciwnej był on obecny na rozprawie, został z wyprzedzeniem poinformowany o stanowisku sędziego sprawozdawcy, wysłuchał twierdzeń tego ostatniego w trakcie rozprawy, w pełnym zakresie uczestniczył w postępowaniu, mając możliwość ustnego przedstawienia swojego stanowiska bez podważania go przez drugą stronę; oraz że nierównowagę wzmacniał fakt, iż rozprawa nie miała charakteru publicznego;
- Interweniował prokurator, wpierając argumenty strony przeciwnej ([Menchinskaya p-ko Rosji](#), §§ 35-39).

225. Jednakże, Trybunał uznał za zgodne z Artykułem 6 ust.1 istnienie różnicy w podejściu do przesłuchania świadków stron (zeznania złożone pod przysięgą w przypadku jednej ze stron, w przeciwieństwie do drugiej), ponieważ w praktyce nie miało to wpływu na wynik postępowania ([Ankerl p-ko Szwajcarii](#), § 38).

226. Szczególny przypadek powództwa cywilnego: Trybunał dokonuje rozróżnienia pomiędzy systemem skargi, której towarzyszy powództwo strony cywilnej, a powództwem wniesionym przez prokuratora, posiadającego umocowanie o charakterze publicznym, odpowiedzialnego za obronę interesów szerokiego ogółu ([Guigue i SGEN-CFDT p-ko Francji](#) (dec.)). Z uwagi na to, odmienne warunki formalne oraz inne terminy na wniesienie apelacji (krótszy dla strony prywatnej) nie naruszały zasady "równości broni", pod warunkiem jednakże, iż istniała możliwość znaczącego skorzystania z tego środka odwoławczego (patrz szczególnie charakter danego systemu).

227. Trybunał uznał również za zgodne z zasadą równości broni zastosowanie przepisu ograniczającego możliwości wniesienia apelacji przez stronę cywilną, bez stosowania analogicznych ograniczeń w stosunku do prokuratora – z uwagi na to, że pełnione przez nich role i realizowane cele są zdecydowanie inne ([Berger p-ko Francji](#), § 38).

228. Jeżeli chodzi o sprawy, w których organy prokuratury są stroną *przeciwną* w stosunku do osoby prywatnej – prokuratura może wówczas zajmować pozycję uprzywilejowaną, uzasadnioną jej rolą obrońcy porządku prawnego. Nie powinno to jednakże skutkować postawieniem strony postępowania cywilnego w bezpodstawnie niekorzystnej sytuacji w stosunku do organów prokuratury ([Stankiewicz p-ko Polsce](#), § 68).

(f) ZARZĄDZENIE DOWODAMI

229. Zasady ogólne²⁰: Konwencja nie określa zasad, dotyczących dowodów jako takich (Mantovanelli p-ko Francji, § 34). Dopuszczalność dowodów oraz sposób ich oceny stanowią kwestię będącą przedmiotem regulacji w pierwszej kolejności przez sądy krajowe (Garcia Ruiz p-ko Hiszpanii [GC], § 28). Ta sama zasada dotyczy mocy dowodowej materiału oraz ciężaru przeprowadzenia dowodu (Tiemann p-ko Francji i Niemcom (dec.)). Ocena znaczenia przedstawionych dowodów również należy do zadań sądów krajowych (Centro Europa 7 S.r.l. i Di Stefano p-ko Włochom [GC], § 198).

- Jednakże, zadaniem Trybunału jest stwierdzenie, czy postępowanie rozpatrywane w całości, włącznie ze sposobem odebrania dowodów, było sprawiedliwe, (Elsholz p-ko Niemcom [GC], § 66). Trybunał musi zatem ustalić, czy dowody zostały przedstawione w sposób gwarantujący rzetelny proces sądowy (Blucher p-ko Czechom, § 65);
- Zadaniem sądów krajowych jest właściwe zbadanie stanowiska, argumentów i dowodów przedstawionych przez strony (Van de Hurk p-ko Holandii, § 59).

(i) Dowody z zeznań świadków

230. Artykuł 6 ust. 1 w sposób wyraźny nie gwarantuje prawa do wezwania świadków, a dopuszczalność dowodów z zeznań świadków co do zasady pozostaje w gestii prawa wewnętrznego. Jednakże postępowanie rozpatrywane w całości, w tym sposób dopuszczenia dowodów, musi być "rzetelne" w rozumieniu Artykułu 6 ust. 1 (Dombo Beheer B.V. p-ko Holandii, § 31).

- W sytuacji, gdy sądy odmawiają wezwania świadków – muszą podać odpowiednie powody ku temu, a odmowa nie może mieć charakteru arbitralnego: nie może bowiem prowadzić do nieproporcjonalnego ograniczenia możliwości strony sporu przedstawienia argumentów na poparcie swojego stanowiska (Wierzbicki p-ko Polsce, § 45);
- Różnica w traktowaniu przesłuchań świadków stron może prowadzić do naruszenia zasady "równości broni" (Ankerl p-ko Szwajcarii, § 38): w tym przypadku jednak Trybunał stwierdził, że różnica w potraktowaniu świadków nie postawiła skarżącego w szczególnie niekorzystnej sytuacji w porównaniu z jego przeciwnikiem (§ 38 *in fine*) – w przeciwieństwie do sprawy Dombo Beheer B.V. p-ko Holandii, (§ 35) gdzie tylko jeden z dwóch uczestników przedmiotowych zdarzeń miał możliwość przedstawienia dowodów (naruszenie).

(ii) Opinie biegłych

231. Odmowa zlecenia opinii biegłego:

- Odmowa zlecenia wydania przez biegłego opinii sama w sobie nie jest niesprawiedliwa; Trybunał musi jednak stwierdzić, czy postępowanie rozpatrywane w całości było sprawiedliwe (H. p-ko Francji, § 61 i 70). Powody uzasadniające odmowę muszą mieć rozsądne podstawy;
- Odmowa zlecenia wystawienia opinii psychologicznej, dotyczącej opieki nad dzieckiem i kontaktów z nim – również musi zostać

²⁰ Patrz również rozdział *Czwarta instancja*

zbadana w świetle konkretnych okoliczności danej sprawy ([Elsholz p-ko Niemcom](#) [GC], § 66, oraz *mutatis mutandis* [Sommerfeld p-ko Niemcom](#), [GC], § 71);

- W sprawie dotyczącej uprowadzenia dziecka ([Tiemann p-ko Francji i Niemcom](#) (dec.)) Trybunał badał, czy Sąd Apelacyjny podał wystarczające powody dla odrzucenia wniosku skarżącego o wystawienie drugiej opinii biegłego – w celu stwierdzenia, czy odmowa przyjęcia wniosku była zasadna.

232. Powołanie biegłego: podobnie jak przestrzeganie innych gwarancji proceduralnych, wynikających z Artykułu 6 ust. 1, stosowanie się do zasady kontrydiktoryjności dotyczy postępowania przed "sądem"; z powyższego przepisu nie można zatem wywieść jakiegokolwiek ogólnej, abstrakcyjnej zasady, mówiącej, że w sytuacji gdy sąd powołał biegłego, strony we wszystkich przypadkach muszą uczestniczyć we wszelkich jego przesłuchaniach lub zapoznawać się z uwzględnionymi przez niego dokumentami.

233. Kluczową kwestią jest tutaj prawidłowe uczestnictwo stron w postępowaniu ([Mantovanelli p-ko Francji](#), § 33).

234. Brak neutralności ze strony biegłego, przy uwzględnieniu jego pozycji i roli w postępowaniu, może przechylić szalę procesu na korzyść jednej ze stron, ze szkodą dla drugiej, z naruszeniem zasady równości broni ([Sara Lind Eggertsdottir p-ko Islandii](#), § 53); podobnie, biegły może odgrywać dominującą rolę w postępowaniu, wywierając znaczący wpływ na ocenę sądu ([Yvon p-ko Francji](#), § 37).

235. Specjalistyczna opinia lekarska, dotycząca kwestii medycznych, wykraczających poza zakres kompetencji sędziów, może mieć decydujący wpływ na ich ocenę faktów; opinia taka stanowi kluczowy dowód w sprawie, i strony muszą posiadać możliwość efektywnego odniesienia się do niej ([Mantovanelli p-ko Francji](#), § 36; [Storck p-ko Niemcom](#), § 135).

- W sprawie [Mantovanelli p-ko Francji](#), fakt, że skarżący nie mogli się efektywnie odnieść do ustaleń opinii biegłego, stanowiącej główny dowód w sprawie, naruszał Artykuł 6 ust. 1;
- W sprawie [Augusto p-ko Francji](#) nieujawnienie opinii akredytowanego lekarza w kwestii, czy skarżący spełniał medyczne wymogi dla przyznania mu świadczenia z zakresu opieki społecznej – co prawdopodobnie miało decydujący wpływ na treść wyroku – naruszało Artykuł 6 ust. 1, pomimo tego, że zgodnie z prawem opinia ta nie była dla sędziego wiążąca.

236. Jeżeli chodzi o prawa stron w stosunku do biegłych: porównaj [Feldbrugge p-ko Holandii](#), § 44 (naruszenie) z [Olsson p-ko Szwecji \(Nr 1\)](#), §§ 89-91 (brak naruszenia). Odnośnie do wymogu opinii przeciwnej: [L. p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#) (dec.).

(g) UZASADNIENIA ORZECZEŃ SĄDOWYCH

237. Gwarancje zawarte w Artykule 6 ust. 1 obejmują również obowiązek podania przez sąd odpowiedniego uzasadnienia dla wydanego orzeczenia ([H. p-ko](#)

[Belgii](#), § 53). Uzasadnienie orzeczenia pokazuje stronom, że ich sprawa została rzeczywiście rozpatrzona.

238. Sąd krajowy, posiadając pewien margines swobody przy doborze argumentów i dopuszczaniu dowodów, jest jednak zobowiązany podać powody swoich działań, uzasadniając wydane orzeczenia ([Suominen p-ko Finlandii](#), § 36).

239. Podane uzasadnienie musi zapewniać stronom możliwość efektywnego skorzystania z jakiegokolwiek istniejącego prawa do wniesienia apelacji ([Hirvisaari p-ko Finlandii](#), § 30 *in fine*).

240. Artykuł 6 ust. 1 zobowiązuje co prawda sądy do podania uzasadnienia dla wydanych przez nie orzeczeń, jednak nie można go rozumieć jako wymogu szczegółowej odpowiedzi na każdy argument ([Van de Hurk p-ko Holandii](#), § 61; [Garcia Ruiz p-ko Hiszpanii](#) [GC], § 26; [Jahnke i Lenoble p-ko Francji](#) (dec.); [Perez p-ko Francji](#) [GC], § 81).

241. Zakres wspomnianego obowiązku podania uzasadnienia może się różnić w zależności od charakteru danego orzeczenia ([Ruiz Torija p-ko Hiszpanii](#), § 29; [Hiro Balani p-ko Hiszpanii](#), § 27), i można go określić tylko w świetle okoliczności danej sprawy: konieczne jest przy tym uwzględnienie, między innymi, różnorodnych argumentów przedstawionych przez stronę sporu przed sądem, a także istniejących w Umawiających się Państwach różnic, dotyczących przepisów ustawowych, zwyczajowych reguł, opinii prawnych oraz sposobu wydawania i redagowania wyroków ([Ruiz Torija p-ko Hiszpanii](#), § 29; [Hiro Balani p-ko Hiszpanii](#), § 27).

242. Jednakże, w sytuacji gdy stanowisko strony decyduje o wyniku postępowania, wymaga ono konkretnej i jasnej odpowiedzi ([Ruiz Torija p-ko Hiszpanii](#), § 30; [Hiro Balani p-ko Hiszpanii](#), § 28).

243. A zatem obowiązkiem sądów jest badać:

- główne argumenty stron ([Buzescu p-ko Rumunii](#), § 67; [Donadze p-ko Gruzji](#) § 35);
- twierdzenia, dotyczące praw i wolności gwarantowanych przez Konwencję i jej Protokoły: sądy krajowe zobowiązane są badać je szczególnie rygorystycznie i dokładnie ([Wagner i J.M.W.L. p-ko Luksemburgowi](#), § 96).

244. Artykuł 6 ust.1 nie przewiduje wymogu przedstawiania przez sąd apelacyjny bardziej szczegółowego uzasadnienia orzeczenia w sytuacji, gdy sąd ten stosuje po prostu konkretny przepis prawny dla oddalenia apelacji w kwestii prawnej, jako nie mającej szansy powodzenia – bez dalszych wyjaśnień ([Burg i Inni p-ko Francji](#), (dec.); [Gorou p-ko Grecji \(Nr 2\)](#) [GC], § 41).

245. Podobnie, w przypadku wniosków o zgodę na wniesienie apelacji, gdy taka zgoda stanowi warunek wstępny dla rozpatrzenia roszczeń przez sąd wyższej instancji i wydania ostatecznego wyroku, Artykuł 6 ust. 1 nie może być interpretowany jako nałożenie wymogu, by samo oddalenie wniosku o taką zgodę wymagało przedstawienia szczegółowego uzasadnienia ([Kukkonen p-ko Finlandii nr 2](#), § 24; patrz również [Bufferne p-ko Francji](#) (dec.)).

246. Ponadto, oddalając apelację, sąd apelacyjny – co do zasady – może po prostu poprzeć uzasadnienie decyzji przedstawione przez sąd niższej instancji ([Garcia Ruiz p-ko Hiszpanii](#) [GC], § 26, w przeciwieństwie do [Tatishvili p-ko Rosji](#),

§ 62). Jednakże, pojęcie sprawiedliwej procedury wymaga, aby sąd krajowy, który – powołując się na uzasadnienie sądu niższej instancji lub w innym trybie – podał zbyt lakoniczne uzasadnienie dla swoich decyzji, w rzeczy samej odniósł się do kluczowych kwestii przedstawionych do rozpatrzenia w ramach jego jurysdykcji, a nie tylko poparł, bez własnego udziału, ustalenia sądu niższej instancji ([Helle p-ko Finlandii](#), § 60). Wymóg ten tym bardziej waży w sytuacji, gdy strona sporu nie miała możliwości ustnego przedstawienia swojego stanowiska w ramach postępowania krajowego (*ibid.*).

2. Publiczne rozpatrzenie sprawy

Artykuł 6 ust. 1

"Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy ... przez ... sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym... Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości."

(a) ROZPRAWA

247. Zasady ogólne: zasadniczo, strony sporu mają prawo do publicznego rozpatrzenia ich sprawy, o ile nie zachodzi żaden z możliwych wyjątków określonych w drugim zdaniu Artykułu 6 ust. 1 (patrz wyżej, oraz dalsze wyjaśnienia poniżej). Publiczny proces chroni strony sporu przed wymierzaniem sprawiedliwości w sposób niejawnym, bez udziału kontroli społecznej. Transparentność wymiaru sprawiedliwości sprzyja realizacji celu Artykułu 6 ust.1, tj. przeprowadzeniu rzetelnego procesu ([Diennet p-ko Francji](#), § 33; [Martinie p-ko Francji](#) [GC], § 39).

248. W celu stwierdzenia, czy proces spełnia wymóg publicznej otwartości, konieczne jest uwzględnienie całości postępowania ([Axen p-ko Niemcom](#), § 28).

249. W postępowaniu przed sądem pierwszej i jedynej instancji, prawo do "publicznego rozpatrzenia sprawy" na podstawie Artykułu 6 ust. 1 obejmuje również uprawnienie do "ustnego wysłuchania" ([Fredin p-ko Szwecji \(Nr 2\)](#), §§ 21-22; [Allan Jacobsson p-ko Szwecji \(Nr 2\)](#), oraz § 46; [Göc p-ko Turcji](#) [GC], § 47), chyba że zachodzą wyjątkowe okoliczności, uzasadniające odstępianie od takiego wysłuchania ([Hesse-Anger p-ko Niemcom](#), (dec.)).

250. Wyjątkowy charakter okoliczności, uzasadniających odstępianie od wymogu ustnego wysłuchania zasadniczo sprowadza się do rodzaju przedmiotowych kwestii, o których decyduje właściwy sąd krajowy, a nie częstotliwości występowania tego rodzaju sytuacji ([Miller p-ko Szwecji](#), § 29; [Martinie p-ko Francji](#) [GC], § 41).

251. Brak wysłuchania w drugiej lub trzeciej instancji może być usprawiedliwiony szczególnym charakterem danego postępowania, pod warunkiem jednak, iż wysłuchanie takie miało miejsce w pierwszej instancji ([Helmerts p-ko Szwecji](#), § 36, a na zasadzie kontrastu §§ 38-39). Tak więc, postępowanie o wydanie zgody na wniesienie apelacji oraz postępowanie dotyczące wyłącznie kwestii

prawnych, w przeciwieństwie do kwestii faktycznych – może spełniać wymogi Artykułu 6 pomimo tego, że skarżący nie miał możliwości osobistego wysłuchania przez sąd apelacyjny lub sąd kasacyjny ([Miller p-ko Szwecji](#), § 30).

252. Stosownie do tego, o ile nie zachodzą wyjątkowe okoliczności uzasadniające odstępianie od wysłuchania, prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy na podstawie Artykułu 6 ust. 1 implikuje prawo do ustnego wysłuchania przed co najmniej jedną instancją ([Fischer p-ko Austrii](#), § 44; [Salomonsson p-ko Szwecji](#), § 36).

253. Postępowanie cywilne dotyczące meritum sprawy, prowadzone w trybie niejawnym zgodnie z powszechnie obowiązującą i absolutną zasadą, bez możliwości wystąpienia przez stronę sporu o publiczną rozprawę z powołaniem się na szczególny charakter sprawy – nie może, co do zasady, zostać uznane za zgodne z Artykułem 6 ust. 1 Konwencji; poza sytuacjami zupełnie wyjątkowymi, strony sporu muszą co najmniej posiadać możliwość wystąpienia z wnioskiem o publiczną rozprawę, chociaż sąd może taki wniosek odrzucić, odbywając posiedzenie zamknięte z uwagi na okoliczności sprawy, z uzasadnionych powodów ([Martinie p-ko Francji](#) [GC], § 42).

254. I wreszcie, brak rozprawy na decydującym etapie postępowania może, albo nie – zostać odpowiednio naprawiony na późniejszym etapie postępowania ([Le Comptem Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii](#), §§ 60-61; [Malhous p-ko Czechom](#) [GC], § 62).

255. Sytuacje szczególne:

- Rozprawa może nie być wymagana w sytuacji, jeżeli nie istnieją kwestie sporne dotyczące wiarygodności lub kwestionowanych faktów, które wymagałyby wysłuchania stron, a sądy mogą w sposób rozsądny i sprawiedliwy rozstrzygnąć sprawę w oparciu o przedstawione stanowiska stron i inne materiały pisemne ([Döry p-ko Szwecji](#), § 37; [Saccoccia p-ko Austrii](#), § 73);
- Trybunał uznał też za dopuszczalne odstępianie od wysłuchania stron w sprawach obejmujących wyłącznie kwestie prawne o wąskim charakterze zagadnienia ([Allan Jacobsson p-ko Szwecji \(Nr 2\)](#), §§ 48-49; [Valová i Inni p-ko Słowacji](#), §§ 65-68) lub kwestie niezbyt skomplikowane ([Varela Assalino p-ko Portugalii](#) (dec.); [Speil p-ko Austrii](#) (dec.));
- Ta sama zasada dotyczy również kwestii o charakterze ściśle technicznym. Trybunał ma na uwadze techniczną naturę sporów, dotyczących świadczeń z zakresu ubezpieczeń społecznych, które lepiej poddają się rozstrzygnięciom pisemnym niż w drodze argumentacji ustnej. Trybunał wielokrotnie stwierdzał, że w tej sferze władze krajowe, mając na względzie wymogi skuteczności i ekonomiki postępowania, mogą odstąpić od wysłuchania stron, ponieważ systematyczne odbywanie rozpraw mogłoby stanowić przeszkodę w dochowaniu szczególnej staranności, wymaganej w postępowaniach z zakresu ubezpieczeń społecznych ([Schuler-Zraggen p-ko Szwajcarii](#), § 58; [Döry p-ko Szwecji](#), § 41; oraz *a contrario* [Salomonsson p-ko Szwecji](#), §§ 39-40).

256. W przeciwieństwie do powyższego, odbycie ustnego wysłuchania zostanie uznane za konieczne, na przykład, gdy właściwość sądu oprócz kwestii

prawnych obejmuje również ważne kwestie natury faktycznej (*Fischer p-ko Austrii*, § 44), albo wymaga dokonania oceny prawidłowości ustalenia faktów przez organy władzy (*Malhous p-ko Czechom* [GC], § 60), w okolicznościach wymagających uzyskania przez sąd bezpośredniego wrazenia odnośnie do osoby skarżącego w celu umożliwienia mu wyjaśnienia swojej sytuacji osobistej – bezpośrednio lub za pośrednictwem swojego przedstawiciela (*Miller p-ko Szwecji*, § 34, *in fine Andersson p-ko Szwecji*, § 57) – na przykład w sytuacji, gdy skarżący powinien zostać wysłuchany na okoliczność czynników powodujących jego osobiste cierpienie, co jest istotne dla określenia poziomu zadośćuczynienia (*Göç p-ko Turcji* [GC], § 51; *Lorenzetti p-ko Włochom*, § 33), lub w celu umożliwienia sądowi wyjaśnienia pewnych kwestii, między innymi tym sposobem (*Fredin p-ko Szwecji (Nr 2)*, § 22; *Lundevall p-ko Szwecji*, § 39).

257. Obecność prasy i publiczności: Prawo do publicznej rozprawy, co do zasady, implikuje publiczną rozprawę przed odpowiednim sądem. Artykuł 6 ust. 1 nie zabrania sądom decydować, w świetle szczególnego charakteru danej sprawy, o odstąpieniu od tej zasady (*Martinie p-ko Francji* [GC], § 40). Brzmienie Artykułu 6 ust. 1 przewiduje szereg wyjątków od tej zasady.

258. *"Prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej"*:

- *"ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym"* (*B. i P. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 39; *Zagorodnikov p-ko Rosji*, § 26);
- *"gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron"*: dobro małoletnich lub ochrona życia prywatnego stron stanowią kwestię do rozstrzygnięcia, na przykład, w postępowaniach dotyczących miejsca pobytu małoletnich dzieci po rozwodzie rodziców, lub w przypadku sporów pomiędzy członkami tej samej rodziny (*B. i P. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 38); jednakże, w sprawach dotyczących umieszczenia dziecka w publicznym zakładzie opiekuńczym powody dla wyłączenia sprawy spod nadzoru społecznego muszą zostać zbadane szczególnie dokładnie (*Moser p-ko Austrii*, § 97). W przypadku postępowania dyscyplinarnego prowadzonego przeciwko lekarzowi, mimo że wymóg ochrony tajemnicy zawodowej oraz życia prywatnego pacjentów może uzasadniać utajnienie postępowania, to jednak taka sytuacja musi być wyraźnie podyktowana zaistniałymi okolicznościami (*Diennet p-ko Francji*, § 34; podobnie, na przykład, w przypadku postępowania prowadzonego przeciwko adwokatowi, *Hurter p-ko Szwajcarii*, §§ 30-32).
- *"albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości"*: istnieje możliwość ograniczenia otwartego i publicznego charakteru postępowania w celu ochrony bezpieczeństwa i życia prywatnego świadków, albo promowania swobodnej wymiany informacji i opinii dla realizacji zasady sprawiedliwości (*B. i P. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 38; *Osinger p-ko Austrii*, § 45).

259. Zrzeczenie się prawa do publicznej rozprawy: ani litera ani duch Artykułu 6 ust. 1 nie zabraniają jednostce zrzeczenia się prawa do publicznej

rozprawy z własnej woli, zarówno w sposób wyraźny jak i dorozumiany, jednakże takie zrzeczenie musi zostać dokonane w sposób jednoznaczny, i nie może naruszać ważnego interesu społecznego (*Le Compte, Van Leuven i de Meyere p-ko Belgii*, § 59; *Håkansson i Sturesson p-ko Szwecji*, § 66; *Exel p-ko Czechom*, § 46). Wezwanie do stawiennictwa musi także zostać otrzymane w odpowiednim terminie (*Yakovlev p-ko Rosji*, §§ 20-22).

260. *Warunki dla zrzeczenia się prawa do publicznej rozprawy*: zainteresowana osoba musi wyrazić na to zgodę (*Le Compte, Van Leuven i de Meyere p-ko Belgii*, § 59), ze swojej własnej nieprzymuszonej woli (*Albert i Le Compte p-ko Belgii*, § 35). Prawa tego zrzec się można w sposób wyraźny lub dorozumiany (*Le Compte, Van Leuven i de Meyere p-ko Belgii*, § 59). Jednakże, należy tego dokonać w sposób jednoznaczny (*Albert i Le Compte p-ko Belgii*, § 35, oraz *Håkansson i Sturesson p-ko Szwecji*, § 67), i nie może to naruszać jakiegokolwiek ważnego interesu społecznego (*Håkansson i Sturesson p-ko Szwecji*, § 66).

261. Niezłożenie wniosku o publiczną rozprawę niekoniecznie oznacza zrzeczenie się przez daną osobę prawa do jej odbycia; w takiej sytuacji należy bowiem uwzględnić właściwe prawo wewnętrzne (*Exel p-ko Czechom*, § 47; *Göç p-ko Turcji* [GC], § 48, *in fine*). To, czy skarżący wystąpił o przeprowadzenie publicznej rozprawy jest bez znaczenia w sytuacji, gdy właściwe prawo wewnętrzne w sposób wyraźny wyklucza taką możliwość (*Eisenstecken p-ko Austrii*, § 33).

262. Przykłady: zrzeczenie się prawa do publicznej rozprawy w postępowaniu dyscyplinarnym: *Le Compte, Van Leuven i de Meyere p-ko Belgii*, § 59; . *H. p-ko Belgii*, § 54. Jednoznaczne zrzeczenie się prawa do publicznej rozprawy: *Schuler-Zraggen p-ko Szwajcarii*, § 58; oraz, na zasadzie kontrastu *Exel p-ko Czechom*, §§ 48-53.

(b) WYDANIE ORZECZENIA

263. Publiczny charakter postępowania przed organami sądowymi chroni strony przed wymierzaniem sprawiedliwości w sposób niejawnym, bez kontroli społecznej (*Fazliyski p-ko Bułgarii*, § 69, dotycząca sprawy objętej klauzulą tajności: naruszenie). Jest to również jedna z metod budowania zaufania do sądów (*Pretto i Inni p-ko Włochom*, § 21).

264. Artykuł 6 ust. 1 stwierdza, że "Wyrok ogłasza się publicznie", co wydawałoby się sugerować, że wymagane jest jego odczytanie na jawnym posiedzeniu sądu. Trybunał uznał jednak, iż również "inne sposoby upublicznienia wyroku" mogą być zgodne z Artykułem 6 ust. 1 (*Moser p-ko Austrii*, § 101).

265. W celu stwierdzenia, czy formuły upubliczniania orzeczeń przewidziane na podstawie prawa wewnętrznego są zgodne z wymogiem publicznego ogłaszania wyroków w rozumieniu Artykułu 6 ust. 1. – "w każdym przypadku forma upublicznienia wyroku na podstawie prawa wewnętrznego ... musi być oceniana w świetle szczególnych cech przedmiotowego postępowania, z uwzględnieniem celu i zadań Artykułu 6 ust. 1" (*Pretto i Inni p-ko Włochom*, § 26, oraz *Axen p-ko Niemcom*, § 31). W tym kontekście, cel Artykułu 6 ust. 1, tj. zapewnienie kontroli społecznej nad władzą sądowniczą, służące ochronie prawa do rzetelnego procesu

– musiał zostać osiągnięty w trakcie przeprowadzonego postępowania, które należy rozpatrywać w całości ([Axen p-ko Niemcom](#), § 32).

266. W sytuacji, jeżeli wyrok nie jest ogłaszany publicznie, należy ustalić, czy upubliczniono go w wystarczającym zakresie, wykorzystując inne środki.

267. W poniżej podanych przykładach, wystarczający zakres upublicznienia wyroku osiągnięto środkami innymi niż jego publiczne ogłoszenie:

- Sądy wyższej instancji, które nie ogłosiły publicznie orzeczeń oddalających apelacje w kwestiach prawnych: w celu stwierdzenia, czy sposób wydania wyroku przez Sąd Kasacyjny spełniał wymogi Artykułu 6 ust. 1, należy uwzględnić całokształt postępowania prowadzonego w ramach krajowego porządku prawnego oraz rolę pełnioną w nim przez ten sąd ([Pretto i Inni p-ko Włochom](#), § 27).

Stwierdzając brak naruszenia Artykułu 6 ust. 1, Trybunał zwracał szczególną uwagę na etap, na jakim znajdowało się postępowanie oraz realizowaną przez sądy wyższej instancji kontrolę, ograniczającą się do kwestii prawnych, jak również na wydane przez te sądy wyroki, utrzymujące w mocy orzeczenia sądów niższej instancji bez wprowadzania jakiegokolwiek zmiany powodującej konsekwencje dla skarżących. W świetle tych uwarunkowań, Trybunał stwierdził, że wymóg publicznego ogłoszenia wyroku został spełniony w sytuacji, gdy jego pełny tekst – po złożeniu w kancelarii sądu – został udostępniony wszystkim zainteresowanym ([Pretto i Inni p-ko Włochom](#), §§ 27-28), lub gdy – bez przeprowadzania rozprawy – wydano wyrok, podtrzymujący wyrok sądu niższej instancji, który został ogłoszony publicznie ([Axen p-ko Niemcom](#), § 32);

- Sąd rozpatrujący sprawę: Trybunał stwierdził brak naruszenia w sprawie, w której sąd apelacyjny publicznie wydał wyrok, podsumowujący i podtrzymujący decyzję sądu pierwszej instancji, który przeprowadził rozprawę, ale nie wydał swojego wyroku publicznie ([Lamanna p-ko Austrii](#), §§ 33-34);
- Sprawy dotyczące miejsca przebywania dzieci: chociaż władze krajowe mają podstawy dla przeprowadzania takich postępowań na posiedzeniach zamkniętych w celu ochrony życia prywatnego dzieci i stron, dążąc również do uniknięcia naruszenia interesów wymiaru sprawiedliwości, a publiczne ogłoszenie wyroku w dużym stopniu uniemożliwiłoby realizację tych celów – wymóg, wynikający z Artykułu 6 ust. 1, dotyczący publicznego ogłaszania wyroków zostaje spełniony w sytuacji, gdy każda osoba, która wykaże swój interes w sprawie może zapoznać się z pełnym tekstem orzeczeń lub otrzymać ich kopię, przy czym te, budzące szczególne zainteresowanie podlegają rutynowej publikacji, umożliwiając tym samym opinii publicznej zapoznanie z generalnymi regułami rozpatrywania takich spraw przez sądy oraz zasadami stosowanymi przy ich rozstrzygnięciu ([B. i P. p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 47).

268. W następujących sprawach, nieogłoszenie wyroku na forum publicznym prowadziło do stwierdzenia naruszenia:

- W sprawie dotyczącej miejsca przebywania dziecka, toczącej się pomiędzy rodzicem a publiczną placówką opiekuńczą: udostępnienie osobom, które wykazały swój interes prawny akt sprawy oraz opublikowanie orzeczeń będących przedmiotem szczególnego zainteresowania (w większości wydanych przez sądy apelacyjne lub Sąd Najwyższy) nie wystarczało dla spełnienia wymogów Artykułu 6 ust. 1, dotyczących upubliczniania orzeczeń ([Moser p-ko Austrii](#), §§ 102-103);
- gdy sądy pierwszej i drugiej instancji rozpatrzyły na posiedzeniu zamkniętym wniosek o zadośćuczynienie z tytułu niesłusznego aresztowania, nie ogłaszając publicznie swoich orzeczeń ani nie zapewniając ich odpowiedniego rozpowszechnienia przy użyciu innych środków ([Werner p-ko Austrii](#), §§ 56-60).

269. W sytuacji, gdy jedynie sentencja wyroku zostaje odczytana publicznie: należy się upewnić, czy opinia publiczna w innym trybie miała dostęp do nieodczytanego uzasadnienia wyroku, a jeżeli tak, to trzeba zbadać sposób jego upublicznienia w celu poddania wyroku pod osąd opinii publicznej ([Ryakić Biryukov p-ko Rosji](#), §§ 38-46, wraz z cytowanymi tam odwołaniami, §§ 33-36). W przypadku gdyby przesłanki dla zrozumienia powodów oddalenia roszczeń skarżącego były niedostępne dla szerokiego ogółu – cel Artykułu 6 ust. 1 nie zostały osiągnięty (*ibid.*, § 45).

Artykuł 6 ust. 1

"Każdy ma prawo do ... rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez ... sąd przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym"

3. Czas trwania postępowania

270. Określając wymóg rozpatrywania spraw w "rozsądnym terminie", Konwencja podkreśla wagę procesu wymierzania sprawiedliwości bez opóźnień, zagrażających jego skuteczności i wiarygodności ([H. p-ko Francji](#), § 58; [Katie Klitsche de la Grange p-ko Włochom](#), § 61). Artykuł 6 ust. 1 zobowiązuje Umawiające się Państwa do zorganizowania swoich systemów prawnych w sposób umożliwiający sądom zastosowanie się do jego wymogów.

271. Trybunał wielokrotnie podkreślał znaczenie wymierzania sprawiedliwości bez opóźnień, zagrażających jego skuteczności i wiarygodności ([Scordino p-ko Włochom \(nr 1\)](#) [GC], § 224). Kumulacja naruszeń ze strony Państwa stanowi praktykę niezgodną z Konwencją ([Bottazzi p-ko Włochom](#) [GC], § 22).

(a) OKREŚLENIE CZASU TRWANIA POSTĘPOWANIA

272. Jeżeli chodzi o punkt początkowy stosownego terminu, to jego bieg zazwyczaj rozpoczyna się z chwilą wniesienia powództwa do właściwego sądu ([Poiss p-ko Austrii](#), § 50; [Bock p-ko Niemcom](#), § 53), chyba że warunkiem wstępnym dla wszczęcia postępowania sądowego jest złożenie odpowiedniego wniosku do organu administracyjnego, w którym to przypadku okres ten może obejmować również obowiązkową wstępną procedurę administracyjną ([König p-ko Niemcom](#), § 98; [X p-ko Francji](#), § 31; [Kress p-ko Francji](#) [GC], § 90).

273. Tak więc, w pewnych okolicznościach, rozsądny okres może rozpoczynać swój bieg jeszcze przed wydaniem postanowienia o rozpoczęciu postępowania przed sądem, do którego powód wniósł spór ([Golder p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 32 in fine [Erkner i Hofauer p-ko Austrii](#), § 64; [Vilho Eskelinen i Inni p-ko Finlandii](#) [GC], § 65). Jednakże jest to sytuacja wyjątkowa, występująca wówczas gdy, **na przykład**, podjęcie pewnych kroków wstępnych, stanowi niezbędną przesłankę do przeprowadzenia postępowania ([Blake p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), § 40).

274. Artykuł 6 ust. 1 może się również stosować w odniesieniu do postępowań, które choć nie mają w pełni sądowego charakteru, to jednak są ściśle powiązane z nadzorem sprawowanym przez organ sądowy. **Przykładem** może być sprawa postępowania o podział nieruchomości, prowadzona na zasadzie niespornej przed dwoma notariuszami, ale zlecona i zatwierdzana przez sąd ([Siegel p-ko Francji](#), §§ 33-38). Czas trwania procedury przed notariuszami został tu uwzględniony przy określaniu rozsądnego terminu.

275. Jeżeli chodzi o moment zakończenia tego okresu, to termin ten normalnie obejmuje całość przedmiotowego postępowania, włącznie z postępowaniem apelacyjnym ([König p-ko Niemcom](#), § 98 in fine), i trwa do chwili wydania orzeczenia rozstrzygającego spór ([Poiss p-ko Austrii](#), § 50). Stąd, wymóg rozsądnego terminu stosuje się do wszystkich etapów postępowania prawnego mającego na celu rozstrzygnięcie sporu, nie wyłączając przy tym etapów następujących po wydaniu wyroku dotyczącego meritum sprawy ([Robins p-ko Zjednoczonemu Królestwu](#), §§ 28-29).

276. Wykonanie wyroku wydanego przez jakikolwiek sąd należy zatem uznać za integralną część postępowania dla celów wyliczenia odpowiedniego okresu ([Martins Moreira p-ko Portugalii](#), § 44; [Silva Pontes p-ko Portugalii](#), § 33; [Pede p-ko Włochom](#), § 24). Bieg przedmiotowego terminu nie ustaje do czasu, aż powołane w postępowaniu prawo faktycznie stanie się skuteczne ([Estima Jorge p-ko Portugalii](#), §§ 36-38).

277. Postępowanie przed Trybunałem Konstytucyjnym uwzględnia się w sytuacji, jeżeli – chociaż trybunał ten nie ma jurysdykcji do orzekania co do meritum sprawy – jego orzeczenie może wpłynąć na wynik sporu przed zwykłymi sądami ([Deumeland p-ko Niemcom](#), § 77; [Süßmann p-ko Niemcom](#) [GC], § 39; [Pammel p-ko Niemcom](#), §§ 51-57). Tym niemniej, wymogu rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie nie można w tym przypadku interpretować w taki sam sposób, jak w odniesieniu do zwykłego sądu ([Süßmann p-ko Niemcom](#) [GC], § 56; [Oršuš i Inni p-ko Chorwacji](#) [GC], § 109).

278. I wreszcie, jeżeli chodzi o przystąpienie osób trzecich do postępowania cywilnego, należy poczynić następujące rozróżnienie: w sytuacji, jeżeli skarżący przystąpił do postępowania krajowego wyłącznie w swoim własnym imieniu – okres do uwzględnienia rozpoczyna swój bieg od daty jego przystąpienia do sprawy, natomiast jeżeli skarżący wyraził swój zamiar kontynuowania postępowania w charakterze następcy prawnego, wówczas może on zaskarżyć cały okres trwania postępowania ([Scordino p-ko Włochom, \(nr 1\)](#), § 220).

(b) OCENA WYMOGU ROZSĄDNEGO TERMINU

(i) Zasady

279. *Ocena w konkretnej sprawie*: Rozsądny czas trwania postępowania, wchodzący w zakres Artykułu 6 ust. 1, należy oceniać w każdej sprawie z osobna, przy uwzględnieniu towarzyszących jej okoliczności (*Frydlender p-ko Francji* [GC], § 43), co może oznaczać konieczność oceny całościowej (*Obermeier p-ko Austrii*, § 72; *Comingersoll S.A. p-ko Portugalii* [GC], § 23).

280. Uwzględnić należy całość postępowania (*König p-ko Niemcom*, § 98 *in fine*).

- Choć różnorakie opóźnienia, same w sobie, mogą nie powodować problemu, niemniej jednak, widziane łącznie i kumulatywnie, mogą skutkować przekroczeniem rozsądnego terminu (*Deumeland p-ko Niemcom*, § 90).
- Opóźnienie zaistniałe w trakcie jednej z faz postępowania może być dopuszczalne, pod warunkiem jednakże, iż łączny czas trwania postępowania nie jest nadmiernie długi (*Pretto i Inni p-ko Włochom*, § 37).
- "Długie okresy zastojów w postępowaniu...", bez podania jakichkolwiek wyjaśnień są niedopuszczalne (*Beaumontin p-ko Francji*, § 33).

281. Stosowanie Artykułu 6 ust. 1 w odniesieniu do postępowania wstępnego będzie zależało od spełnienia określonych warunków (*Micallef p-ko Malcie* [GC], §§ 83-86).²¹

282. Postępowania dotyczące przekazania kwestii do CJEC/CJEU w celu wydania orzeczenia wstępnego nie są brane pod uwagę²² (*Pafitis i Inni p-ko Grecji*, § 95).

(ii) Kryteria

283. Wymiar rozsądnego czasu trwania postępowania musi zostać oceniony w świetle następujących kryteriów, wynikających z orzecznictwa Trybunału: stopień skomplikowania sprawy, zachowanie skarżącego i działania odpowiednich władz, oraz waga przedmiotu sporu dla skarżącego (*Comingersoll S.A. p-ko Portugalii* [GC]; *Frydlender p-ko Francji* [GC], § 43; *Sürmeli p-ko Niemcom* [GC], § 128).

▪ Stopień skomplikowania sprawy

284. Stopień skomplikowania sprawy może odnosić się zarówno do faktów, jak i do prawa (*Katte Klitsche de la Grange p-ko Włochom*, § 55; *Papachelas p-ko Grecji* [GC] § 39). Może on, **na przykład**, odnosić się do udziału w sprawie wielu stron (*H. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, § 72) lub do konieczności zgromadzenia różnych dowodów (*Humen p-ko Polsce* [GC] § 63).

285. Skomplikowany charakter postępowania może wyjaśniać czas jego trwania (*Tierce p-ko San Marino*, § 31).

²¹ Patrz rozdział *Zakres*.

²² Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich / Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

▪ Zachowanie skarżącego

286. Artykuł 6 ust. 1 nie wymaga, by skarżący aktywnie współpracowali z organami sądowymi; nie można też czynić im zarzutu z pełnego wykorzystania dostępnych im środków na podstawie prawa wewnętrznego ([Erkner i Hofauer p-ko Austrii](#), § 68).

287. Od zainteresowanej osoby wymaga się jedynie wykazania sumienności w realizowaniu dotyczących jej kroków o charakterze proceduralnym, powstrzymania się od stosowania praktyk opóźniających postępowanie, oraz skorzystania ze środków przewidzianych w prawie krajowym, mających na celu skrócenia postępowania ([Unión Alimentaria Sanders S.A. p-ko Hiszpanii](#), § 35).

288. Zachowanie skarżących stanowi fakt obiektywny, którego nie można przypisać pozwanemu Państwu, a który należy uwzględnić przy ustalaniu, czy rozsądny termin z Artykułu 6 ust. 1 został przekroczony ([Poiss p-ko Austrii](#), § 57; [Wiesinger p-ko Austrii](#), § 57; [Humen p-ko Polsce](#) [GC], § 66). Zachowanie skarżącego samo w sobie nie może być wykorzystywane dla usprawiedliwienia okresów beczynności w postępowaniu.

289. Oto niektóre **przykłady**, dotyczące zachowania skarżącego:

- brak u stron gotowości do przedstawienia swojego stanowiska może mieć decydujący wpływ na spowolnienia postępowania ([Vernillo p-ko Francji](#), § 34);
- częste/kolejne zmiany adwokata ([König p-ko Niemcom](#), § 103);
- wnioski lub zaniechania, mające wpływ na prowadzenie postępowania ([Acquaviva p-ko Francji](#), § 61);
- próba doprowadzenia do polubownej ugody ([Pizzetti p-ko Włochom](#), § 18; [Laino p-ko Włochom](#) [GC] § 22);
- błędne wniesienie sprawy do sądu nieposiadającego kompetencji do rozpatrzenia sprawy ([Beaumont p-ko Francji](#), § 33).

290. Chociaż organów krajowych nie można obciążyć odpowiedzialnością za zachowanie pozwanego, to jednak stosowanie przez jedną ze stron taktyk opóźniających postępowanie nie zwalnia władz z obowiązku zapewnienia przeprowadzenia postępowania w rozsądnym terminie ([Mincheva p-ko Bułgarii](#), § 68).

▪ Działania właściwych organów

291. Jedynie opóźnienia obciążające Państwo mogą uzasadniać stwierdzenie niedochowania wymogu "rozsądnego terminu" ([Buchholz p-ko Niemcom](#), § 49; [Papageorgiou p-ko Grecji](#), § 40; [Humen p-ko Polsce](#) [GC], § 66). Państwo odpowiada za wszystkie swoje władze: nie tylko za organy sądowe, ale za wszystkie instytucje publiczne ([Martins Moreira p-ko Portugalii](#), § 60).

292. Nawet w systemach prawnych stosujących zasadę, że inicjatywa procesowa należy do stron, postawa stron nie zwalnia sądów z obowiązku zapewnienia szybkiego rozpatrzenia sprawy, zgodnie z wymogiem Artykułu 6 ust. 1 ([Pafitis i Inni p-ko Grecji](#), § 93; [Tierce p-ko San Marino](#), § 31; [Sürmeli p-ko Niemcom](#) [GC], § 129).

293. Ta sama zasada ma zastosowanie w sytuacji, gdy w trakcie postępowania konieczna jest współpraca biegłego: odpowiedzialność za przygotowanie sprawy i szybkie przeprowadzenie procesu spoczywa na sędzim (*Capuano p-ko Włochom*, §§ 30-31; *Versini p-ko Francji*, § 29; *Sürmeli p-ko Niemcom* [GC], § 129).

294. To na Umawiających się Państwach spoczywa obowiązek takiego zorganizowania swoich systemów prawnych, aby ich sądy mogły zagwarantować każdemu prawo do uzyskania ostatecznego orzeczenia w sporach dotyczących praw i obowiązków o charakterze cywilnym w rozsądnym terminie (*Scordino p-ko Włochom (nr 1)* [GC], § 183, oraz *Sürmeli p-ko Niemcom* [GC], § 129).

295. I chociaż obowiązek ten spoczywa również na Trybunale Konstytucyjnym, to – tak interpretowany – nie może mieć identycznego znaczenia, jak w odniesieniu do zwykłego sądu. Rola Trybunału Konstytucyjnego jako strażnika Konstytucji powoduje, że szczególnie ważne jest uwzględnienie przez Trybunał racji innych niż tylko chronologiczny porządek wpływu spraw, takich jak np. rodzaj i znaczenie sprawy w kategoriach politycznych i społecznych (porównaj *Süßmann p-ko Niemcom* [GC], §§ 56-58; *Voggenreiter p-ko Niemcom*, §§ 51-52; *Oršuš i Inni p-ko Chorwacji* [GC], § 109). Ponadto, chociaż Artykuł 6 nakłada wymóg szybkiego prowadzenia postępowania sądowego, kładzie on również nacisk na bardziej generalną zasadę prawidłowego wymierzania sprawiedliwości (*Von Maltzan i Inni p-ko Niemcom* (dec.) [GC], § 132). Tym niemniej, chroniczne przeciążenie sądów nie może stanowić usprawiedliwienia dla nadmiernie długiego czasu trwania postępowania (*Probstmeier p-ko Niemcom*, § 64).

296. Ponieważ to obowiązkiem Państw członkowskich jest takie zorganizowanie swoich systemów prawnych, aby zagwarantować prawo do uzyskania orzeczenia sądowego w rozsądnym terminie, to nie można brać pod uwagę nadmiernego przeciążenia sądów (*Vocaturro p-ko Włochom*, § 17; *Cappello p-ko Włochom*, § 17). Tym niemniej, chwilowy zastój w prowadzeniu sprawy nie rodzi odpowiedzialności ze strony Państwa, pod warunkiem jednakże, iż podjęło ono w rozsądnym terminie działania naprawcze, mające na celu zlikwidowanie wyjątkowej sytuacji tego rodzaju (*Bucholz p-ko Niemcom*, § 51). Do rozważenia pozostaje wtedy zastosowanie, w charakterze środka o charakterze doraźnym, metody polegającej na załatwianiu spraw w określonym porządku, w oparciu nie tylko o datę ich wniesienia do sądu, ale przy uwzględnieniu stopnia ich pilności i wagi, w szczególności znaczenia dla zainteresowanej osoby. Jednakże, w sytuacji gdy taki stan rzeczy przeciąga się, stając się kwestią o charakterze strukturalno-organizacyjnym, tego rodzaju metody nie są na dłuższą metę wystarczające, i Państwo musi zapewnić podjęcie skutecznych działań w tej sferze (*Zimmermann i Steiner p-ko Szwajcarii*, § 29; *Guincho p-ko Portugalii*, § 40). Fakt, że takie zatory stały się stałym elementem postępowań nie uzasadnia nadmiernej długości czasu ich trwania (*Unión Alimentaria Sanders S.A. p-ko Hiszpanii*, § 40).

297. Ponadto, wprowadzanie reformy, mającej na celu przyspieszenie rozpatrywania spraw nie może uzasadniać opóźnień, ponieważ Państwa mają obowiązek tak zorganizować wejście w życie i wdrożenie tego rodzaju działań by zapobiec przedłużaniu rozpatrywania spraw w toku (*Fisanotti p-ko Włochom*, § 22). W tym kontekście, adekwatność oraz inne cechy środków krajowych wprowadzanych przez Państwo Członkowskie w celu zlikwidowania lub naprawienia problemu nadmiernie długich postępowań musi zostać oceniony w świetle zasad ustanowionych przez Trybunał (*Scordino p-ko Włochom (nr 1)* [GC], §§ 178 *et seq.* oraz 223).

298. Państwo zostało również uznane za winne niezachowania wymogu rozsądnego terminu w sprawie, w której nadmiernie dużo aktywności sądowej koncentrowało się na stanie psychicznym skarżącego. Sądy krajowe miały ciągle wątpliwości w tym względzie, pomimo istnienia pięciu opinii zaświadczających o zdrowiu psychicznym skarżącego oraz oddalenia dwóch wniosków o opiekę prawną; ponadto, spór w sądzie ciągnął się przez ponad dziewięć lat ([Bock p-ko Niemcom](#), § 47).

299. Strajk członków Adwokatury sam w sobie nie może powodować odpowiedzialności Państwa w odniesieniu do wymogu "rozsądnego terminu"; jednakże podjęte przez Państwo działania, mające na celu zmniejszenia jakichkolwiek wynikających stąd opóźnień, należy uwzględnić przy ustalaniu, czy wymóg ten został spełniony ([Papageorgiu p-ko Grecji](#), § 47).

300. W sytuacji gdy kolejne zmiany sędziów spowalniają postępowanie z uwagi na to, że każdy z sędziów musi rozpoczynać pracę od zapoznania się ze sprawą, nie może to zwalniać Państwa z jego obowiązków w zakresie wymogu zachowania rozsądnego terminu, ponieważ to obowiązkiem Państwa jest zapewnienie prawidłowego zorganizowania systemu wymiaru sprawiedliwości ([Lechner i Hess p-ko Austrii](#), § 58).

▪ Waga przedmiotu sporu

301. **Przykłady** kategorii spraw, które ze swojej natury wymagają szczególnie pilnego potraktowania:

- .Szczególna staranność wymagana jest w sprawach dotyczących stanu cywilnego i zdolności prawnej ([Bock p-ko Niemcom](#) § 49; [Laino p-ko Włochom](#) [GC]; § 18; [Mikulić p-ko Chorwacji](#), § 44);
- Sprawy dotyczące opieki nad dzieckiem muszą być załatwiane szybko ([Hokkanen p-ko Finlandii](#), § 72; [Niederböster p-ko Niemcom](#), § 39), tym bardziej w sytuacji gdzie upływ czasu może mieć nieodwracalne skutki dla relacji rodzic-dziecko ([Tsikakis p-ko Niemcom](#), §§ 64 i 68) – podobnie, sprawy dotyczące praw rodzicielskich i praw do kontaktów wymagają szybkiego załatwienia ([Paulsen-Medalen i Svensson p-ko Szwecji](#), § 39; [Laino p-ko Włochom](#) [GC], § 22);
- Spory dotyczące spraw pracowniczych ze swojej natury wymagają szybkiego załatwienia ([Vocaturu p-ko Włochom](#), § 17) – gdy przedmiotem sporu jest dostęp do wolnego zawodu ([Thlimmenos p-ko Grecji](#) [GC], §§ 60 & 62), pełne utrzymanie się skarżącego z wykonywania zawodu ([König p-ko Niemcom](#), § 111), kontynuowanie wykonywania przez skarżącego zawodu ([Garcia p-ko Francji](#), § 14), odwołanie się od decyzji o zwolnieniu ([Buchholz p-ko Niemcom](#), § 52; [Frydlender p-ko Francji](#) [GC], § 45), zawieszenie skarżącego w wykonywaniu obowiązków ([Obermeier p-ko Austrii](#), § 72), przeniesienie go ([Sartory p-ko Francji](#), § 34) lub przywrócenie do pracy ([Ruotolo p-ko Włochom](#), § 117), lub gdy żądana kwota ma dla skarżącego życiowe znaczenie ([Doustaly p-ko Francji](#), § 48). Ta kategoria spraw obejmuje również spory dotyczące emerytur ([Borgese p-ko Włochom](#), § 18);

- Wyjątkowej staranności należy wymagać od władz w sprawie skarżącego, cierpiącego na "nieuleczalną chorobę", u którego stwierdzono "zmniejszoną oczekiwaną długość życia": [X. p-ko Francji](#), § 47; [A. i Inni p-ko Danii](#), §§ 78-81.

302. Inne precedensy

- Szczególnej staranności należało oczekiwać od właściwych organów sądowych w badaniu sprawy skargi, wniesionej przez osobą podnoszącą zarzut, że funkcjonariusze policji użyli wobec niej przemocy ([Caloc p-ko Francji](#), § 120);
- W sprawie, w której renta inwalidzka skarżącego stanowiła zasadniczą część jego zasobów, postępowanie w ramach którego występował on o podniesienie wysokości renty z uwagi na pogorszenie się jego stanu zdrowia – miało dla skarżącego wyjątkową wagę, uzasadniającą dołożenie szczególnej staranności ze strony organów krajowych ([Mocié p-ko Francji](#), § 22);
- W sprawie powództwa o odszkodowanie, wniesionego przez skarżącą, która cierpiała na dolegliwości fizyczne, mając 65 lat w chwili przystąpienia do postępowania w charakterze strony cywilnej – charakter przedmiotu sporu wymagał dołożenia szczególnej staranności ze strony organów krajowych ([Codarcea p-ko Rumunii](#), § 89).
- Kwestią, stanowiącą przedmiot sporu może być dla skarżącego również prawo do nauki ([Oršuš i Inni p-ko Chorwacji](#) [GC], § 109).

INDEKS WYROKÓW I ORZECZEŃ

Trybunał swoje wyroki i orzeczenia wydaje w języku angielskim i/lub francuskim – swoich dwóch oficjalnych językach. Hiperłącza do spraw powołanych w Przewodniku powiązane są z oryginalnym tekstem wyroku lub orzeczenia. Wyroki i orzeczenia Trybunału można znaleźć w bazie danych HUDOC na stronie internetowej Trybunału (www.echr.coe.int). HUDOC zawiera również tłumaczenia wielu ważnych spraw na około dwadzieścia dwa języki, nie będące językami oficjalnymi, jak również linki do około stu zbiorów orzecznictwa utworzonych przez osoby trzecie.

O ile w nawiasach nie wskazano tego inaczej – wszelkie odsyłacze są odwołaniami do wyroku dotyczącego meritum sprawy, wydanego przez Izbę Trybunału. Skrót "(dec.)" oznacza, że odwołanie dotyczy orzeczenia ("decision") a "[GC]", że sprawa była rozpatrywana przez Wielką Izbę ("Grand Chamber").

A. p-ko Zjednoczonemu Królestwu nr 35373/97, ECHR 2002-X

Acimovic p-ko Chorwacji, nr 61237/00, ECHR 2003-XI

Acquaviva p-ko Francji, 21 listopada 1995, Seria A nr 333-A

Aerts p-ko Belgii, 30 lipca 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-V

Agrokompleks p-ko Ukrainie, nr 23465/03, 6 października 2011

Air Canada p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 5 maja 1995, Seria A nr 316-A

Airey p-ko Irlandii, 9 października 1979, seria A nr 32

Ait-Mouhoub p-ko Francji, 28 października 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-VIII

Aksoy p-ko Turcji, 18 grudnia 1996, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1996-VI

Alaverdyan p-ko Armenii, (dec.), nr 4523/04, 24 sierpnia 2010

Al-Adsani p-ko Zjednoczonemu Królestwu [GC], nr 35763/97, ECHR 2001-XI

Alatulkkila i Inni p-ko Finlandii, nr 33538/96, 28 lipca 2005

Albert i Le Compte p-ko Belgii, 10 lutego 1983, Seria A nr 58

Albu and Inni p-ko Rumunii, nr 34796/09 i 60 innych, 10 maja 2012

Alexandre p-ko Portugalii, nr 33197/09, 20 listopada 2012

Allan Jacobsson p-ko Szwecji (nr 2), 19 lutego 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-I

Amat-G Ltd i Mebaghishvili p-ko Gruzji, nr 2507/03, ECHR 2005-VIII

Anagnrstopoulos i Inni p-ko Grecji, nr 39374/98, ECHR 2000-XI

Anđelković p-ko Serbii, nr 1401/08, 9 kwietnia 2013

Andersson p-ko Szwecji, nr 17202/04, 7 grudnia 2010

Andrejeva p-ko Łotwie [GC], nr 55707/00, ECHR 2009

Andret i Inni p-ko Francji (dec.), nr 1956/02, 25 maja 2004

Andronicou i Constantinru p-ko Cyprowi, 9 października 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1997-VI

Andronikashvili p-ko Gruzji (dec.), nr 9297/08, 22 czerwca 2010

Ankerl p-ko Szwajcarii, 23 października 1996, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1996-V

Annrni di Gussola i Inni p-ko Francji, nr 31819/96 i 33293/96, ECHR 2000-XI

APEH Üldözötteinek Szövetsége i Inni p-ko Węgrom, nr 32367/96, ECHR 2000-X

Apostol p-ko Gruzji, nr 40765/02, ECHR 2006-XIV

Argyrou i Inni p-ko Grecji, nr 10468/04, 15 stycznia 2009

Arvanitakis p-ko Francji (dec.), nr 46275/99, ECHR 2000-XII

Ashingdane p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 28 maja 1985, Seria A nr 93

Asnar p-ko Francji (nr 2), nr 12316/04, 18 października 2007

Atanasovski p-ko "Bylej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii", nr 36815/03, 14 stycznia 2010

Athanassoglou i Inni p-ko Szwajcarii [GC], nr 27644/95, ECHR 2000-IV

Augusto p-ko Francji, nr 71665/01, 11 stycznia 2007

Axen p-ko Niemcom, 8 grudnia 1983, Seria A nr 72

B. and P. p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 36337/97 i 35974/97, ECHR 2001-III

Bakan p-ko Turcji, nr 50939/99, 12 czerwca 2007, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1997-IV

Barać i Inni p-ko Czarnogórze, nr 47974/06, 13 grudnia 2011

Beaumartin p-ko Francji, 24 listopada 1994, Seria A nr 296-B

Beer p-ko Austrii, nr 30428/96, 6 lutego 2001

Beian p-ko Rumunii (Nr 1), nr 30658/05, ECHR 2007-V (wyjątki)

Beles and Inni p-ko Czechom, nr 47273/99, ECHR 2002-IX

Bellet p-ko Francji, 4 grudnia 1995, Seria A nr 333-B

Beneficio Cappella Paolini p-ko San Marinr, nr 40786/98, ECHR 2004-VIII (wyjątki)

Benthem p-ko the Netherlands, 23 października 1985, Seria A nr 97

Berger p-ko Francji, nr 48221/99, ECHR 2002-X (wyjątki)

Bertuzzi p-ko Francji, nr 36378/97, ECHR 2003-III

Bochan p-ko Ukrainie, nr 7577/02, 3 maja 2007

Bock p-ko Niemcom, 29 marca 1989, Seria A nr 150

Borgese p-ko Włochom, 26 lutego 1992, Seria A nr 228-B

Bottazzi p-ko Włochoma [GC], nr 34884/97, ECHR 1999-V

Bouilloc p-ko Francji, nr 34489/03, 28 listopada 2006

Boulois p-ko Luksemburgowi [GC], nr 37575/04, ECHR 2012

Blake p-ko Zjednoczonemu Królestwu nr 68890/01, 26 września 2006

Blucher p-ko Czechom, nr 58580/00, 11 stycznia 2005

British-American Tobacco Company Ltd p-ko Holandii, 20 listopada 1995, Seria A nr. 331

Brualla Gomez de la Torre p-ko Hiszpanii, 19 grudnia 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1997-VIII*

Brudnicka i Inni p-ko Polsce, nr 54723/00, ECHR 2005-II

Brumarescu p-ko Romania, [GC], nr 28342/95, ECHR 1999-VII

Bryan p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 22 listopada 1995, Seria A nr 335-A

Buchholz p-ko Niemcom, 6 maja 1981, Seria A nr 42

Bufferne p-ko Francji, (dec.), nr 54367/00, ECHR 2002-III (wyjątki)

Buj p-ko Chorwacji, nr 24661/02, 1 czerwca 2006

Burdov p-ko Rosji, nr 59498/00, ECHR 2002-III

Burdov p-ko Rosji (nr 2), nr 33509/04, ECHR 2009

Burg Inni p-ko Francji (dec.), nr 34763/02, 28 stycznia 2003

Buscarini p-ko San Marino (dec.), nr 31657/96, 4 maja 2000

Buscemi p-ko Włochom, nr 29569/95, ECHR 1999-VI

Buzescu p-ko Rumuni, nr 61302/00, 24 maja 2005

C.G.I.L. and Cofferati (nr 2) p-ko Włochom, nr 2/08, 6 kwietnia 2010

Caloc p-ko Francji, nr 33951/96, ECHR 2000-IX

Canela Santiago p-ko Hiszpanii, (dec.), nr 60350/00, 4 października 2001

Cañete de Goñi p-ko Hiszpanii, nr 55782/00, ECHR 2002-VIII

Cappello p-ko Włochom, 27 lutego 1992, seria A nr 230-F

Capuanr p-ko Włochom, 25 czerwca 1987, Seria A nr 119

Central Mediterranean Development Corporation Limited p-ko Malcie (nr 2), nr 18544/08, 22 listopada 2011

Centro Europa 7 S.R.L. i di Stefano p-ko Włochom [GC], nr 38433/09, ECHR 2012

Chapman p-ko Belgii (dec.), nr 39619/06, 5 marca 2013

Chaudet p-ko Francji, nr 49037/06, 29 października 2009

Chevol p-ko Francji, nr 49636/99, ECHR 2003-III

Ciprova p-ko Czechom (dec.), nr 33273/03, 22 marca 2005

Clarke p-ko Zjednoczonemu Królestwu (dec.) n° 23695/02, ECHR 2005-X (wyjątki)

Clinique des Acacias i Inni p-ko Francji, nr 65399/01, 65406/01, 65405/01 i 65407/01, 13 października 2005

Codarcea p-ko Rumunii, nr 31675/04, 2 czerwca 2009

Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox p-ko Francji (dec.), nr 75218/01, 28 marca 2006

Comingersoll S.A. p-ko Portugalii, nr 35382/97, ECHR 2000-IV

Cooper p-ko Zjednoczonemu Królestwu [GC], nr 48843/99, ECHR 2003-XII

Cooperatieve Producentenrrganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. p-ko Holandii (dec.), nr 13645/05, ECHR 2009

Cordova p-ko Włochom (nr 1), nr 40877/98, ECHR 2003-I

Cordova p-ko Włochom (nr 2), nr 45649/99, ECHR 2003-I (wyjątki)

Crompton p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 42509/05, 27 października 2009

Cubănit p-ko Rumunii (dec.), nr 31510/02, 4 stycznia 2007

Cudak p-ko Litwie [GC], nr 15869/02, 23 marca 2010, ECHR 2010

Cypr p-ko Turcji, [GC], nr 25781/94, ECHR 2001-IV

DMD Group, A.S., p-ko Słowacji, nr 19334/03, 5 października 2010

Dağtekin i Inni p-ko Turcji, nr 70516/01, 13 grudnia 2007

Dalea p-ko Francji (dec.), nr 964/07, 2 lutego 2010

De Geouffre de la Pradelle p-ko Francji, 16 grudnia 1992, Seria A nr 253-B

De Haan p-ko Holandii, 26 sierpnia 1997, Sprawozdania 1997-IV

De Haes and Gijssels p-ko Belgii 24 lutego 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1997-I

De Moor p-ko Belgii, 23 June 1994, Seria A nr. 292-A

Del Sol p-ko Francji, nr 46800/99, ECHR 2002-II

Deumeland p-ko Niemcom, 29 maja 1986, Seria A nr 100

Deweer p-ko Belgii, 27 lutego 1980, Seria A nr 35

Di Pede p-ko Włochom, 26 września 1996, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1996-IV

Diennet p-ko Francji, nr 18160/91, 26 września 1995

Dolca p-ko Rumunii (dec.), nr 59282/11, 62398/11 63211/11, 4 września 2012

Dombo Beheer B.P-KO p-ko Holandii, 27 października 1993, Seria A nr 274

Donadze p-ko Gruzji, nr 74644/01, 7 marca 2006

Döry p-ko Szwecji, nr 28394/95, 12 listopada 2002

Dotta p-ko Włochom (dec.), 38399/97, 7 września 1999

Doustaly p-ko Francji, 23 kwietnia 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-II

Driza p-ko Albanii, nr 33771/02, ECHR 2007-V (wyjątki)

Ducret p-ko Francji, nr 40191/02, 12 czerwca 2007

Dulaurans p-ko Francji, nr 34553/97, 21 marca 2000

EEG-Slachthuis Verbist Izegem p-ko Belgii (dec.), nr 60559/00, ECHR 2005-XII

Eisenstecken p-ko Austrii, nr 29477/95, ECHR 2000-X
Elsholz p-ko Niemcom [GC], nr 25735/94, ECHR 2000-VIII
Ellès i Inni p-ko Szwajcarii, nr 12573/06, 16 grudnia 2010
Emesa Sugar N.P-KO p-ko Holandii (dec.), nr 62023/00, 13 stycznia 2005
Emine Araç p-ko Turcji, nr 9907/02, 23 września 2008
Erkner and Hofauer p-ko Austrii, 23 kwietnia 1987, seria A nr 117
Ernst i Inni p-ko Belgii nr 33400/96, 15 lipca 2003
Essaadi p-ko Francji, nr 49384/99, 26 lutego 2002
Estima Jorge p-ko Portugalii, 21 kwietnia 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1998-II*
Eternit p-ko Francji (dec.), nr 20041/10, 27 marca 2012
Exel p-ko Czechom, nr 48962/99, 5 lipca 2005
Fazliyski p-ko Bułgarii, nr 40908/05, 16 kwietnia 2013
Farange S.A. p-ko Francji (dec.), nr 77575/01, 14 września 2004
Fayed p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 21 września 1994, Seria A nr 294-B
Feldbrugge p-ko Holandii, 29 maja 1986, Seria A nr 99
Ferrazzini p-ko Włochom [GC], nr 44759/98, ECHR 2001-VII
Ferreira Alves p-ko Portugalii (Nr 3), nr 25053/05, 21 czerwca 2007
Fisanotti p-ko Włochom, 23 kwietnia 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1998-II*
Fischer p-ko Austrii, 26 kwietnia 1995, Seria A nr 312
Fiume p-ko Włochom, nr 20774/05, 30 czerwca 2009
Flux p-ko Mołdawii (nr 2), nr 31001/03, 3 lipca 2007
Fociac p-ko Rumunii, nr 2577/02, 3 lutego 2005
Fogarty p-ko Zjednoczonemu Królestwu [GC], nr 37112/97, ECHR 2001-XI (wyjątki)
Forrer-Niedenthal p-ko Niemcom, nr 47316/99, 20 lutego 2003
Fuklev p-ko Ukrainie, nr 71186/01, 7 czerwca 2005
Fredin p-ko Szwecji (nr 2), 23 lutego 1994, Seria A nr 283-A
Fretté p-ko Francji, nr 36515/97, ECHR 2002-I
Frimu and Others p-ko Rumunii (dec.), 45312/11, 45581/11, 45583/11, 13 listopada 2012
Frydlender p-ko Francji, [GC], nr 30979/96, ECHR 2000-VII
Ganci p-ko Włochom, nr 41576/98, ECHR 2003-XI
Garcia Manibardo p-ko Hiszpanii, nr 38695/97, ECHR 2000-II
García Ruiz p-ko Hiszpanii [GC], nr 30544/96, ECHR 1999-I

Gaspari p-ko Słowenii, nr 21055/03, 21 lipca 2009

Gautrin i Inni p-ko Francji, 20 maja 1998, *Sprawozdania 1998-III*

Georgiadis p-ko Grecji, 29 maja 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1997-III*

Geraguyn Khorhurd Patgamavorakan Akumb p-ko Armenii (dec.), nr 11721/04, 14 kwietnia 2009

G.L. and S.L. p-ko Francji, (dec.), nr 58811/00, ECHR 2003-III (wyjątki)

Gnahoré p-ko Francji, nr 40031/98, ECHR 2000-IX

Göç p-ko Turcji [GC], nr 36590/97, ECHR-2002-V

Golder p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 21 lutego 1975, seria A nr 18

Golubović p-ko Chorwacji, nr 43947/10, 27 listopada 2012

Gorou p-ko Grecji (nr 2) [GC], nr 12686/03, 20 marca 2009

Gorraiz Lizarraga i Inni p-ko Hiszpanii, nr 62543/00, ECHR 2004-III

Granrs Organicos Nacionales S.A. p-ko Niemcom, nr 19508/07, 22 marca 2012

Gülmez p-ko Turcji, nr 16330/02, 20 maja 2008

Guigue and SGEN-CFDT p-ko Francji (dec.), nr 59821/00, ECHR 2004-I

Guincho p-ko Portugalii, 10 lipca 1984, Seria A nr 81

Gurov p-ko Mołdawii, nr 36455/02, 11 lipca 2006

Gutfreund p-ko Francji nr 45681/99, ECHR 2003-VII

H. p-ko Belgii, 30 listopada 1987, Series A nr 127-B

H. p-ko Francji, 24 października 1989, Seria A nr 162-A

H. p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 8 lipca 1987, Seria A nr 120

Håkansson i Sturesson p-ko Szwecji, 21 lutego 1990, seria A nr 171-A

Helle p-ko Finlandii, 19 grudnia 1997, *Sprawozdania 1997-VIII*

Helmers p-ko Szwecji, 29 października 1991, seria A nr 212-A

Hentrich p-ko Francji, 22 września 1994, seria A nr 296-A

Hesse-Anger p-ko Niemcom, (dec.) nr 45835/99, 16 maja 2002

Hiro Balani p-ko Hiszpanii, 9 grudnia 1994, Seria A nr 303-B

Hirvisaari p-ko Finlandii, nr 49684/99, 27 września 2001

Hokkanen p-ko Finlandii, 23 września 1994, seria A nr 299-A

Holding and Barnes plc p-ko Zjednoczonemu Królestwu (dec.), nr 2352/02, ECHR 2002-IV

Hornsby p-ko Grecji, 19 marca 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1997-II*

Hotter p-ko Austrii (dec.), nr 18206/06, 7 października 2010

Hudakova i Inni p-ko Słowacji, nr 23083/05, 27 kwietnia 2010

Humen p-ko Polsce, [GC], nr 26614/95, 15 października 1999

Hurter p-ko Szwajcarii, nr 53146/99, 15 grudnia 2005

I.T.C. Ltd p-ko Malcie, (dec.), nr 2629/06, 11 grudnia 2007

Immeubles Groupe Kosser p-ko Francji, nr 38748/97, 21 marca 2002

Immobiliare Saffi p-ko Włochom, [GC], nr 22774/93, ECHR 1999-V

Indra p-ko Słowacji, nr 46845/99, 1 lutego 2005

Ivan Atanasov p-ko Bułgarii, nr 12853/03, 2 grudnia 2010

Jahnke and Lenrble p-ko Francji, (dec.), nr 40490/98, ECHR 2000-IX

James i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 21 lutego 1986, Seria A nr 98

Jurisc i Collegium Mehrerau p-ko Austrii, nr 62539/00, 27 lipca 2006

K.D.B. p-ko the Holandii, 27 marca 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1998-II*

K.S. p-ko Finlandii, nr 29346/95, 31 maja 2001

Kakamoukas i Inni p-ko Grecji [GC], nr 38311/02, 15 lutego 2008

Kalogeropoulou i Inni p-ko Grecji i Niemcom, (dec.), nr 59021/00, ECHR 2002-X

Katte Klitsche de la Grange p-ko Włochom, 27 października 1994, seria A nr 293-B

Kerojärvi p-ko Finlandii, 19 lipca 1995, Seria A nr 322

Kingsley p-ko Zjednoczonemu Królestwu, [GC], nr 35605/97, ECHR 2002-IV

Kleyn and Others p-ko Holandii, [GC], nr 39343/98, 39651/98, 43147/98 I 46664/99, ECHR 2003-VI

Kök p-ko Turcji, nr 1855/02, 19 października 2006

König p-ko Niemcom, 28 czerwca 1978, seria A nr 27

Kraska p-ko Szwajcarii, 19 kwietnia 1993, Seria A nr 254-B

Krčmář i Inni p-ko Czechom, nr 35376/97, 3 marca 2000

Kress p-ko Francji [GC], nr 39594/98, ECHR 2001-VI

Kreuz p-ko Polsce (nr 1) nr 28249/95, ECHR 2001-VI

Kübler p-ko Niemcom, nr 32715/06, 13 stycznia 2011

Kukkonen p-ko Finlandii nr 2, nr 47628/06, 13 stycznia 2009

Kutic p-ko Chorwacji, nr 48778/99, ECHR 2002-II

Kyrtatos p-ko Grecji, nr 41666/98, ECHR 2003-VI (wyjątki)

L. p-ko Zjednoczonemu Królestwu (dec.), nr 34222/96, ECHR 1999-VI

L'Erablière A.S.B.L. p-ko Belgii, nr 49230/07, ECHR 2009

Laidin p-ko Francji (nr 2), nr 39282/98, 7 stycznia 2003

Lainr p-ko Włochom [GC], nr 33158/96, ECHR 1999-I

Lamanna p-ko Austrii, nr 28923/95, 10 lipca 2001

Langborger p-ko Szwecji, 22 czerwca 1989, Seria A nr 155
Laskowska p-ko Polsce, nr 77765/01, 13 marca 2007
Lavents p-ko Łotwie, nr 58442/00, 28 listopada 2002
Le Calvez p-ko Francji, 29 lipca 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Postanowień* 1998-V
Le Compte, Van Leuven i De Meyere p-ko Belgii, 23 czerwca 1981, Seria A nr 43
Lechner i Hess p-ko Austrii, 23 kwietnia 1987, seria A nr 118
Levages Prestations Services p-ko Francji, 23 października 1996, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1996-V
Libert p-ko Belgii, (dec.), nr 44734/98, 8 lipca 2004
Lithgow i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 8 lipca 1986, Seria A nr 102
Lobo Machado p-ko Portugalii, 20 lutego 1996, *Sprawozdania z Wyroków i Postanowień* 1996-I
Loiseau p-ko Francji (dec.), nr 46809/99, ECHR 2003-XII
Lorenzetti p-ko Włochom, nr 32075/09, 10 kwietnia 2012
Luka p-ko Rumunii, nr 34197/02, 21 lipca 2009
Lunari p-ko Włochom, nr 21463/93, 11 stycznia 2001
Lundevall p-ko Szwecji, nr 38629/97, 12 listopada 2002
Luordo p-ko Włochom, nr 32190/96, ECHR 2003-IX
Lupas i Inni p-ko Rumunii (nr1), nr 1434/02, 35370/02 i 1385/03, ECHR 2006-XV (wyjątki)
Maaouia p-ko Francji [GC], nr 39652/98, ECHR 2000-X
Mackay i BBC Scotland p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 10734/05, 7 grudnia 2010
Majorana p-ko Włochom, (dec.), nr 75117/01, 26 maja 2005
Malhous p-ko Czechom [GC], nr 33071/96, 12 lipca 2001
Mamatkulov i Askarov p-ko Turcji [GC], nr 46827/99 i 46951/99, ECHR 2005-I
Manrilescu i Dobrescu p-ko Rumunii i Rosji (dec.), nr 60861/00, ECHR 2005 VI
Mantovanelli p-ko Francji, 18 marca 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1997-II
Markovic i Inni p-ko Włochom, nr 1398/03, ECHR 2006-XIV
Martinie p-ko Francji [GC], nr 58675/00, ECHR 2006-VI
Martins Moreira p-ko Portugalii, 26 października 1988, seria A nr 143,
Masson i Van Zon p-ko Holandii, 28 września 1995, Seria A nr 327-A
Matheus p-ko Francji, nr 62740/00, 31 marca 2005
McElhinney p-ko Irlandii [GC], nr 31253/96, ECHR 2001-XI (wyjątki)

McGinley i Egan p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 9 czerwca 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Postanowień* 1998-III

McGonnell p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 28488/95, ECHR 2000-II

McMichael p-ko Zjednoczonemu Królestwu 24 lutego 1995, seria A nr 307-B

McVicar p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 46311/99, ECHR 2002-III

Melis p-ko Grecji, nr 30604/07, 22 lipca 2010

Melnyk p-ko Ukrainie, nr 23436/03, 28 marca 2006

Menchinskaya p-ko Rosji, nr 42454/02, 15 stycznia 2009

Mercieca i Inni p-ko Malcie, nr 21974/07, 14 czerwca 2011

Merigaud p-ko Francji, 32976/04, 24 września 2009

Mežnarić p-ko Chorwacji, nr 71615/01, 15 lipca 2005

Micallef p-ko Malcie [GC], nr 17056/06, ECHR 2009

Mihova p-ko Włochom (dec.), nr 25000/07, 30 marca 2010

Mikulić p-ko Chorwacji, nr 53176/99, ECHR 2002-I

Milatova p-ko Czechom, nr 61811/00, ECHR 2005-V

Miller p-ko Szwecji, nr 55853/00, 8 lutego 2005

Mincheva p-ko Bułgarii, nr 21558/03, 2 września 2010

Miragall Escolanr p-ko Hiszpanii, nr 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 i 41509/98, ECHR 2000-I

Miroļubovs i Inni p-ko Łotwie, nr 798/05, 15 września 2009

Mocié p-ko Francji, nr 46096/99, 8 kwietnia 2003

Moreira de Azevedo p-ko Portugalii, 23 października 1990, Seria A nr 189

Morel p-ko Francji, nr 34130/96, ECHR 2000-VI

Moroko p-ko Rosji, nr 20937/07, 12 czerwca 2008

Moser p-ko Austrii, nr 12643/02, 21 września 2006

Mosteanu i Inni p-ko Rumunii, nr 33176/96, 26 listopada 2002

Musumeci p-ko Włochom, nr 33695/96, 11 stycznia 2005

Mutimura p-ko Francji, nr 46621/99, 8 czerwca 2004

National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society i Yorkshire Building Society p-ko Zjednoczonymi Królestwu, 23 października 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1997-VII

Nejdet Şahin i Perihan Şahin p-ko Turcji [GC], nr 13279/05, 20 października 2011

Nideröst-Huber p-ko Szwajcarii, nr 18990/91, ECHR 1997-I

Niederböster p-ko Niemcom, nr 39547/98, 27 lutego 2003

Nunes Dias p-ko Portugalii (dec.), nr 2672/03 i 69829/01, ECHR 2003-IV

Obermeier p-ko Austrii 28 czerwca 1990, Seria A nr 179

Oerlemans p-ko Holandii, 27 listopada 1991, Seria A nr 219

OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X i Blanche de Castille i Inni p-ko Francji, nr 42219/98 i 54563/00, 27 maja 2004

Okyay i Inni p-ko Turcji, nr 36220/97, ECHR 2005-VII

Oleksandr Volkov p-ko Ukrainie, nr 21722/11, ECHR 2013

Oleynikov p-ko Rosji, nr 36703/04, 14 marca 2013

Olsson p-ko Szwecji (Nr 1), 24 marca 1988, seria A nr 130

Olujic p-ko Chorwacji, nr 22330/05, 5 lutego 2009

Organisation nationale des syndicats d'infirmiers libéraux (O.N.S.I.L.) p-ko Francji (dec.), nr 39971/98, ECHR 2000-IX

Oršuš i Inni p-ko Chorwacji [GC], nr 15766/03, 16 marca 2010

Ortenberg p-ko Austrii, 25 listopada 1994, Seria A nr 295-B

Osinger p-ko Austrii, nr 54645/00, 24 marca 2005

Osman p-ko Zjednoczonemu Królestwu 28 października 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-VIII

Ouzounis i Inni p-ko Grecji, nr 49144/99, 18 kwietnia 2002

P., C. i S. p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 56547/00, ECHR 2002-VI

Pabla Ky p-ko Finlandii, nr 47221/99, ECHR 2004-V

Pafitis i Inni p-ko Grecji, 26 lutego 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-I

Paksas p-ko Liwie [GC], nr 34932/04, 6 stycznia 2011

Pammel p-ko Niemcom, 1 lipca 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1997-IV

Panjeheighalehei p-ko Danii (dec.), nr 11230/07, 13 października 2009

Papachelas p-ko Grecji, [GC], nr 31423/96, ECHR 1999-II

Papageorgiou p-ko Grecji, 22 października 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1997-VI

Papon p-ko Francji (dec.), nr 344/04, ECHR 2005-XI

Parlov-Tkalčić p-ko Chorwacji, nr 24810/06, 22 grudnia 2009

Paulsen-Medalen i Svensson p-ko Szwecji, 19 lutego 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-I

Pedro Ramos p-ko Szwajcarii, nr 10111/06, 14 października 2010

Pellegrin p-ko Francji [GC], nr 28541/95, ECHR 1999-VIII

Pellegrini p-ko Włochom, nr 30882/96, ECHR 2001-VIII

Peñañiel Salgado p-ko Hiszpanii (dec.), nr 65964/01, 16 kwietnia 2002

Perez p-ko Francji [GC], nr 47287/99, ECHR 2004-I

Perez de Rada Cavanilles p-ko Hiszpanii, 28 października 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-VIII

Peruš p-ko Słowenii, nr 35016/05, 27 września 2012

Pescador Valero p-ko Hiszpanii, nr 62435/00, ECHR 2003-VII

Petko Petkov p-ko Bułgarii, nr 2834/06, 19 lutego 2013

Pétur Thór Sigurðn p-ko Islandii, nr 39731/98, ECHR 2003-IV

Philis p-ko Grecji, 27 sierpnia 1991, Seria A nr 209

Philis p-ko Grecji (Nr 2), 27 czerwca 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1997-IV*

Pierre-Bloch p-ko Francji, 21 października 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1997-VI*

Pini i Inni p-ko Rumunii, nr 78028/01 i 78030/01, ECHR 2004-V (wyjątki)

Pizzetti p-ko Włochom, 26 lutego 1993, Seria A nr 257-C

Platakou p-ko Grecji, nr 38460/97, ECHR 2001-I

Pocius p-ko Litwie, nr 35601/04, 6 lipca 2010

Podbielski i PPU PolPure p-ko Polsce, nr 39199/98, 26 lipca 2005

Poiss p-ko Austrii, 23 kwietnia 1987, seria A nr 117

Potocka i Inni p-ko Polsce, nr 33776/96, ECHR 2001-X

Preda i Dardari p-ko Włochom (dec.), nr 28160/95 i 28382/95, ECHR 1999-III

Pretto i Inni p-ko Włochom, 8 grudnia 1983, Seria A nr 71

Pridatchenko i Inni p-ko Rosji, nr 2191/03, 3104/03, 16094/03 i 24486/03, 21 czerwca 2007

Książę Lichtensteinu Hans-Adam II p-ko Niemcom, [GC], nr42527/98, ECHR 2001-VIII

Probstmeier p-ko Niemcom, 1 lipca 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1997-IV*

Procola p-ko Luksemburgowi, 28 września 1995, Seria A nr 326

Prodan p-ko Mołdawii, nr 49806/99, ECHR 2004-III (wyjątki)

Puolitaival i Pirttiahon p-ko Finlandii, nr 54857/00, 23 listopada 2004

R.P. i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 38245/08, 9 października 2012

Raylyan p-ko Rosji, nr 22000/03, 15 lutego 2007

Refah Partisi (Partia Dobrobytu) i Inni p-ko Turcji (dec.), nr 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98, 3 października 2000

Reuther p-ko Niemcom (dec.), nr 74789/01, ECHR 2003-IX

Revel i Mora p-ko Francji (dec.), nr 171/03, 15 listopada 2005

Ringeisen p-ko Austrii, 16 lipca 1971, Seria A nr 13

Robins p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 22410/93, 23 września 1997

Roche p-ko Zjednoczonemu Królestwu [GC], nr 32555/96, ECHR 2005-X

Rolf Gustafson p-ko Szwecji, 1 lipca 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1997-IV*

Romańczyk p-ko Francji, nr 7618/05, 18 listopada 2010

RTBF p-ko Belgii, 50084/06, 29 marca 2011

Ruianu p-ko Rumunii, nr 34647/97, 17 czerwca 2003

Ruiz-Mateos p-ko Hiszpanii, 23 czerwca 1993, seria A nr 262

Ruiz Torija p-ko Hiszpanii, 9 grudnia 1994, Seria A nr 303-A

Ruotolo p-ko Włochom, 27 lutego 1992, Seria A nr 230-D

Ryabykh p-ko Rosji, nr 52854/99, ECHR 2003-IX

Ryakib Biryukov p-ko Rosji, nr 14810/02, ECHR 2008

Sabeh El Leil p-ko Francji [GC], nr 34869/05, 29 czerwca 2011

Sabin Popescu p-ko Rumunii, nr 48102/99, 2 marca 2004

Sablon p-ko Belgii, nr 36445/97, 10 kwietnia 2001

Saccoccia p-ko Austrii, (dec.), nr 69917/01, 5 lipca 2007

Saccoccia p-ko Austrii, nr 69917/01, 18 grudnia 2008

Sacilor-Lormines p-ko Francji, nr 65411/01, ECHR 2006-XIII

Sakellaropoulos p-ko Grecji (dec.), nr 38110/08, 6 stycznia 2011

Salesi p-ko Włochom, 26 lutego 1993, Seria A nr 257-E

Salomonsson p-ko Szwecji, nr 38978/97, 12 listopada 2002

Sâmbata Bihor Greco-Catholic Parish p-ko Rumunii, nr 48107/99, 12 stycznia 2010

San Leonard Band Club p-ko Malcie, nr 77562/01, ECHR 2004-IX

Sanglier p-ko Francji, nr 50342/99, 27 maja 2003

Santambrogio p-ko Włochom, nr 61945/00, 21 września 2004

Santos Pinto p-ko Portugalii, nr 39005/04, 20 maja 2008

Saoud p-ko Francji, nr 9375/02, 9 października 2007

Sara Lind Eggertsdottir p-ko Islandii, nr 31930/04, 5 lipca 2007

Sartory p-ko Francji, nr 40589/07, 24 września 2009

Savirn i Inni p-ko Włochom, nr 17214/05, 20329/05 i 42113/04, 28 kwietnia 2009

Schouten i Meldrum p-ko Holandii, 9 grudnia 1994, Seria A nr. 304

Schuler-Zraggen p-ko Szwajcarii, 24 czerwca 1993, Seria A nr 263

Scordino p-ko Włochom (nr 1) [GC], nr 36813/97, ECHR 2006-V

Sdruzeni Jihoceske Matky p-ko Czechom (dec.), nr 19101/03, 10 lipca 2006

Siałkowska p-ko Polsce, nr 8932/05, 22 marca 2007

Siegel p-ko Francji, nr 36350/97, ECHR 2000-XII

Sigalas p-ko Grecji, nr 19754/02, 22 września 2005

Sigma Radio Television Ltd p-ko Cyprawi, nr 32181/04 i 35122/05, 21 lipca 2011

Šikić p-ko Chorwacji, nr 9143/08, 15 lipca 2010

Silva Pontes p-ko Portugalii, 23 marca 1994, seria A n° 286-A

Skorobogatykh p-ko Rosji (dec.), nr 37966/02, 8 czerwca 2006

Smirnov p-ko Rosji (dec.), nr 14085/04, 6 lipca 2006

Société anonyme d'habitations à loyers modérés terre et famille p-ko Francji (dec.) n° 62033/00, 17 lutego 2004

Société anonyme Sotiris i Nikos Koutras ATTEE p-ko Grecji, nr 39442/98, ECHR 2000-XII

Sokurenko i Strygun p-ko Ukrainie, nr 29458/04 I 29465/04, 20 lipca 2006

Sovtransavto Holding p-ko Ukrainie, nr. 48553/99, ECHR 2002-VII

Speil p-ko Austrii (dec.), nr 42057/98, 5 września 2002

Sporrong i Lönnroth p-ko Szwecji, 23 września 1982, Seria A nr 52

Sramek p-ko Austrii, nr 8790/79, 22 października 1984

Stanev p-ko Bułgarii [GC], nr 36760/06, ECHR 2012

Stankiewicz p-ko Polsce, nr 46917/99, ECHR 2006-VI

Staroszczyk p-ko Polsce, nr 59519/00, 22 marca 2007

Steel i Morris p-ko Zjednoczonemu Królestwu nr 68416/01, ECHR 2005-II

Stegarescu i Bahrin p-ko Portugalii, nr 46194/06, 6 kwietnia 2010

Stepinska p-ko Francji, nr 1814/02, 15 czerwca 2004

Storck p-ko Niemcom, nr 61603/00, ECHR 2005-V

Stran Greek Refineries i Stratis Andreadis p-ko Grecji, 9 grudnia 1994, Seria A nr. 301-B

Stubbings i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 22 października 1996, Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1996-IV

Suda p-ko Czechom, nr 1643/06, 28 października 2010

Suküt p-ko Turcji (dec.), nr 59773/00, 11 września 2007

Suominen p-ko Finlandii nr 37801/97, 1 lipca 2003

Sürmeli p-ko Niemcom, [GC], nr 75529/01, ECHR 2006-VII

Süßmann p-ko Niemcom [GC], 16 września 1996, Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1996-IV

Švarc i Kavnik p-ko Słowenii, nr 75617/01, 8 lutego 2007

Syngelidis p-ko Grecji, nr 24895/07, 11 lutego 2010

Szücs p-ko Austrii, 24 listopada 1997, Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń 1997-VII

Tabor p-ko Polsce, nr 12825/02, 27 czerwca 2006

Taşkın i Inni p-ko Turcji, nr 46117/99, ECHR 2004-X

Tatishvili p-ko Rosji, nr 1509/02, ECHR 2007-I

Terra Woningen B.P-KO p-ko Holandii, 17 grudnia 1996, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1996-VI

Teteriny p-ko Rosji, nr 11931/03, 30 czerwca 2005

The Holy Monasteries p-ko Grecji, 9 grudnia 1994, Seria A nr 301-A

Thlimmenrs p-ko Grecji [GC], nr 34369/97, ECHR 2000-IV

Tiemann p-ko France i Niemcom (dec.), nr 47457/99 i 47458/99, ECHR 2000-IV

Tierce p-ko San Marino, nr 69700/01, ECHR 2003-VII

Tinnelly & Sons Ltd i Inni i McElduff i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu, 10 lipca 1998, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1998-IV

Toconr i Profesorii Prometeiști p-ko Moldawii, nr 32263/03, 26 czerwca 2007

Tolstoy Miloslavsky p-ko the Zjednoczonemu Królestwu, 13 lipca 1995, Seria A nr 316-B

Torri p-ko Włochom, 1 lipca 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Postanowień* 1997-IV

Toziczka p-ko Polsce, nr 29995/08, 24 lipca 2012

Tre Traktörer Aktiebolag p-ko Szwecji, 7 lipca 1989, Seria A nr 159

Tregubenko p-ko Ukrainie, nr 61333/00, 2 listopada 2004

Treska p-ko Albanii i Włochom, (dec.), nr 26937/04, ECHR 2006-XI (wyjątki)

Tsfayo p-ko Zjednoczonemu Królestwu, nr 60860/00, 14 listopada 2006

Tsikakis p-ko Niemcom, nr 1521/06, 10 lutego 2011

Turczanik p-ko Polsce, nr 38064/97, ECHR 2005-VI

Tuziński p-ko Posce, (dec) 40140/98, 30 marca 1999

Uçar p-ko Turcji (dec.), nr 12960/05, 29 września 2009

Ullens de Schooten i Rezabek p-ko Belgii, nr 3989/07 i 38353/07, 20 września 2011

Ulyanrv p-ko Ukrainie (dec.), nr 16472/04, 5 października 2010

Unédic p-ko Francji, nr 20153/04, 18 grudnia 2008

Unión Alimentaria Sanders S.A. p-ko Hiszpanii, 7 lipca 1989, Seria A nr 157

Užkauskas p-ko Litwie, nr 16965/04, 6 lipca 2010

Valová i Inni p-ko Słowacji, nr 44925/99, 1 czerwca 2004

Van de Hurk p-ko Holandii, 19 kwietnia 1994, Series A nr 288

Van Droogenbroeck p-ko Belgii, 24 czerwca 1982, Seria A nr 50

Van Orshoven p-ko Belgii, 25 czerwca 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1997-III

Varela Assalinr p-ko Portugalii (dec.), nr 64336/01, 25 kwietnia 2002

Vasilchenko p-ko Rosji, nr 34784/02, 23 września 2010

Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p-ko Szwajcarii (nr 2) nr.32772/02, 4 października 2007

Verlagsgruppe News GmbH p-ko Austrii (dec.), nr 62763/00, 16 stycznia 2003

Vermeulen p-ko Belgii, 20 lutego 1996, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* 1996-I

Vernillo p-ko Francji, 20 lutego 1991, Seria A nr 198

Versini p-ko Francji, nr 40096/98, 10 lipca 2001

Vilho Eskelinen i Inni p-ko Finlandii [GC], nr 63235/00, ECHR 2007-II

Vocaturu p-ko Włochom, 24 maja 1991, seria A nr 206-C

Voggenreiter p-ko Niemcom, nr 47169/99, ECHR 2004-I (wyjątki)

Von Maltzan i Inni p-ko Niemcom (dec.) [GC], nr 71916/01, 71917/01 I 10260/02, ECHR 2005-V

Wagner and J.M.W.L. p-ko Luksemburgowi, nr 76240/01, 28 czerwca 2007

Waite i Kennedy p-ko Niemcom, [GC], nr 26083/94, ECHR 1999-I

Warsicka p-ko Polsce, nr 2065/03, 16 stycznia 2007

Weissman i Inni p-ko Rumunii, nr 63945/00, ECHR 2006-VII (wyjątki)

Werner p-ko Austrii, 24 listopada 1997, *Sprawozdania z Wyroków i Orzeczeń* *Postanowień* 1997-VII

Wettstein p-ko Szwajcarii, nr 33958/96, ECHR 2000-XII

Wierzbicki p-ko Polsce, nr 24541/94, 18 czerwca 2002

Wiesinger p-ko Austrii, 30 października 1991, seria A nr 213

Woś p-ko Polsce, nr 22860/02, ECHR 2006-VII

Wynen p-ko Belgii, nr 32576/96, ECHR 2002-VIIIN

X. p-ko Francji, 31 marca 1992, Seria A nr 234-C

Yagtzilar i Inni p-ko Grecji, 41727/98, ECHR 2001-XII

Yakovlev p-ko Rosji, nr 72701/01, 15 marca 2005

Yavorivskaya p-ko Rosji, nr 34687/02, 21 lipca 2005

Yvon p-ko Francji, nr 44962/98, ECHR 2003-V

Z i Inni p-ko Zjednoczonemu Królestwu [GC], nr 29392/95, ECHR 2001-V

Zagorodnikov p-ko Rosji, nr 66941/01, 7 czerwca 2007

Zalli p-ko Albanii (dec.), nr 52531/07, 8 lutego 2011

Zander p-ko Szwecji, 25 listopada 1993, Seria A nr 279-B

Zapletal p-ko Czechom (dec.), nr 12720/06, 30 listopada 2010

Ziegler p-ko Szwajcarii, nr 33499/96, 21 lutego 2002

Zielinski i Pradal i Gonzalez i Inni p-ko Francji [GC], nr 24846/94 i 34165/96 do 34173/96, ECHR 1999-VII

Zimmermann i Steiner p-ko Szwajcarii, 13 lipca 1983, Seria A nr 66

Zollmann p-ko Zjednoczonemu Królestwu, (dec.), nr 62902/00, ECHR 2003-XII

Zolotas p-ko Grecji, nr 38240/02, 2 czerwca 2005.

Zumtobel p-ko Austrii, 21 września 1993, Seria A nr 268-A

Zvolsky i Zvolska p-ko Czechom, nr 46129/99, ECHR 2002-IX